BAŞKURT DİLİ GRAMERİ

БАШКОРТ ТЕЛЕНЕҢ ГРАММАТИКАҺЫ

Doç. Dr. İsmet BİNER

İstanbul Üniversitesi
Avrasya Enstitüsü Yayınları:6

Başkurt dili Başkurdistan'ın devlet dillerinden biridir. Türk dilleri grubunun, Kıpçak koluna aittir. Başkurtça en çok Tatarca, Kazakça ve Nogaycaya yakındır. Keza Doğu Türk dilleri (Altayca, Hakasça vd.) ile de çok ortak özelliklere sahiptir.

Diğer gramer çalışmalarından farklı olarak bu kitap 42 harfli mevcut Başkurt Kiril alfabesiyle verilmiştir. Kitabın bazı bölümlerinde Türkçe okunuşu da yazılmış, fakat anlatım Türkçedir. Bu eser, Türkiye'de Çağdaş Türk Lehçelerini kendi alfabesiyle okutarak ortak değerler ve kültüre sahip olduğumuz devlet ve toplulukları daha iyi tanımamızı sağlayacaktır. Bu dillerde eğitim veriliyor, gazeteler, dergiler, edebiyat eserleri basılıyor. Başkurt gazetelerini, edebiyat eserlerini matbu olarak veya internetten okumak isteyen biri Kiril alfabesini bilmelidir. Bu kitap bugünkü kullanılan alfabeyle yazılmış Türkiye'deki nadir çalışmalardan biridir.

Başkurt dili uzmanlarından biri tarafından yazılan bu eser, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Türk Dili ve Edebiyatı vb. bölümlerinde büyük bir boşluğu dolduracaktır.

BAŞKURDİSTAN

Başkurdistan - gülistan,
Sümbülistan, nuristan.
Burda doğmuş, burda büyümüş,
Başkurt adlı arslan!

(Şeyhzade Babiç)

БАШҠОРТОСТАН

Башҡортостан - гөлбостан,
Сөнбөлөстан, нурбостан,
Шунда тыуған, шунда үҫкән
Башҡорт атлы арыҫлан!

(Шәйехзада Бабич)

İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü

Balabanağa Mahallesi Kimyager Derviş Paşa Sokak No: 16, 34134
Beyazıt-İstanbul - TÜRKİYE
Tel: +90 (0212) 455 58 59 (0212) 455 57 00 (16770)
Faks: (0212) 455 57 62
E-mail: avrasya@istanbul.edu.tr, avid.dergi@yahoo.com.tr

İstanbul Üniversitesi

Avrasya Enstitüsü Yayınları: 6

BAŞKURT DİLİ GRAMERİ

Doç. Dr. İsmet BİNER

İSTANBUL 2014

СТАМБУЛ УНИВЕРСИТЕТЫ

ЕВРАЗИЯ ИНСТИТУТЫ: 6

БАШҠОРТ ТЕЛЕНЕҢ ГРАМАТИКАҺЫ

ИСМӘТ БИНӘР

ФИЛОЛОГИЯ ФӘНДӘРЕ КАНДИДАТЫ

СТАМБУЛ УНИВЕРСИТЕТЫНЫҢ ЕВРАЗИЯ ИНСТИТУТЫ ДОЦЕНТЫ

СТАМБУЛ 2014

Bu kitabın tüm yayın hakları, İÜ Avrasya Enstitüsü'ne aittir. Bu kitap, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen 5386 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre; hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz ve depolanamaz. Bilimsel araştırmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir.

Bu eser, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri (**BAP**) Birimi tarafından desteklenmiştir.

Eser Adı: Başkurt Dili Grameri

ISBN: 978-605-4673-31-5

Yazar: Doç. Dr. İsmet Biner [İÜ Avrasya Enstitüsü Müdür Yard.]

Dizgi ve Kapak Tasarımı: Emre Yatar

Basım Yeri: Hünkar Organizasyon

Kemalpaşa Mah. Şehzadebaşı Cd. Gündeş İş Merkezi No:3 Büro:116 Fatih/İstanbul

Tel: (0212) 520 72 69

Sertifika No: 17815

Baskı: I. Baskı [500 Adet]

Baskı Tarihi: Mart 2014

İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü

Balabanağa Mahallesi Kimyager Derviş Paşa Sokak No: 16, 34134

Beyazıt-İstanbul-TÜRKİYE

Tel:+90 (212) 455 58 59 / 455 57 00 (16770)

Faks: (0212) 455 57 62

E-mail: avrasya@istanbul.edu.tr, avid.dergi@yahoo.com.tr

İÇİNDEKİLER - ЙӨКМӘТКЕҺЕ

SÖZ BAŞI - БАШ ҺҮҘ 13

GİRİŞ - ИНЕШ

Başkurtlar Hakkında - Башҡорттар тураһында 17

Başkurtlar - Башҡорттар 18

Başkurdistan - Башҡортостан 19

Başkurt Dili - Башҡорт теле 25

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ - ФОНЕТИКА

Başkurt Dilinin Sesleri ve Harfleri -Башҡорт теленен өн һәм хәрефтере 41

Başkurt Dili Alfabesi - Башҡорт алфавиты 41

Sesli Harfler - Һуҙынҡы өндәр 44

Sessiz Harfler - Тартынҡы өндәр 49

Ses Uyumu - Сингармонизм Законы 61

Vurgu - Баҫым 63

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ - МОРФОЛОГИЯ

Kelime Türleri - Һүҙ төркөмдәре 67

İSİM - ИСЕМ

İsim -Исем тураһында төшөнсә 69

İsimden İsim Yapım Ekleri - Исемдән исем яһау аффиксы 70

Fiilden İsim Yapım Ekleri - Ҡылымдан исем яһау аффиксы 74

İsimlerin Sayılara Göre Değişimi -
Исемдәрҙең һанменән үҙгәреше.. 79
İsimlerde İyelik Ekleri - Исемдәрҙең эйәлек заты 80
İsimin Halleri - Килеш... 84
Hâl Ekleri - Килеш ялғауҙары 84
İsimlerin Tekil Hâlinde Çekimi -
Берлек һандағы исемдәрҙең килеш менән үҙгәреше......................... 86
İsimlerin Çoğul Hâlinde Çekimleri -
Күплек һандағы исемдәрҙең килеш менән үҙгәреше........................ 87
İsimlerin İyelik Ekleriyle Çekimi -
Эйәлек ялғаулы исемдәрҙең килеш менән үҙгәреше 88
Yalın Hâl - Төп килеш 91
İyelik Hâli - Эйәлек килеш... 91
Yönelme Hâli - Төбәү килеш 91
Belirtme Hâli - Төшөм килеш 91
Bulunma Hâli - Урын -ваҡыт килеш... 92
Ayrılma Hâli - Сығанаҡ килеш... 92
İsmin Çekimi - Хәбәрлек заты - категоияһы 93

FİİL - ҠЫЛЫМ

Fiil Kavramı Hakkında - Ҡылым тураһында төшөнсә 95
İsimden Fiil Yapım Ekleri - Исемдән ҡылым яһау аффиксы............. 96
Fiilden Fiil Yapım Ekleri - Ҡылымдан ҡылым яһау аффиксы........... 98
Asıl ve Yardımcı Fiiller - Үҙ аллы һәм ярҙамсы ҡылымдар.............. 99
Olumsuzluk Kategorisi - Юҡлыҡ категорияһы 100
Fiil Çekimi - Ҡылым һөйкәлештәре.. 100
Haber Kipi - Хәбәр һөйкәлеше 101
Haber Kipinin Şimdiki Zaman - Хәҙерге заман.................................. 101
Olumsuz Hâl - Юҡлыҡ формаһы 102
Haber Kipinin Geçmiş Zamanı - Үткән заман 103
Belirli Geçmiş Zaman - Билдәле үткән заман 103

Belirtisiz Geçmiş Zaman - Билдәһеҙ үткән заман 106
Gelecek Zaman - Киләсәк заман хәбәр ҡылым 107
Emir Kipi - Бойороҡ һөйкәлеше.. 110
Dilek Kipi - Теләк һөйҡәлеше 111
Şart Kipi - Шарт һөйкәлеше 113
Dilek Şart Kipi - Шартлы теләк һөйкәлеше....................................... 115
Fiilimsiler - Ҡылым төркөмсәләре 117
İsim -Fiil - Исем ҡылым.. 117
Sıfat - Fiil - Сифат ҡылым 118
Zarf -Fiiler - Хәл ҡылым 120
Mastar -Fiil - Уртаҡ ҡылым... 121
Fiillerde Çatı - Ҡылым Йүнәлештәре 122
Etken Fiiler - Төп йүнәлеш.. 122
Dönüşlü Fiil - Ҡайтым йүнәлеше 122
Edilgen Fiil - Төшөм йүнәлеше 122
İşteş Fiil - Уртаҡлыҡ йүнәлеш 123
Ettirgen Fiil - Йөкмәтеү йүнәлеше 123
Eylemlerin Oluş Devreleri - Ҡылым күләмдәре................................. 125

ZAMİR - АЛМАШ

Zamir Çeşitleri - Алмаш төркөмсәләре 127
Şahıs Zamirleri - Зат алмаштары 127
İşaret Zamirleri - Курһәтеү алмаштары.. 128
Soru Zamirleri - Һорау алмаштары... 131
Belirlilik Zamirler - Билдәләү алмаштары 131
Belirsizlik Zamirler - Билдәһеҙлек алмаштары.................................. 133
Olumsuz Zamirler - Юҡлыҡ алмаштары 133
İyelik Zamirleri - Эйәлек алмаштары 134

SIFAT - СИФАТ

Sıfat Kavramı Hakkında - Сифат тураһында төшөнсә........................ 135

Sıfat Çeşitleri - Сифат төрҙәре 136
Niteleme Sıfatları - Төп 136
Belirtme Sıfatları - Шартлы 136
Sıfatlarda Karşılaştırma - Сифат Дәрәжәләре 137
Temel Derece - Төп дәрәжә 137
Karşılaştırma Derecesi - Сагыштырыу дәрәжәһе 137
Sıfatlarda Pekiştirme Derecesi - Артыҡлыҡ Дәрәжәһе 138
Küçültme Sıfatları - Аҙһытыу дәрәжәһе 139
Sayı Sıfatları - Һан 140
Asıl Sayı Sıfatları ve Bileşik Sayı Sıfatları -
Ябай һәм ҡушма Һандар 141
Bileşik Sayılar - Ҡушма һандар 142
Sayı Sıfatları Çeşitleri - Һан төркөмсәләре 143
Asıl Sayı Sıfatları - Төп 143
Sıra Sayı Sıfatları - Рәт 144
Üleştirme Sayı Sıfatları - Бүлем 145
Topluluk Sayı Sıfatları - Йыйыу 146
Tahmini Sayı Sıfatları - Сама 147
Kesirli Sayı Sıfatları - Кәсер 148

ZARF -РӘҮЕШ

Zarf Kavramı Hakkında - Рәүеш тураһында төшөнсә 149
Eylemi Tarif Eden Zarflar - Төп рәүеш 150
Zaman Zarfları - Ваҡыт рәүеше 150
Yer, Yön Zarfları - Урын рәүеше 151
Karşılaştırma Zarfları - Оҡшатыу рәүеше 151
Miktar Zarfları - Күләм -дәрәжә рәүеше 151
Neden ve Maksat Zarfları - Сәбәп -маҡсат рәүеше 152
Zarfların Karşılaştırma Dereceleri - Рәүеш дәрәжәләре 153
Karşılaştırma Zarfları - Сағыштырыу 153
Pekiştirme Derecesi - Артыҡлыҡ 153

EDATLAR - БӘЙЛӘҮЕСТӘР 154
BAĞLAÇLAR - ТЕРКӘҮЕСТӘР 157
TAKILAR - КИÇӘКСӘЛӘР 159
MODEL SÖZCÜKLER - МӨНӘСӘБӘТ ҺҮҘҘӘР 161
ÜNLEMLER - ЫМЛЫҠТАР 163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KELİME TÜRETİMİ - ҺҮҘ ЯҺАЛЫШ.
İMLA - ОРФОГРАФИЯ
Başkurt Dilinde Kelime Türetimi ve Kelimelerin Değişmesi -
Башҡорт телендә һүҙъяһалыш һәм һүҙ үҙгәреш 165
Başkurt Dilinde Kelime Yapısı -Башҡорт һүҙҙәренең төҙөлөшө 166
Bileşik Kelimeler - Ҡушма һүҙҙәр 168
Eklerin Doğru Yazımı, İmlası - Ялғауҙарҙың дөрөҫ яҙылышы 168

SÖZ DİZİMİ VE NOKTALAMA İŞARETLERİ
СИНТАКСИС ҺӘМ ПУНКТУАЦИЯ
İsim Tamlamaları - Һүҙбәйләнеш 171

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CÜMLE - ҺӨЙЛӘМ
Cümle Yapısı - Һөйләм төҙөлөшө 173
İfade Amaçları Bakımından Cümle Çeşitleri -
Әйтелеү маҡсаты буйынса һөйләм төрҙәре 173
Haber Cümlesi - Хәбәр һөйләм 173
Soru Cümlesi - Һорау һөйләм 173
Emir Cümlesi - Бойороҡ һөйләм 174
Ünlem Cümlesi - Өндәү һөйләм 174
Basit Cümle - Ябай Һөйләм 174

Cümlede Söz Dizimi - Һөйләмдә һүҙҙәр тәртибе 174
Basit Cümlenin Başlıca Çeşitleri - Ябай һөйләм төрҙәре.................... 175
Bileşik Cümle - Ҡушма һөйләм 176

CÜMLENİN ÖĞELERİ - ҺӨЙЛӘМ КИҪӘКТӘРЕ 178
BAŞKURTÇA ÖRNEK METİNLER 197

SUNUŞ

Kıymetli Dost!

Bugün, Doç. Dr. İsmet Biner'in yazdığı "Başkurt Dili Grameri" adlı kitabı eline aldınız. Bu gramer kitabı ve hocanız yardımıyla Başkurt Dilinin özelliklerini, melodisini, dil yardımı ile de bu dili konuşan halkın kültürünü, tarihini, zihin dünyasını öğreneceksiniz. Elbette Başkurt dili ilk başta size çok zor gelecek, bazen de bu dili öğrenmeyi kaldırıp atmak isteyeceksiniz. Başkurt dilinde, diğer Türk dillerinde olmayan ҙ (ҙур, ҡоҙоҡ, тоҙ), ҫ (баҫма, төҫ) sesleri var. Türk dillerinde "s" harfi bizim dilimizde "һ" (һыу, һаумы, һыуһау) olarak kullanılıyor. Ağızlarda, edebî dilimizdeki bazı kelimelerde Orhon Yenisey yazıtlarının diliyle ortak lt, mt, nt, rt, nk, mk, mķ (килте (килде), анта (унда), Барта (Барда), еңкә (еңгә), кемкә (кемгә) ses eklemelerinin olması; bazı cümlelerde sadece Tuva Diline ait olan faringal (damak altı) a sesi karşına çıkar, ama leksikolojisinde orman ve yayla, göçebe ve yerli hayat ile ilgili kelimelerin kullanılması; mitolojik ve etnografik leksikolojisinin kardeş Türkî dillerden farkı; bununla beraber Türkî olmayan kelimelerin, İslamiyet ile gelen kelimeleri hesapta tutmadığımızda, az olması Başkurt dilinin zor dil olduğunu gösterir. Evet, Başkurt dili zor, ama Başkurt'un kurayı gibi melodili ve sihirli, uzun havalar gibi dertli ve felsefîdir.

Bundan dolayı olsa gerek Başkurt dilini 1925 yılından beri Macaristan'da, 1945 yılından beri Almanya'da öğrenen, ona âşık olan ve Başkurt halkına dost olan pek çok insan bulunmaktadır. Bu ülkeler arasına nihayet Türk halklarının merkezi ve gururu Türkiye'nin de katılması, bizi, yani Başkurtları çok sevindirmiştir. Türkiye'nin gözbebeği olan İstanbul'da ve bu şehrin en kadim, en büyük üniversitesinde Başkurt dilinin öğretilmesi halkımızın gönlünde gurur duygusu uyandırmıştır. Bu değerli çalışmalarından dolayı Başkurt dilini öğretmek için çalışan Avrasya Enstitüsü'ne şükranlarımı sunarım.

Başkurt dilini öğreten, bu dile ilginin artmasını sağlayan ve bu dile yüksek değer veren öğrencim, meslektaşım Doç. Dr. İsmet Biner'e yolun açık olsun, diyor ve başarılar diliyorum.

Prof. Dr. Firdevs HİSAMİTDİNOVA

Rusya Bilimler Akademisi

Ufa Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü Müdürü

Ҡәҙерле дуҫ!

Һин бөгөн ҡулыңа доц. , доктор Исмәт Бинәр яҙған «Башҡорт теле» тигән дәреслекте ҡулыңа алдың. Ошо дәреслек һәм уҡытыусың ярҙамында һин яйлап ҡына башҡорт теленең үҙенсәлектәрен, моңон, тел аша был телде йөрөткән халыҡтың мәҙәниәтен, тарихын, менталитетын үҙең өсөн асасаҡһың. Әлбиттә, башҡорт теле һиңә бик ҡыйын күренер. Ҡайһы саҡта ташлап ҡуйырға ла теләрһең. Ысынлап та, башҡорт телендә башҡа төрки телдәрендә осрамаған ҙ (ҙур, ҡоҙоҡ, тоҙ), ҫ (баҫма, төҫ, дим һөйләшендә - ҫыу, ҫыйыр, ҫарыҡ) өндәре булыуы; бөтә төрки телдәрендәге с өнө урынына был телдә һ (һыу, һаумы, һыуһау, һөйләштәрҙә - боһ (боҫ), төһ (төҫ) ҡулланылыуы, диалекттарҙа, бәғзе әҙәби тел һүҙҙәрендә, формаларында орхон -енисей ҡомартҡылары теле менән уртаҡ булған лт, мт, нт, рт, нк, мк, мҡ (килте (килде), анта (унда), Барта (Барда), еңкә (еңгә), кемкә (кемгә) өндәр ҡушылмаһы йөрөүе; ҡайһы бер һөйләштәрҙә тик тува теленә генә хас булған фарингаль (тамаҡ төбө) а өнө осрауы, ә лексикаһында урман һәм дала, күсмә һәм ултыраҡ тормош менән бәйле һүҙҙәр ҡулланылыуы; мифологик һәм этнографик лексикаһының ҡәрҙәш төрки телдәренән айырылыуы; шулай уҡ унда төрки булмаған һүҙҙәрҙең, ислам менән ингәндәрен иҫәпкә алмағанда, әҙ булыуы, башҡорт теленең ҡатмарлы ғына тел булыуын күрһәтә. Эйе, ул ҡатмарлы, әммә ул башҡорттоң ҡурайы кеүек моңло һәм сихри, оҙон көйө кеүек зарлы һәм фәлсәфәүи. Шуғалыр ҙа башҡорт телен 1925 йылдар тирәһенән Венгрияла, 1945 йылдан Германияла өйрәнәләр һәм күптәре уға ғашиҡ булып, башҡорт халҡына дуҫ булып китәләр. Ошондай илдәр рәтенә ниһәйәт төрки халыҡтарының Мәккәһе, ғорурлығы Төркиәнең инеүе, беҙҙе, башҡорттарҙы, бик ҡыуандырҙы. Төркиәнең йөҙөк ҡашы булған Стамбулға, ә инде был мәшһүр ҡаланың иң боронғо, иң бөйөк университетына башҡорт теленең килеп инеүе бөтә халҡыбыҙ күңелендә ғорурлыҡ тойғоһо уятты. Беҙгә башҡорт телен уҡытыуҙы ойошторған Авразия институтына оло рәхмәтебеҙҙе белдерергә генә ҡала.

Ә инде башҡорт телен уҡытҡан, уға ҡыҙыҡһыныу уятҡан, ошо дәреслекте юғары кимәлдә төҙөгән уҡыусым, коллегам доц. , докт. Исмәт Бинәргә уңыштар, аҡ юл теләйем!

Фирҙәүес Хисамитдинова

Филогия Фәндәре Докторы, Профессор

Рфа Өғү Тарих, Тел Һәм Әҙәбиәт Институты Директоры

SÖZ BAŞI - БАШ ҺҮҘ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tüm dünyada Çağdaş Türk Lehçeleri'ne yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Orta Asya ve çevre ülkelerde Türklerin yaşadığı bölgeler, Sovyetler Birliği döneminde dünyaya kapalı olduğu için, günümüzde bilhassa Türkiye'de Türkoloji, bilim insanları için önemli bir araştırma alanı olmuştur. [1]

Dünyada çağdaş Türk lehçelerine birkaç bakımdan ilgi duyulmaktadır. Türkiye'deki bilim insanları kendileri ile ortak değerlere sahip olan Türk devlet ve topluluklarının dillerini öğrenmek ve bu diller üzerinde araştırmalar yapmak için çağdaş Türk lehçelerine ilgi duymaktadırlar. [2]

Bu ilgi Türkiye'de 1990'dan sonra hız kazanmaya başladıysa da maalesef günümüzde Türk lehçeleri ile ilgili çalışmaların yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Bunun sebeplerinden biri; Türkiye'deki araştırmacıların çağdaş Türk lehçeleri ile ilgili çalışmalarını sahada yapmamış olması veya yapanların az olmasıdır. Bir diğer sebep ise, çağdaş Türk lehçeleri ile ilgili bugün en gündemde olan lehçelerin Azerbaycan, Başkurt, Tatar, Kazak, Türkmen, Özbek, Kırgız dillerinin ekonomik ve kültürel ilişkilerimizle bağlantılı olarak gelişmesidir. Ancak, sözü edilen bu ülkelerde Türkçe ile ilgili çalışmaların çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Oysa Türkiye tarafından bu ülkeler hakkında henüz net bir dil politikasının olmadığını düşünüyoruz. Bundan dolayıdır ki bu ülkeler Türkiye'nin dil politikasına şüphe ile bakmaktadırlar. Türkiye'de çağdaş Türk lehçeleri dersleri, bazı lehçeler Kiril alfabesiyle (Kazakça, Tatarca, Başkurtça gibi) yazılmasına rağmen Latin alfabesiyle okutulmaktadır.

Diğer gramer çalışmalarından farklı olarak Başkurt kiril alfabesiyle verdik,fakat anlatım Türkçedir.Türkiye'de Çağdaş Türk lehçelerini oldu -ğu gibi kendi alfabesinde okutup zamanla kurulacak bu bilimsel çalışma köprüleri ile ortak değerler ve kültüre sahip olduğumuz devlet ve toplu -lukları daha iyi tanıyacağımızı düşünüyorum.Tarihte Türkçe ile ilgili bilimsel çalışmaların Rusya'da daha çok olduğu söylenebilir. Bugün ise sözü edilen lehçelere yönelik bilimsel çalışmalar henüz istenilen düzeye ulaşamamıştır.

Bütün Türk lehçelerinin ayrı ayrı gramerleri yazılmıştır. Özellikle hangi Türk lehçesi konuşuluyor ise bir ülkede o lehçenin birden fazla grameri kaleme alınıp yayımlanmıştır. Rusya Federasyonu ve bilhassa Başkurdistan Cumhuri-

---

[1] Mehmet Kara, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2012, s. 13

[2] Kara, *a.g.e.*, s. 13.

yeti'nde Başkurt dili gramerine yönelik çalışmalar vardır. "Grammatika Başkirskogo Yazıka" (Başkurt Dili Grameri)ilk olarak 1948'de Nikolay K. Dimitriev tarafından Rusça, daha sonra 1950'de Başkurtça "Başkort Tele Grammatikahı" olarak yayımlanmıştır. N. K. Dimitriyev'in yazmış olduğu" Başkort Tele Grammatikahı" sadece Başkurtçanın gelişmesi ile kalmamış, Türkoloji bilimi için önemli kaynaklardan biri olmuştur. Çünkü N. K. Dimitriyev'in Başkurt Dili Grameri ile ilgili şekil bilgisi, ses bilgisi ve cümle bilgisi konuları hâlâ güncelliğini korumaktadır. Bunun yanında Rusya Bilimler Akademisi'nin Ufa Tarih, Dil ve Edebiyat Bilim Kurulu tarafından yazılan "Grammatika Tyurskih Yazıkov v Rassii", Türkoloji alanında temel eser kabul edilmiş olup, 2008'de Moskova'da tekrar basılmış olması önemini gösterir.

Başkurt dilini her yönüyle araştırarak, dil bilimini bugünkü seviyeye getiren bilim adamları; N. K. Dmitriyev, C. G. Kiyekbayev, K. Z. Ahmerov, A. A. Yoldaşev, T. M. Garipov, N. H. İşbulatov, Z. G. Uraksin, S. F. Mircanova, N. H. Maksutova, E. F. İşbulatov ve G. Saytbattalov gibi isimlerdir.

Türkiye'de Türk Lehçeleri'nin tamamı ilk defa Saadet Çağatay'ın 'Türk Lehçeleri örnekleri (1997) eseri ile ele alınmıştır. Fakat bu eserdeki dil özellikleri bölümleri birkaç sayfayı geçmez. Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün 1976'da yayımladığı Türk Dünyası El Kitabı'nda çağdaş lehçeler genel olarak ele alınmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinin daha ayrıntılı gramerini veren ilk eser, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü'dür (KB,1992). Ancak burada da sadece sekiz Türk Lehçesi'nin grameri vardır. Ahmet Buran ve Ercan Alkaya'nın hazırladığı Çağdaş Türk Lehçeleri (Akçağ,2001) adlı eserde de sadece Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Uygur, Tatar, Kazak ve Kırgız lehçelerinin gramerleri bulunmaktadır. En son ise Ahmet B. ERCİLASUN başkanlığında hazırlanan 'Türk Lehçeleri Grameri' (2007) Ankara'da yayımlanmıştır. [3]

Türk Lehçeleri Grameri'nde Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Nogay Türkçesi, Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Kırım -Tatar Türkçesi, Karaçay -Malkar Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi, Tuva Türkçesi, Saha Türkçesi, Çuvaş Türkçesi olmak üzere 20 yazı dilinin grameri incelenmiştir. Yukarda zikredilen yazı dillerinin ekseriyeti Kiril alfabesi kullanmaktadır. Bu alfabelerin çevri yazıları yapılarak metinler verilmiştir. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un kaleme aldığı giriş yazısında Türkiye'de Türkolojinin tarihiyle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Bu eser Bişkek'te 1997 yılında yayımlanmış "TyurskiyeYazıki" ile kıyaslanabilir.

[3] Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 19.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Suzan S. Tokatlı tarafından "Başkurt Türkçesi Grameri" adıyla Prof. Dr. Tuncer Gülensoy danışmanlığında doktora tezi yapılmıştır. Tezin girişinde Başkurtlar, Başkurtların tarihi hakkında bilgi verilmiş daha sonra Türkiye'deki gramer anlayışına göre tez tanzim edilmiştir. Tez toplam 294 sayfadır. 1994 yılında Kayseri'de tamamlanan bu çalışma dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda önem arz etmektedir.

"Tarihten Bugüne Başkurtlar" adlı kitapta Başkurtların tarihi, kültürü, folkloru hakkında önemli makaleler yayınlanmıştır. Bu kitabın 238 -294. sayfaları arasında Prof. Dr. Mustafa Öner'in yazdığı "Başkurtça Kısa Dil Bilgisi" başlıklı makalede Başkurt dili ve grameri hakkında bilgiler yer almaktadır.

Türkiye'deki temel problemlerden biri bu dillerin kendi orijinal alfabeleriyle öğretilmemesidir. Başkurt dili orijinal alfabesiyle öğretilmelidir. Kahire'de Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi gören bir Mısırlı'ya Türkçe Arap alfabesiyle öğretilse nasıl olur? Mısırlı öğrenci, İstanbul'a geldiğinde hangi alfabeyle karşılaşacak? Tabî ki Latin alfabesiyle yazılmış Türkçeyle. Kütüphanelere gittiğinde, Türkoloji sahasında, Türk edebiyatı ve kültürüyle ilgili kitaplarda hangi alfabeyle yazılmış kitapları bulacak? Elbette Latin harfli kitapları. Türkçe için geçerli olan bu durum şüphesiz Başkurtça için de geçerlidir. O zaman bir dilin öğretileceği alfabe kendi kullandığı alfabedir. Ancak harflerin fonetik karşılığının anlaşılması açısından eserin başına o dili öğrenen milletin alfabesiyle bir çeviri yazı örneği verilebilir. Bütün ilmî eserlerde zaten bu kullanılan bir metottur.

Türkiye'de Başkurt dili Latin alfabesiyle öğretilmeye çalışılmaktadır. Başkurt gazetelerini, edebiyat eserlerini matbu olarak veya internetten okumak isteyen biri Latin alfabesiyle yayımlanmış hiçbir eserle karşılaşmaz. Hepsi 42 harfli mevcut Kiril Başkurt alfabesiyledir. O zaman bu alfabenin fonetiğinin iyi anlaşılması esas meseledir, bu işin temelidir.

Türkiye'de Başkurt Edebiyatı'ndan eserler de çevrilmektedir. Dinis Bülekov'un "Yabancı" ve "Ömür Tektir" adlı romanları Nigâr Kalkan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Her iki roman da 2012 yılında Ankara'da yayımlanmıştır.

Türkiye'deki metot yanlışlıklarından biri de öğretilmek istenen yazı dilinin kendi dilimize yakınlığı üzerinde çok durulmasıdır. Bu da aldatıcı olmaktadır. Her dilin müstakil gelişme evreleri vardır. Yalancı benzerlikler öğrenmeyi güçleştirmektedir. Bu yalancı benzerlikler yüzünden öğrenci belli bir müddet sonra sözlük kullanmamakta karşısına çıkan kelimeleri kendi kafasına göre anlamlandırmaktadır. Dil öğrenimindeki önemli eksikliklerden biri de metottur. Ayrı-

ca her dil, öğretilmeye başlanmadan önce, mutlaka dil öğrenim teknikleri, dil öğrenim metodu dersleri işlenmelidir. Doğrudan dilin öğretilmeye çalışılması önemli eksiklik meydana getirir. Bundan dolayı Türkiye de Çağdaş Türk Lehçeleri öğretimi ile ilgili metotlar geliştirilmelidir.

Türkoloji alanındaki çalışmalarımda bana ilk ve en büyük desteği veren hocam Prof. Dr. Firdevs Hisamitdinova'ya ve bu alanda söz sahibi olan rahmetli hocam Prof. Dr. Ethem R. Tenişev'e, Türkiye'deki çalışmalarımında ise bu eserimin hazırlanması için bana tavsiye ve teşvikte bulunan Prof. Dr. Mehmet Kara hocama şükranlarımı sunarım. Bu eserin hazırlanmasında tercüme çalışmaları ile destek veren Mustafa Altug'a ve İstanbul Üniversitesi doktora öğrencisi Ömer Küçükmehmetoğlu'na teşekkür ederim.

Doç. Dr. İsmet BİNER
İstanbul Üniversitesi
Avrasya Enstitüsü
İstanbul 2014

GİRİŞ - ИНЕШ

BAŞKURTLAR HAKKINDA - БАШҠОРТТАР ТУРАҺЫНДА

Başkurt Etnonimi (Adı)

Başkurt, Başkurt milletinin öz adıdır. Kazaklar onları истэк (istek), Иштек (iştek) diye adlandırırlar. Ruslar ve Ruslar aracılığıyla diğer milletler Başkir derler. Bilimsel literatürde "Başkort (башкорт)" adının kökeniyle ilgili en az otuz görüş bulunmaktadır. En yaygın etimolojiler aşağıda sıralanmıştır:

1. "Başkort (башкорт)" adı ortak Türkolojide "баш (baş, önde gelen, öncü)" ve Oğuz Türkçesinde ise корт (kurt) kelimelerinden oluşur ve Başkurtların kadim inançlarıyla ilgilidir. Zira Başkurtların kurtarıcı kurt, kılavuz (yol gösterici) kurt, ata kurt efsaneleri dikkate alındığında kurt'un Başkurtların totemlerinden biri olduğu muhakkaktır. Başkurtların tedavi yöntemleri de buna delalet eder. Mesela tüberküloz tedavisinde Başkurtlar kurt ödü içerler. Hasta çocukların daha hızlı iyileşmesi için, sağlıklı çocukların da hasta olmamaları için kurutulmuş kurt derisine sararlar.
2. Bir başka versiyona göre "Başkort (башкорт)" adının etimolojisi, yine "баш/baş (baş, başta gelen)" ve корт/kurt (arı) kelimelerinden oluşur. Bu tezin sahipleri bilim insanları Başkurtların tarihi ve etnografyasından veriler ortaya koyarlar. Yazılı kaynaklar, Başkurtların eskiden beri kovancılık daha sonra arıcılıkla uğraştığını gösterir. O yüzden arının bir zamanlar Başkurtların totemi zamanla da adları olması pekala mümkündür.
3. Üçüncü varsayıma göre Başkort (башкорт) adı "баш/baş (baş, başta gelen)", кор/kur (çevre, kök, kabile, insane topluluğu) ve çoğul eki " -t"den' Öncü Kabile' oluşur.
4. Başkort (Башкорт (kurt başı) Altınordu'dan bir boyun tamga (damga, mühür)sı olabilir. Zira Altınordu hanları, boylarının birbirlerinden ayırtedilmesi için onlara tamga, işaret verirlerdi. İhtimal Başkurtlar bu işareti aldı. Fakat, Başkort "Башкорт" terimi Altınordu'nun kurulmasından çok önce biliniyordu.
5. Başkurt antroponimiyle bağlı olan башкорт/ Başkurt etnonimi dikkati hak ediyor. Kuman hanı Başkord, Hazarların ileri gelenlerinden Başkird, Mısır Memlükü Başgird vs. tarihi yazılı kaynaklarda saptanmıştır. Keza Başkurt adına şimdi dahi Özbek, Türkmen ve Türklerde rastlanıyor. Onun için "Başkort (башкорт) kelimesi, Başkurt boylarını bir araya getiren bir hanın, savaşçının adı olabilir.

Başkurtlar - Башҡорттар

Başkurtlar, kendi dili, kültürü, âdetleri ve kendine has karakteri olan bir millettir.

Başkurtlar ve Başkurt boylar hakkındaki ilk tarihi bilgiler MÖ 5. yüzyıla dayanır. Tarihi geçmişte Başkurtlar hayli geniş bir alanda yaşıyorlardı. Başkurt boyları (Burzyan, Tangaur, Tamyan, Baylar, Yormatı, Tabın, Min (Menle), Kıpsak, Usergan vd.) Rusya'ya zamanında Ural sıradağlarının her iki yanında, Volga ve Tobol, Kama nehirleri ve Yaik (Ural)nehrinin orta kolu boyunca yerleşiktiler. XVI - XIX yüzyıllarında Orenburg kazasının büyük bölümünde, bütün Ors, Verhneuralskiy, Troitskiy kazaları, Çelyabinsk kazasının bir bölümü, keza Şadrinskiy, Ekaterinburg, Krasnoufimskiy kazaları, Perm ve Ufa vilayetinin büyük bölümü Başkiriya adıyla bilinen ve Başkurtların meskun olduğu ülkeyi oluşturuyordu.

Başkurtlar bugün de aynı bölgelerde yaşıyorlar. Fakat Başkurt ASSR (Özerk Sosyalist Sovyet Cumhuriyet)'in, diğer komşu cumhuriyetlerin ve bölgelerin oluşturulmasından sonra Başkurt milletinin büyük çoğunluğu ve Başkurt toprakları Başkurdistan topraklarının dışında kaldı. Başkurtların ağırlık kısmı Başkurdistan Cumhuriyeti'nde yaşıyor. Başkurtların bir kısmı ise Çelyabinsk, Orenburg, Perm, Sverdlovskaya, Saratov, Samara, Kurgan bölgelerinde ve Tataristan Cumhuriyeti'nde yerleşikler. Çok sayıdaki gruplardan oluşan Başkurtlar, Udmurtiya, Komi, Saha - Yakutistan Cumhuriyetlerinde, Tümen, Çita bölgelerinde, Rusya Federasyonu sınırları dışında ise Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna'da yaşıyorlar.

Başkurt dili Macaristan, Almanya, ABD'de ve Türkiye'de öğreniliyor.

Başkurdistan - Başkortostan[4] - Башҡортостан[5]

Başkurdistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı federal bir yapıdır. Adını yerleşik halk Başkurt'tan alır. Cumhuriyet, Ural dağlarının güneyinde Avrupa ve Asya sınırında yer alır. Başkurdistan Volga boyu Federal Bölge içinde yer alır. Bölgenin Rusya Federasyonunda kodu 02'dir.

23 Mart 1919 yılında Rusya'daki ilk millî özerk cumhuriyet olan Başkurt Özerk Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. 11 Ekim 1990 yılında Cumhuriyet kuruldu ve Şubat 1992 yılında Başkurdistan /Başkortostan Cumhuriyeti adı kabul edildi.

Başkurdistan'ın yüzölçümü 143 bin km² veya Rusya'nın yüzölçümünün %0, 8'ine tekabül eder. Başkurdistan'ın kuzeyinde Perm bölgesi/eyaleti ve Sverdlovskaya eyaleti, doğuda Çelyabinsk, güneydoğu ve güneybatıda Orenburg eyaletleriyle, batıda Tataristan Cumhuriyeti, kuzeybatıda Udmurt Cumhuriyeti'yle çevrilidir.

Cumhuriyet 4 milyon 52 bin nüfusuyla Rusya'da 7. sıradadır. Kilometre kareye 28, 3 kişi düşüyor. Rusya düzeyinde bu sayı ortalama 8, 3 kişidir.

Başkurdistan'ın başkenti 1 milyon 50 bin nüfusuyla Ufa şehridir.

Başkurtça ve Rusça Başkurdistan anayasası gereği devlet dilleridir.

Başkurdistan, içinde yüzden fazla halkın yaşadığı çok milletli bir bölgedir. Cumhuriyetin etnik yapısını %36, 32 ile Ruslar, %29, 8 ile Başkurtlar, %24, 1 ile Tatarlar oluşturuyor. Cumhuriyetin yerleşik halkı Başkurtlardır ve ülke adını buradan almıştır. Keza Başkurdistan Cumhuriyeti'nde Çuvaşlar, Mariler (Çirmişler), Ukraynalılar, Mordvinler, Almanlar ve başka uluslardan insanlar yaşar.

Devletin başı ve onun en yüksek icra organı Başkurdistan Cumhuriyeti Başkanlığıdır. Kurultay (Meclis) devletin en yüksek kanun koyucu ve temsil organıdır. Başkurdistan Cumhuriyeti Hükümeti yürütmenin en yüksek organıdır.

Başkurdistan'ın ilk başkanı Aralık 1993 yılında seçilen Murtaza G. Rahimov'dur. Kendisi bu göreve üç kere seçildi. 2006 yılında devlet başkanı Vladimir Putin'in teklifiyle Cumhuriyet Parlamentosu Murtaza Rahimov'a Başkurdistan Cumhuriyeti Başkanı yetkilerini verdi.

---

[4] Başkortostan resmî adıdır, Türkçede ise o -u, t -d ses değişiminden Başkurdistan diye yazılır.

[5] Bu yazı İsmet Biner, "Başkurdistan, Başkurtlar ve Başkurtça", *Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı*, S. 54, Eylül -Ekim 2013, s. 2048 -2050'den alınarak güncellenmiştir.

15 Temmuz 2010 yılında Rusya Federasyonu Başkanı Dmitriy Medvedev'in talimatıyla Murtaza Rahimov, Başkurdistan Cumhuriyeti Başkanı yetkilerini geçici olarak vekâleten üstlendi. 19 Temmuz 2010 yılında Başkurdistan Cumhuriyeti Kurultayı milletvekilleri Rusya Federasyonu Başkanı tarafından teklif edilen Rüstem Hamitov'un adaylığını kabul etti ve kendisine Başkurdistan Cumhuriyeti Başkanı yetkilerini verdi.

Başkurdistan, Rusya Federasyonu'nun endüstri ve tarım alanlarında önde gelen bölgelerindendir. Cumhuriyet, ülkenin petrol üretiminde, kimya ve makine sanayiinde temel merkezlerinden biridir.

Enerji sanayii, kimya ve petrokimya, elektrik enerjisi, metalurji, makine sanayii, tarım, hafif ve gıda sanayii öncü ihtisas alanlarındandır.

Cumhuriyette enerji, kimya, makine sanayii ve bir sıra diğer alanlarda personel eğitimini de içeren merkezleri, araştırma enstitülerini de kapsayan bilimsel üretim grupları oluşturuldu.

Son yıllarda Cumhuriyetin tarım sanayisinde tavuk işletmeleri, et işlemeleri, süt çiftlikleri açıldı, büyükbaş sürüleri büyütüldü.

MTS (Mobil Telefon Sistemleri) çalışmaları sayesinde bütün saha çalışmaları dünyanın en iyi örneklerinin kullanıldığı yetkinleştirilmiş makine ve teknolojilerle yürütülüyor.

Üretimle beraber Başkurdistan'da hizmet sektöründe de modernizasyon yapılmaktadır. Mesela, son yirmi yılda Cumhuriyet kendi başına sağlık ve tedavi merkezlerindeki teknolojiyi çağdaş seviyeye çıkardı. "Krasnousolskiy" ve "Yangantav" bütün ülke çapında bilinenlerdendir.

Cumhuriyet muazzam inşaat ve taşıma komplekslerine sahip, üretim ve sosyal alt yapı alanlarını aktif bir halde geliştiriyor.

Uluslararası ve ulusal reyting kurumları Cumhuriyetin istikrarlı bir şekilde yatırım çektiğini teyit ediyor.

Başkurdistan 90 ülkeyle ekonomik ilişkilerde bulunmaktadır. En büyük ticari ortakları geleneksel olarak Çek Cumhuriyeti, İngiltere, Kazakistan, Hollanda, Çin, İtalya, Almanya, Finlandiya, Ukrayna ve diğer ülkelerdir.

Eğitim

Başkurdistan Cumhuriyeti eğitim sistemi Rusya Federasyonu'ndaki en büyük sistemlerden biridir. 1 Ocak 2013 tarihi itibariyle Cumhuriyette 871, 700 kişinin eğitim ve öğretim gördüğü, 161, 500 öğretmen ve hizmetlinin çalıştığı 3, 400 den fazla eğitim kurumu bulunmaktadır.

Bu kurumlardan 1644 tanesi okul öncesi kurum, 1587 tanesi ortaöğretim okulu, 85'i meslek lisesi, 75'i orta meslek lisesi, 10'u meslek yüksek okulu, 239'u ek eğitim kurumlarıdır.

2013 yılında başlayan herkesin ulaşabileceği okul öncesi eğitim ve okul öncesi eğitim hizmetlerinin verilmesine yönelik yeni modellerin uygulanması çalışmaları devam ediyor.

2012 yılında Cumhuriyette 12 tanesi özel sektöre ait olmak üzere 1644 okul öncesi eğitim kurumu faaliyete geçti. Bunlardan başka ilköğretim okullarında 345 okul öncesi grup oluşturuldu.

Okul öncesi eğitim 01 - 06 yaş aralığındaki 194.204 kişiyi kapsıyor bu da çocuk nüfusunun % 62,6'sına denk gelmektedir. 03 - 07 yaş aralığında ise 167. 077 kişi faydalanıyor bu da çocuk nüfusun % 82,2'sine karşılık geliyor.

2012 yılında 4071 kişilik 25 yeni okul öncesi kurum inşa edildi. Eskiden çocuk yuvası şeklinde düzenlenen 3228 kişilik 33 tane bina geri alındı. 7093 yeni model okul öncesi kurumların (kısa süreli kalan gruplar, okul öncesi hazırlık, hâli hazırda çalışan okul öncesi eğitim kurumları ve ortaöğretim okullarının rasyonel şekilde kullanılması için yeni grupların açılması) inşası da dahil toplamda 14. 392 kişilik yeni yer açıldı.

Günümüzde Cumhuriyette 121 aile eğitim grubu (414 çocuk), 606 kısa süreli kalan grup (6 binden fazla çocuk) çalışmakta; 183 çocuğun ebeveyni bakıcılık hizmetlerinden yararlanmaktadır. Rusya Federasyonu Başkanının 7 Mart 2012 yılındaki 599 nolu "Eğitim ve bilim alanlarında devlet politikasının gerçekleştirilmesine yönelik tedbirler" hakkındaki genelgesinin yerine getirilmesi amacıyla bir dizi tedbirler alındı. Buna göre 2013-2015 yılları arasındaki dönemdeki okul öncesi eğitim kurumlarında 31 binden fazla ek yerin açılması planlanıyor.

Okul eğitiminde 180. 200 öğrenci köylerde olmak üzere (2011-2012 eğitim döneminde bu sayı 1666 idi) 429. 600 öğrencinin eğitim gördüğü 1587 gündüzlü ortaöğretim okulu ve yatılı okul faaliyette bulunmaktadır.

Gündüz eğitim yapılan okulların öğrenci sayısı 2011 yılına kıyasen 3. 8 bin azaldı. Nüfus yapısının değişmesinden dolayı eğitim hizmetlerinin kalitesinin, ulaşılabilirliğin ve etkisinin artırılması amacıyla şehir okulları zinciri iyileştiriliyor. Reform ve iyileştirme çalışmaları sonucunda 2011-2012 eğitim yılına kıyasla şehir okulları ve şubelerindeki yer eksikliği 147'ye kadar düştü (tüzel kişiliklerde 80, şubelerde 67).

2012 yılında Federal Devlet ilkokul eğitim standarları taleplerinin uygulanmasına uygun şekilde tedbirler paketi kapsamında ilköğreim kurumlarının laboratuvar malzemeleriyle donatılması için 451 milyon ruble ayrıldı. 370 yerleşim yerinden 2,8 bin öğrencinin taşınması için 204,2 milyon rubleye 186 otobüs satın alındı. Zaural'daki 39 ilköğretim okuluna "Arıcılık" dersi için 3, 9 milyon rublelik eğitim ve üretim araçları verildi. Cumhuriyetin okullarında 686 bilgisayar sınıfı açıldı (2011 yılında bu sayı 154'tü), 18 bin öğretmen dizüstü bilgisayar aldı.

2012 yılından beri "Eğitim" adı verilen öncelikli ulusal projenin gerçekleştirilmesi çerçevesinde Rusya ve uluslararası, Cumhuriyet olimpiyatlarında, festivallerinde, yarışmalarında ve spor müsabakalarında dereceye giren öğrencileri hazırlayan öğretmenlerin maaşları zamlı ödeniyor.

"Başkurdistan Cumhuriyeti Pedagoji Kadroları" Cumhuriyet çok amaçlı program kapsamında 2010-2012 yıllarında şehir ve devlet okullarından 600'den fazla genç öğretmen devlet desteği aldı, 25 öğretmen genç öğretmenlerin katıldığı yarışmada 40 bin ruble tutarındaki ödülü kazandı.

1 Eylül 2011 tarihinden itibaren meslek eğitimi ilkokullarında öğrenim gören başarılı öğrencilere verilmesi düşünülen 750 ruble tutarında 30 adet Başkurdistan Cumhuriyeti Hükümeti bursu hayata geçirildi. Öğrenim ve üretimde yüksek sonuçlar gösteren lise ve üniversite öğrencilerine belediye ve sektör bursları düzenlendi.

Cumhuriyetin profesyonel eğitimi 10 devlet yüksek öğrenim kurumu, 75 orta ve 85 tane de ilköğretim seviyesinde okullarla sağlanıyor.

2012 yılının ilk yarısı süresince yüksek öğrenim kurumlarında yeniden yapılandırılma gerçekleştirildi ve sayıları 12'den 10'a düşürüldü. Sterlitamak Devlet Pedagoji Akademisi ve Birsk Devlet Sosyo-Pedagoji Akademisi şube olarak Başkır Devlet Üniversitesi içine alındı.

21 adet orta meslek eğitim kurumu Başkurdistan Cumhuriyeti idaresine tahsis edildi.

2011-2015 Başkurdistan Cumhuriyeti'nin Meslek Eğitimini Modernize etme, Meslek Eğitimininin Toprak ve Sektörel Kaynaklarını İyileştirme, İş Sahalarının Taleplerine Göre Personel Eğitiminde Yapı ve Hacmi Düzenleme Genel Programı dahilinde 2012 yılında Başkurdistan Cumhuriyeti'nde meslek eğitiminde reformlara devam edildi.

2012-2014 yıllarını kapsayan ilk ve orta meslek eğitim okullarının en iyi şekle getirilmesi için devlet planı yapıldı. Plan orta meslek eğitiminde 32, ilk meslek eğitiminde ise 21 ilköğretim kurumunun yeniden düzenlenmesini öngörüyor.

Çok yönlü meslek eğitimi kurumlarının sayısı geçen yıl 15'ten 20'ye, bu kurumların eğitimdeki payları % 9'dan % 12'ye yükseldi. Bu da personel eğitiminde tekrarın ortadan kalkmasına, maddi, finansal ve insan kaynaklarını öncelikli alanlarda yoğunlaştırmaya, meslek eğitiminin kalitesini yükseltmeye ve eğitimin herkes için ulaşılabilir olmasına yardımcı oldu.

2012 yılında devlet yardımları alımına yönelik Cumhuriyet yarışması sayesinde 7 ilk ve orta mesleki eğitim kurum daha işverenlerle beraber ekonominin öncelikli sahalarında yüksek teknoloji üretiminde kadro yetiştirilmesi amacıyla yenilikçi eğitimler vermeye başladı.

Her seviyeden meslekî eğitim kurumları, personel yetiştirmek için işveren kuruluşlarıyla 5 binden fazla anlaşma imzaladı.

Yetim ve ebeveyn himayesinden mahrum çocukları hayata hazırlama çalışmaları da devam etmektedir.

2013 Şubat ayı verilerine göre yetim ve ebeveyn himayesinden mahrum 603 çocuk için ev alındı, 189 çocuğa ise inşa edilmesi için kaynak ayrıldı.

BAŞKURT DİLİ-БАШҠОРТ ТЕЛЕ[6]

Başkurt dili Başkurdistan'ın devlet dillerinden biridir. Türk dilleri grubu Kıpçak koluna girer. Başkurtça en çok Tatarca, Kazakça, Nogaycayla akrabadır keza Doğu Türk dilleri (Altayca, Hakasça vd.) ile de çok ortak özelliklere sahiptir. Bunlardan başka Başkurt dilinde Moğolca, Mançu-Tunguz, Fin - Ugor ve İran dilleriyle de karşılıklı etkileşimin izleri tespit edilmiştir. Arapça kelimeler kullanılır, son asırlarda Ruslaştırma sağlam bir şekilde yer edindi. Başkurt dilini konuşanların sayısı 2002 yılı verilerine göre yaklaşık 1 milyon 057 bin kişidir. Başkurt dili, nüfus yoğunluğu dikkate alındığında Başkurdistan Cumhuriyeti'nde, Perm bölgesinin bazı yerlerinde, Çelyabinsk, Orenburg, Sverdlov, Kurgan, Samara, Saratov, Tyumen bölgelerinde ve Tataristan, Udmurtiya Cumhuriyetlerinde, Rusya'nın Başkurtların çoğunlukla yaşadığı yerlerde, yakın ve uzak doğu ülkelerinde konuşulur. [7]

Başkurt dili alanında Türkolojide yapılan son araştırmalarda Altay (veya Ural-Altay), Ortak Türk, Kıpçak ve Başkurtçanın kendi devri olmak üzere dört devir öne çıkar. Somatik terminolojinin yeniden yapılandırılması dikkate alındığında, şahıs adları, akrabalık terimleri, hayvan vücutlarının, tabiatın, hava durumlarının, mevsimlerin, yerlerin, atributların, elementer fizyoloji, aynı şekilde insan hayatıyla ilgili temel fiillerin adlandırılmasında Eski Başkurt dilinin Altay veya Ural-Altay devrinde Altay dil ailesine özgü en eski leksikolojik bulgulara, eklemeli dil özellikleri şekillenmiştir. [8]

Altay ailesinin M. Ö. IV-III. yüzyıllarındaki dağılışından sonra Türk dillerinin gelişmesi tarihinde Ortak Türk devri başlar. Bu devirde temel söz dağarcığı, temel fonetik özellikler, bütün Türk dilleri ve Başkurtça için ortak olan özelliklerden oluşur.

M. Ö. I. yüzyılın sonundan M. S. I. yüzyılın başına kadar Hunlar'ın parçalanışıyla beraber (Kuzey ve Güney diye ayrılırlar) Türk anadili de Batı ve Doğu kollarına ayrılır. Bulgar alt grubunun ana Türkçe (Proto Türkçe)den ayrılması bu devre rastlar. M. S. IV.-V. yüzyıldan Oğuz, Karlık ve Kıpçak topluluklarının dağılmasıyla fonetik, leksikolojik ve çağdaş onlarca Kıpçak Türk dilini birbirine bağlayan diğer özelliklerin oluşmaya başladığı görülür.

---

[6] Bu yazı, İ.Ü. *Avrasya İncelemeleri Dergisi* (AVİD)'nin 4. sayısında "Башкирский язык" (Başkurt Dili) ismiyle Rusça yayımlanacaktır.

[7] *Vtorıy Vsemirnıy*, Kitap Yayınları, Ufa, 2002, s. 47 -50.

[8] Anna Dıbo, Firdevs Hisamitdinova, *Grammatika Başkirskogo Yazıka*, Ufa 2009, s. 313 -331.

Moğol öncesi devir boyunca proto - Kıpçak birliğinde Doğu ve Batı kolları fakat sonrasında Altın Orda devrinde ise münferit Kıpçak dilleri kendini gösterir. Araştırmacılar Başkurt dilinin bu devirde oluşmaya başladığını belirtirler.[9]

Yukarıda denildiği gibi çağdaş Başkurt dili Kıpçak grubuna girer. Ancak onda Oğuz (Türkmence, Türkçenin lehçelerinde), Bulgarca (Çuvaşçanın lehçelerinde) ve Sibirya (Altayca, Hakasça, Tuvaca, Yakutça, eski Türk eserlerindeki dil)Türk dillerine has özellikler de bulunmaktadır. [10] Açıklanan hususlar, birinci olarak Başkurt dilinin Oğuz soyundan geldiği varsayımının ortaya çıkmasına sebep oldu. Bakın, ünlü Türkolog A. V. Dıbo bu konuda ne yazıyor: "Başkurt dili, temelinde büyük ihtimalle Oğuz grubuna girer. Moğol öncesi devirde[11], Altınordu ve nihayet göreceli olarak daha geç dönemlerde Kıpçaklaşmaya çok maruz kaldı…" İkinci olarak Bulgarca-Çuvaşça-Macarca ortak etnonimlerin varlığı, Volga-Ural bölgesinde yer adlarının yaygınlığı, Başkurt dilinde cins isimler leksikolojisi, rotasizmli muazzam söz varlığı, bir grup bilim adamına Başkurt soyunun (etnosunun) şekillenmesinde Bulgar unsurlarının (komponent) önemi varsayımını ortaya atmasına sebep olmuştur. [12]

Başkurt dilinin özel farkları, İran, Fin-Ugor, Moğol, Mançu-Tunguz, Arap, Slav gibi akraba olmayan dillerle girdiği diyalekt etkileşiminin sonucudur şüphesiz. "Һ" sesinin Başkurt dilinde ve lehçelerinde ortaya çıkması ihtimal İran yerel halkın başka dile tesiriyle ilgilidir. [13] N. H. Maksutova'nın tezi, sakinlerinin büyük ihtimal Fin-Ugor etkisinde kaldığı Kuzeybatı lehçesinde "Һ" sesinin bulunmadığını da ortaya çıkarıyor.

Komşu dillerden alınan münferit leksikolojik alıntıların Başkurt dilinin yapısına özel bir etkide bulunamadığını belirtmek gerekir. Başkurt dili, yabancı dilden en büyük etkiyi Başkurtların İslamiyeti kabul etmelerinden sonra yaşadı. Arapçadan-Farsçadan kitle hâlinde kelime alımı sadece leksikolojiyi değil Başkurt dilinin ses yapısını da değiştirdi. Bilhassa "ф, х," sessizleri ortaya çıktı, Başkurt leksikolojisiyle beraber alıntıları da kapsayan "һ", "ғ" ve "ҡ" sesleri işlek hale geldi. XX. yüzyılda, kendisiyle beraber Rus ve internasyonel leksikoloji akımı getiren Başkurtça-Rusça iki dilliliğin genişlemesi, Başkurt dilinin

---

[9] Anna Dıbo, *Sravnitelno -istoriçeskoye grammatika tyurskih yazıkov*, Nauka Yayınları, Moskova, 2006, s. 816.

[10] Rim Yanguzin -Firdevs Hisamitdinova, *Korennıe Norodı Rossii -Başkiri*, Kitap Yayınları, Ufa, 2007, s. 248.

[11] Dıbo, a.g.e., s. 816.

[12] Rail Kuzeyev, *Prishajdeniye Başkirskogo Naroda*, Nauka Yayınları, Moskova, 1974, s. 413 -424; Hisamitdinova, 1989, s. 80 -87.

[13] Naciba Maksutova, *Vostoçnıy Dialekt Başkirskogo Yazıka*, Moskova, 1976, s. 186.

fonetik sisteminde yeni değişikliklere sebep oldu. Kendine özgü yeni söz alımına uygun bir fonetik altsistem oluştu. Karşılaştırın: *Вагон* ve eski bir alıntı olan *биҙрә ведро* kelimesinden, *тренер* ve *торба* ise *труба* kelimesinden alıntı yapılmıştır. Yeni fonetik sistemi, aksan (telaffuz) sistemini, imla ve orfoepiya (орфоэпия): Konuşma bilimi, ölçünlü söz bilim)yı etkiledi muhakkak. Ancak bütün bunlara rağmen Başkurt dili daha 1070'li yıllarda düzenlenen Kaşgarlı Mahmut'un "*Divanü Lügati't - Türk*" sözlüğünde bahsedilen kendi spesifik vasıflarını korumayı başardı.[14]

Çağdaş Türkoloji Başkurt dilini üç lehçeye ayırır: Doğu, Kuzeybatı, ve Güney. [15] Doğu lehçesi yer olarak Başkurdistan'ın doğu kesimini, Çelyabinsk, Kurgan, Sverdlov bölgelerinin bazı yerleşim yerlerini kapsar. [16] Başkurdistan'ın kuzeybatı bölgeleri, Perm, Sverdlov bölgelerinin bazı kesimleri Başkurt dilinin kuzeybatı lehçesinin yaygın olduğu alana girer. [17] 1920'li yıllardaki yönetim ve toprak değişiklerinde meydana gelen asimilasyon süreçlerine rağmen Menzelinskiy'e Bugulminskiy kasaba (kanton)larında Başkurtçanın kuzeybatı lehçesinin bazı vasıfları Tatar lehçecilerinin verilerine gore Tataristan'ın doğu kısmında ve Orenburg bölgesinde yerleşik Tatar halkın şivesinde istikrarlı şekilde korunuyor; Güney lehçesi ise ağırlıklı olarak Başkurdistan'ın merkez ve güney bölgelerinde, Orenburg, Saratov, Samara bölgelerinde yaşıyor. [18] Başkurtça lehçelerinin, Başkurdistan'a komşu Rusya Federasyonu bölgelerinde ve cumhuriyetlerinde meskun yerli Başkurt halkın yoğun yaşadığı yerlerde mevcut olduğunu kaydetmek gerekir. Başkurt milletinin dağınık yaşadığı yerlerde Başkurt lehçelerinin karışık şekilde konuşulduğu ağızlara rastlanır.

Başkurt lehçeleri ağızlara ayrılır. Doğu lehçesinde Ay, Argayaş, Kubalyak, Kızıl, Miass, Salyut, Orta Ural ağızları vardır. Başkurtçanın kuzey batı lehçesi, Gaynin, Karaidel, Nijnebelskiy veya Nijnebel-Ik ve Tanıp ağızlarını içerir. Güney lehçesine, Dem, İk-Sakmar ve Sredniy ağızları girer. [19]

Dünyanın birçok dilinin lehçeleri o kadar güçlü bir şekilde birbirlerinden ayrılır ki dilin taşıyıcıları birbirleriyle ortak dille anlaşmak zorunda kalırlar. Başkurt dilinin lehçeleri ve ağızları birbirlerine çok yakındır. Aralarındaki farklar önem arz etmez. Vakıa onları birbirlerinden ve diğer Türkî dillerden ayıran

---

[14] Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügati't -Türk*, 2010, s. 22.

[15] Ali Çeçenov, *Grammatika Tyurkskih Yazıkov*, Nauka Yayınları, Moskova, 2002, s. 257.

[16] Maksutova, *a.g.e.*, s. 12.

[17] Sariya Mirjanova, *Başkirsko -Ruskiy Slovar*, İzdatelsvo Russkiy Yazık, Moskova, 1996, s. 5.

[18] Mirjanova, a.g.e. s. 4.

[19] Reşit Şekur, *Başkort dialektarı*, Kitap Yayınları, Ufa, 2002, s. 218 -222.

karakteristik özelliklere sahipler. Bu özellikler daha çok fonetikle ilgilidir onun için bu konu üzerinde daha ayrıntılı duracağız.

Başkurt dili diyalektlerinin en belirgin özellikleri aşağıda sıralanmıştır:

Eski Türkçedeki **c** yerine yaygın şekilde kullanılan sızıcı ses (frikatif) **һ** sesi. Karşılaştırın: Eski Türkçedeki *s̲uv* su, *s̲al* bırakmak, yerleştirmek, *bas̲* basmak, ezmek, *bas̲ïnčaq* ezilmiş, basılmış, güçsüz kelimeleri Başkurt dili ve lehçelerinde **һ** sesine geçmiştir.

*һ̲ыу, һ̲ал, баһ̲ (*İk-Sakmar diyalekt alt kolunda ve *баç̲* yazı dilinde),

*баһ̲ымсаҡ (*Kızıl ve Kubalyak, *баç̲ымсаҡ* Ay şivelerinde).

һ sesi proto - Türkçede sadece kelime sonlarında kullanılır, bu yüzden çağdaş Türkî dillerde ancak bazı ünlemlerin sonlarında bulunur: (Karşılaşma için: Kaz. : (каз. :) *аһ!, иһ!, оһ!*) ve alıntı sözcüklerinde karşılaştırma[20] için:

Tatarcada *һава*,

Türkmencede. *һova*,

Özbekçede *һävä*,

Uygurcada *һava,*

Türkçede *hava.*

Diyalektolog (lehçe bilimci TDK sözlük)ların verilerine göre, proto - Türkçenin **c**'den **һ**'ye geçişi Başkurt dilinin doğu lehçesinin bir dizi şivesinde ve güney lehçesinin İk-Sakmar şivesinde görülüyor.

Karşılaştırma için:

*һарымһаҡ (*Argayaş ve Salyur şiveleri) *(*sarımsak, yemlik),

*йаһы (*geniş, enli) *(*Kızıl şivesi),

баһ (basmak fiilinden "bas") *(*Burz.).

[20] Kenesbay Musayev, *Grammatika Karaimskovo yazıka*, İzdatelstva Gılım, Almatı, 2002, s. 283.

Ortak Türkçe ve proto - Türkçeni aksine **һ** sesi, Burzyan ve Salyut lehçelerinde (Salyut lehçesinde bugün de iyi korunmuştur) sözcüğün her yerinde kullanılır.

Karşılaştırma için:

çаҡау (Burzyan.) pelteklik,

ҡыһ̱ҡа (Salyut) "kısa",

ҡыһ̱ым (Salyut) 'dar',

өһ̱ (Salyut) 'yukarı',

өһ̱китәк (Salyut) 'fırfır, farbala' vd.

Doğu ve güneyin diğer lehçelerinde proto - Türkçedeki **c,** kelimenin ortasında ve sonunda genellikle diş ünsüzü (?) **ç** sesine dönüşür.

Karşılaştırma için:

анç̱ат (Dem. , İrgiz) 'kolay',

таç̱ыл (Sred. , Kubalyak) 'tecrübe, kabiliyet, maharet',

ыç̱ (Dem.) 'is, duman',

тәç -тәç (Dem.) "tas-tas" kısrağı sakinleştirmek amacıyla söylenen ünlem vd.

Proto - Türkçedeki **c** sesinin dişliler **ç** sesine devam eden geçişi, **ç** sesinin kelime başında bile kullanıldığı güney lehçesinin Dem ağzında özellikle fark edilir.

Karşılaştırma için:

ç̱өт 'süt',

ç̱арымçаҡ 'sarımsak',

ç̱урау 'soru',

ç̱әндерә 'kanepe' vd.

Başkurtçanın kuzeybatı lehçesine gelince onda proto - Türkçedeki **c** sesi iyi korunmuştur. Karşılaştırma için: *с̱ағызак* 'yaban arısı', (Başkurtça edebî dilde-*һағыҙаҡ*, Tatarca edebî dilde-*кормош, шөпшә*), *с̱аҡал* 'göğüslük, üstlük'

(Başkurtça edebî dilde *һаҡал, яға*, Tatarca edebî dilde-*изү, күкрәкчә*), *сыбай* 'yukarıdan' (Başkurt edebî dilde-*һыбай*, Tatarca edebî dilde-*атлы, җайдак*) vd. Başkurt dilinin kuzeybatı lehçesinde **һ** sesi Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde bile kullanılmaz. Karşılaştırma için: *aya* (Gayn, Nijnebel) 'hava', Başkurt edebî dilde-*һaya*, Tatar edebî dilde-*һава* (Arapça *һava* 'aşk, tutku', *өнәр* (Nijnebel, Tanıp. , Gayn) 'zanaat', Başkurt edebî dilde-*һөнәр*, Tatar edebî dilde -*һөнәр* (Farsça *һünär* hüner, ustalık', *уш* (Kuzeybatı) 'zihin, us, bilinç, sağduyu', Başkurt edebî dilde-*һуш*, Tatarca edebî dilde-*аң*, *һуш* (Farça *һoš*' bilinç, idrak'

Başkurt dilinin bazı lehçelerinde aynı anda ancak faklı örneklerden bütün üç sese; yani kadim proto -Türkçe **c** sesi, dişliler ç'si ve geniz (щелевой увулярный) һ sesine rastlanır. Mesela doğu lehçesinin Kubalyak, Kızıl şivelerinde bazı sözcükler ve yapılarında proto -Türkçe korunmaktadır. Karşılaştırma için: *саралйын/саралдин* 'çulluk, bekas', edebî dilde-*һаралйын*; *сарымсаҡ* 'sarımsak', edebî dilde-*һарымһаҡ*; *саташыу* 'saçmalamak бредить', edebî dilde-*һаташыу*. Kubalyak şivesinin diğer söz ve yapılarında **һ** ve **ç** seslerinin kullanıldığı görülür. Karşılaştırma için: *һаһыҡ* 'kokuşmuş, kokan, pis kokulu, edebî dilde-*һаçыҡ*; *çoça* 'mekik, edebî dilde-*һоçа*; *киһәк* 'parça', edebî dilde-*киçәк* vd. Benzer örnekleri Başkurt dilinin diğer şivelerinde de bulmak mümkündür. Açıklanan örnekler Başkurt dilinin lehçe ve şivelerinde proto -Türkçe c sesinin dişliler ç (c - > ç - > һ) sesi aracılığıyla sızıcı geniz (frikative sound) һ sesine dönüştüğüne delalet ediyor.

Başkurt dilinin şive ve lehçeleri böylece sessiz (harf)lerin devrimi yolunda spesifik bir yoldan geçmiştir. Proto -Türkçe **c** tarihin belirli bir döneminde **һ** sesine dönüşmüştür. Bu arada bazı şiveler Proto -Türkçenin c sesini korumuşlardır, diğerleri proto -Türkçeden uzaklaştı ve һ sesini edindiler, Dem gibi üçüncü şiveler ise proto -Türk c sesinden uzaklaştı ancak һ sesine de varmadılar bu şiveler sanki kendi gelişme yollarında durakladılar. Onun için bu şivede Novosibirskli dil bilimci, deneyci N. S. Urtegeşev'in verilerine göre ç ara sesi ortaya çıktı. [21]

2. Başkurt dili lehçe ve şivelerinin ikinci ilginç fonetik olgusu Ҙ diş ünsüzünün proto -Türkçeki d'nin yerine kullanılmasıdır. Söz konusu durumun Başkurt dilinin üç lehçesinin hepsini birleştirdiğini belirtmek gerekir. Bu durum eğer alıntılar da dikkate alınırsa nerdeyse kelimenin bütün şekillerini kapsar. Krş. : Kelime başında: *ҙимнәү* (Karaidel) 'kız veya koca bulmak, edebî dilde *димләү*'; *ҙурәтәй* (Kuzeybatı) 'baba tarafından dede'; *Ҙөһрә* (Nijebelsk), edebî

[21] Nikolay Urtegeşev, Firdevis Hisametdinova, Konstantin İşkildina, *Atlas artikualnıh nastroyek soglasnıh vostoçnogo dialekta başkirskogo yazıka*, Rossikaya Akademiya Nauk, Ufa, 2012.

dilde *Зөьрә*; kelime ortasında: *боҙай* (kuzeybatı) 'buğday', Başkurt edebî dilde-*бойҙай*, Tatarca edebî dilde-*бодай, быҙау* (Nijnebelsk) 'buzağı', Başkurtça edebî dilde-*быҙау*, Tatarca edebî dilde-*бозау, аҙаланыу* (Srendeural) 'bozulmak, kötüleşmek', Başkurtça edebî dilde-*аҙыу*; Tatarca edebî dilde-*азу*; Kelimenin sonunda: *баҙ (*Sakmar) 'mahzen, bodrum', *ҡаҙ* 'kaz' vs. Ҙ diş ünsüzünün Başkurt dilinin ve lehçelerinin fonetik sistemini kapsadığını/teşmil ettiğini belirtmek ilginç olacaktır. Krş. : *барҙыҡ* 'biz gidiyorduk', *беҙҙә* 'bizde', *өйҙәр* 'evde', *бармаҙы* 'gitmedi', *килмәҙе* 'gelmedi' vs. Proto -Türk d'nin Ҙ'ye geçişi Başkurtça dilinin Nijnebelsk şivesinde müteselsilen gerçekleşmektedir. Örneklerin gösterdiği gibi bu şivede sesli diş seslisi ҙ alıntı sözcüklerdeki önses (anlaut Alm.)i bile kapsıyor. Krş. : *ҙаман* 'zaman, periyot', *ҙар* 'keder, elem, üzüntü', *ҙакун* 'kanun', *Ҙаки*р-Zakir, özel ad vd. Söz konusu bu olguyla Başkurt dilinin Nijnebelsk şivesinde o kadar sık karşılaşmak mümkün ki Tatarlar, şiveyi konuşan Menzelin Başkurtlarına şaka yollu *kızıl bozaular (*buzağılar*)* (*ҡыҙыл боҙаулар)* der.

3. Kuzeybatı lehçesinin sessiz harflerle ilgili özelliği olarak **C** veya Ш seslerinin proto -Türkçedeki Č *(*Ч (Ç)) sesinin bazı kelime ve yapılardaki kullanımı örnek olarak verilebilir. Krş. :*әтәс* (Karaidel, Tanıp 'horoz', Başkurt edebî dilde - *әтәс*, Tatar edebî dilde - *әтәч*; *сейәләнеү* (Karaidel) 'ip yumağının birbirine dolaşması)', Başkurt edebî dilde-*сейәлеү*, Tatar edebî dilde-*чуалыу*; *шишен* (Tanıp, Nijnebelsk) 'soyunmak', Başkurt edebî dilde-*сисен*, Tatar edebî dilde-*чишен.* [22]

4. Başkurt dili lehçe ve ağızlarının fonetik sistemi alanında anadilin dar seslilerinin ve sonrasında geniş seslilere dönüştüğünü kaydetmek gerekir. [23] Burada Başkurtça, Türkolojide "Bulgar rotasizmi - ünlü kayması. Terimin gösterdiği gibi proto -dillerdeki dar seslilerin sonrasında Ural - Povoljski Türk dillerinde meydana gelen sesli daralması Bulgar (Çuvaşça) dili etkisiyle olmuştur. R. G. Kuzeyev'in Başkurtların içinde önemli derecede Bulgar (Çuvaş) topluluğu bulunmaktadır verisi dikkate alınacak olursa Başkurt lehçeleri ve şivelerinin ünlü (vokal) sisteminin oluşmasında Bulgar kavimlerinin dillerinin de katkısı olduğu şüphe götürmez. [24] Bu yüzden "Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri (bundan sonra TYDKTG) yazarlarının Başkurt dilinin ünlü (vokal) sistemi Tatarcanın etkisiyle oluşmuştur hakkındaki "bölgesel yeniden yapılanmalar" tezi doğru değildir zira tarihçilerin kaydettiğine göre Başkurt-Bulgar ilişkileri Tatar dilinin oluşumundan çok önce başlamıştır. TYDKTG yazarları-

---

[22] Sariya Mirjanova, *Başkirsko -Ruskiy Slovar*, İzdatelsvo Russkiy Yazık, Moskova, 1996, s. 124.
[23] Çeçenov, *a.g.e.*, s. 257 -258.
[24] Rail Kuzeyev, *Prishazdeniye Başkirskogo Naroda*, Nauka Yayınları, Moskova, 1974, s. 417.

nın kendileri Tatar dilinin, ünlü kayması (Bulgar rotasizmi) sistemine benzer esası XV. yy. da meydana gelmiştir. [25] Başkurt lehçeleri hakındaki dille ilgili belgeler de ünlü kayması Başkurt ve Tatar dillerinde ünlü (vokal) sistemindeki zaman çeşitliliği ve içerik farklılığını gösteriyor. Kuzeybatı lehçesinde bile ünlü (vokal) sisteminde farklılıklar bulunmaktadır. Mesela; kuzeybatı lehçesinde tek heceli sözcüklerde ve iki heceli sözcüklerin ilk hecelerinde Tatarcadaki dar sesli и gibi geniş sesli ә kullanılır: *кәм* 'daha az', Başkurt edebî dilde-*кәм*, Tatar edebî dilde-*ким*, *кәрәк* 'gerek', Başkurt edebî dilde-*кәрәк*, Tatar edebî dilde-*кирәк*, *кәбәк* saman, kıymık, artık, ', Başkurt edebî dilde-*кәбәк*, Tatar edebî dilde-*кибәк*, *кәртә* 'sırık', Başkurt edebî dilde-*кәртә*, Tatar edebî dilde-*киртә*. Buraya Başkurt dilinin kuzeybatı ve diğer lehçelerindeki a ve ә geniş seslilerin bazı kök ve ekli morfemlerde kullanılması vakasını eklemek mümkündür. Krş. : *бармай* 'gelmiyor, gitmiyor', *килмәй* 'gelmeyecek', *ҡарайыҡ* 'bakalım, bakacağız', *әйтмәйек* 'söylemeyelim' vd. Tatar diline gelince bu dilde adı geçen şekillerde dar ы ve и harfleri kullanılır. Krş. : *бармый*, *килми, карыйк, әйтмик*. Benzer örnekleri Başkurt dilinin bütün şivelerinden getirmek mümkündür. Gösterilen örnekler Başkurt dilinin üç lehçesinin hepsinin akraba olduğunu bir daha ispat ediyor. Lehçe ve şiveler arasındaki mevcut farklar, Başkurt dilinin Türk dilleri ve Türk dil ailesinden olmayan diğer dillerle olan etkileşimini yansıtır. Bunlar, Başkurtların karşık etno -dil tarihlerine de şahitlik ediyor.

TYDKTG yazarları, tarihî ve dilsel malzemelere dayanarak Başkurt dilinin yayıldığı toprakların XVIII. yy. a kadar çağdaş Tataristan'ın güneydoğusunda bazı bölgelerini kapsadığını belirtirler. Tatar şivelerinin sadece Başkurt diline has fonetik özellikleri hâlâ koruması da buna delalet ediyor. Değişikler, Tatar ücretli askerlerin, Mişer Tatarlarının ve yersiz yurtsuzların XVIII. yüzyılda Başkurt topraklarında yerel Başkurtlarla kaynaşarak dilleri üzerinde belirli bir etkide bulunmasıyla başladı. XVIII -XIX yy. da hizmet ve eğitimin genelde Tatar dilinde verildiği camiler, medreseler, mektepler kuzeybatı lehçesinin değişiminde karar verici rolü oynadılar. [26] bütün bunlar Başkurt dilinin kuzeybatı lehçesinin spesifik fonetik özelliklerinin şekillenmesine yardımcı oldu. Yukarıda da tespit edildiği üzere Başkurt dilinin lehçeleri arasında genellikle önemsiz farklar var ve bu da Başkurt dilinin farklı lehçe ve şivelerini konuşanlara kendi aralarında rahat bir şekilde anlaşma imkânı veriyor.

Başkurt dili yapısına göre eklemeli dillere girer. Kök eklerden önce gelir. Morfemlerin eklerindeki değişiklikler (ses uyumu, seslerin eklenmesi veya ses düşmesi) mümkündür ancak değişikler arasındaki sınır rahatça fark edilir. Baş-

[25] Çeçenov, *a.g.e.*, s. 256.
[26] Çeçenov, *a.g.e.*, s. 258.

kurt dilinde sözcük formları sesli uyumuyla da desteklenir. Diğer Türk dillerinde olduğu gibi Başkurtçada da isimler ve fiiller düzenli bir şekilde birbirlerine karşı yerlerini alır. İsimlerde cinsiyet ve canlı-cansız kategorileri yoktur. Onlar "insan-insan değil" şeklinde ayırt edilir.

"İnsan" kategorisine bütün özel isimler, akrabalık ilişkileri, meslek, görev, milliyet adları yani insanı tanıtan her şey girer. Bütün canlıların adları dahil diğer bütün adlar, "insan olmayan" kategorisine girer. İlk kategori kim? (кем?) (sorusuna, ikinciler (нимә?) sorusuna cevap verir.

Başkurt dili yalın hal yapıya sahip dillerdendir. Özne, yüklem ne olursa olsun adın tekil şeklinde bulunur. Edebî dil edilgen cümle yapısına sahip değildir.

İsim tamlamaları yapısında söz düzeni gramer fonksiyonlarını düzenler: biçimsel belirtilerin bağlantılarında bile tamlanan tamlayandan önce gelir. Krş. : *таш юл* 'taş yol'; *йомшаҡ юрған* 'yumuşak yorgan'.

Cümle yapısında söz dizimi her şeyden önce anlam görevini yerine getirir. Söz dizimi yardımıyla 1) Cümle öğelerini ve anlamını (özne ve yüklem), 2) yüklemin anlam içeriği.

Soru, soru edatları ve ekleri yardımıyla sorulur, vurgu ise ancak yardımcı rolünde bulunur. Soru edatlarının cümledeki yeri göreceli serbesttir. Soru ekleri, anlama ilişkin olumsuzluk ekleri gibi yükleme bağlı olur. Sorunun cümle öğelerinden hangisine ait olacağı söz dizimiyle belirlenir.

Kelime hazinesi, ortak Türkçe ve alıntı sözcükler olmak üzere tabakalara ayrılır; özel tabaka ise Başkurtçanın kendi kelime hazinesidir. Alıntılar, eski alıntılar ve yeni alıntılar diye ayrılır. Eski alıntılar fonetik olarak adapte olmuştur. Yeni alıntı kelimeler uygulamada adapte olmadı (karizma, kompüter, printer). Yeni alıntılar genellikle doğu Slav (Rus) menşelidir. Batı Avrupa dillerinden gelen enternasyonalizm denen alıntılar bile Başkurt diline Rusça aracılığıyla gelmiştir.

Kelime hazinesinin eski alıntıları arasında doğu Slav menşeli alıntıların olduğunu belirtmek gerekir. Krş. : *самауар-самовар* sözcüğünden, *бурәнә - бревно* kelimesinden vd. Başkurt dilinin eski ve kadim alıntıları daha çok Hindu -İran, Fin -Ugor, Moğol, Arap dillerinden gelmiştir. Fonetik, biçimsel (morfolojik) ve kelime hazinesi özellikleriyle beraber Başkurt dilinin nimonatif (yalın durum) vasıflarını da kayda geçirmek gerekir.

Her dil, kendisini taşıyanın-milletin kendine özgülüğünü, dünya görüşünü, dünya algısını, dünya anlayışını yansıtır. Özellikle bu yüzden aynı şey (nesne), aynı olay farklı dillerde değişik şekillerde ifade edilir.

Mesela, nehirler boyunca doğal şartlarda yetişen siyah, kokulu yemişe Rus dilinde smorodina (eski Rus dilinde *smorod, koku* kelimesinden) (Türkçesi siyah frenk üzümü), Başkurt dilinde *ҡарағат* (eski Türk dilinde *ҡара* (kara)ve - *ғат / -ҡат / -ған / -ҡан* (yemiş, meyve), Tatarcada-*карлыган* (eski Türkçe ҡарлығ (soğuk) и - *ҡан / -ған / -ҡат / -ғат (*yemiş) denir. Böylece aynı yemişi farklı milletlerin değişik şekilde adlandırdığını görmüş olduk. Bu, milletin herhangi bir nesneyi vasıflandıran bütün özelliklerden kendisine uygun olan adı seçmesiyle ilgilidir. Kendi dünya düzeni, dilinin malzemelerinin çeşitliliği, herhangi bir ırkın oluşumunda etnotarih, etnokültürel özelliklere uygun şekilde bazı milletler ölçüyü, diğerleri rengi, bir başka milletse tatla ilgili özellikleri öne çıkarır. İşte bu yüzden Ruslar adlandırmada bütün özelliklerden kokuyu, Başkurtlar rengi, Tatarlar ısı durumunu, Lehler yetiştiği yeri seçmişlerdir. Böylelikle frenk üzümünün özelliklerinden her millet kendi bakış açısına ve özüne göre en önemli özelliğini seçmiştir.

Her dilde adlandırmada özellik seçiminde kendi eğilimi bulunur. Bizim gözlemlerimize göre Başkurt dili için adlandırmada en önemli özellik renktir. Bu tezin ispatı için Başkurt dilinde kuş adları örnek gösterilebilir. E. F. İşberdin'in "Başkortostan'ın Kuştarı[27]" kitabında kaydedilen 392 kuş adından 148'i renk anlamı taşır. Krş. : *аҡкош (*akkoş - kuğu)), *ҡарағош (*karagoş-büyük orman kartalı), *һарығош (*sarı kuş - Sarıasma)), *ҡыҙылтүш (*kızıltuş-şakrak kuşu)-(terc. kızıl göğüs) vd. Rus diline gelince 392 addan sadece 48 tanesi renk anlamı taşımaktadır. Başkurt dilinde renk anlamı ikinci adlarda (sıfat tamlamalarında) da büyük önem taşımaktadır. Krş. : *ҡара һыуыҡ, (*kuru soğuk)-(terc. kara soğuk); *ҡара көҙ (*kara güz-terc. geç güz); *һары һағыш (*sarı hasret -özlem, başa çıkılmaz hasret); *һары таң (*sarı tan, terc. erken tan); *аҡ күңел (*ak gönül, temiz gönül); *аҡ юл (*ak yol, terc. yolun açık olsun).

Başkurt dilinde renk anlamlı kelimelerin yanında sıfat tamlamalarında vücut organ adları da aktif kullanılır. Krş. : *тау бите (*dağ yamacı-terc. dağ yüzü); *йылға ҡолағы (*nehir koyu, koy, terc. nehir kulağı); *йылға башы (*nehir kaynağı terc. nehir başı); *энә күҙе (*iğne deliği, terc. iğne gözü) vd. Son örnek, dünyadaki nesneleri adlandırma ve algılamada millî-kültürel kendine özgülüğünü

[27] Ernest İşbirdin, *İstoriçeskiye Razvitije Leksiki Başkirkogo Yazıka*, İzdatelsva Nauka, Moskova, 1986, s. 168.

parlak bir şekilde gösteriyor. Başkurtçada olduğu gibi Rusçada da iğne deliğini tanımlamak için vücut organı adından faydalanılmıştır. Ancak her millet, kendi dünya algısından yola çıkarak kendine göre onu adlandırmıştır. Ruslar, kulağa, Başkurtlar göze benzerliğiyle onu tanımlamışlardır. Sonuçta Rusçada "ушко иголки - iğne kulağı" ve Başkurtçada "*энә күҙе-ene kuze-iğne gözü" adları ortaya çıkmıştır. Bu arada kulak (ҡолаҡ) tanımlamasının Başkurtlar tarafından çıkıntılı, iki parçadan oluşan nesnelerin adlandırılmasında kullanıldığını ekleyelim. krş: ҡаҙан ҡолағы (*kazan kulağı), *биҙрә ҡолағы (*kova kulağı), *бүрек ҡолағы (*şapka kulaklığı). İçerisinden bakmanın mümkün olduğu delikli nesneleri Başkurtlar *күҙ* (göz) diye adlandırırlar. Krş: *мәрйен күҙе (boncuk gözü), энә күҙе (iğne gözü)*; *ишек күҙе (*eşik gözü-kapı deliği) vd. Başkurtların; step sakinlerinin görme organını sıfat tamlamalarında daha aktif kullandıklarını belirtmek gerekir.

Başkurt dilinin millî hususiyeti özellikle anlam bilimde kendini gösterir. Başkurtların naif anatomisiyle ilgili kelime hazinesi araştırılırken Başkurtların insanın naif "anatomik haritası"nda hislerin dağılımınının diğer milletlerden farklılık gösterdiği görülür. Mesela, Hint -Avrupa dillerinin çoğunda insanın duygu lokalizasyonu kalptir. Başkurt dilinde ise duyu lokalizasyonu sadece kalp değil, ciğer (yürek)dir de. Krş. : *ҡара йөрәк (kara yürek) (*veya *бауыр - bağır) - (*kötü), *таш йөрәк (taş yürek) (veya бауыр - bağır)-(*acımasız). Buna *бауыр итем (*sevgili, azizim) *бауырға инеү (*gönle girmek)ve - *бәғрем, бәғеркәйем (*canımın içi, canım, kalbimin parçası vd.

Örneklere bakılırsa ciğer (yürek) insanın olumlu duygularının toplandığı yerdir. Olumsuz hislere gelince onların Başkurtların naif "anatomik haritası"ndaki yeri талаҡ (dalak)tır. Krş. : талаҡ ташыу (çok sinirlenmek, kendini kaybetmek)-(kelimesi kelimesine terc. dalak taştı, dalak patladı); сар талаҡ (inatçı, kendisiyle uyuşulmayan)-(kelimesi kelimesine terc. şamatacı, yabani, zaptolunmaz dalak), талағын күпсетеү (dedikodu etmek)-(kelimesi kelimesine terc. dalağı bozmak (ekşitmek)vd.

Başkurtların millî ve kültürel özelliği hareket anlatımlarında apaçık bir şekilde ortaya çıkar. Her hareket, tarz ve yön bağlamında karakterize edilir. Rus dilinde hareketleri adlandırmak için prefiks yani önek sistemi vardır. Mesela hareket fiiline getirilen у - öneki öznenin nesneden ayrıldığını gösterir. Krş. : ушел (yayan gitti), уехал (araçla gitti), улетел (uçtu), уплыл (deniz yoluyla gitti). öneki ise bunun aksine öznenin nesneye yaklaştığını, mekâna girdiğini belirtir. Krş. : пришел (yayan geldi), приехал (araçla geldi), приплыл (deniz yoluyla geldi). Sayılan hareket fiilleri yönden başka hareketin açıklamasını ve

usulünü de içerirler. Krş. : шел (yayan gidiyordu), exaл (araçla gidiyordu), летел (uçuyordu), плыл (deniz yoluyla gidiyordu). Böylelikle Rus dilinde hareket aynı zamanda yön ve usulle de yapılandırılır, ayrıca fiilin kökü hareketin şeklini, önekler ise yönünü gösterir. Başkurt diline gelince onda yön ve usul kelimelerle: *килеү* (gelmek), *китеү* (gitmek), *барыу* (varmak), *йөрөү* (yürümek), *менеү* (çıkmak), *төшөү* (inmek), *атлау* (adım atmak), *йөҙөү* (yüzmek), *осоу (*uçmak) ve söz dizimi (*килә ята* (geliyor), *китеп бара* (gidip geliyor), *ҡайтып инде* (gidip döndü), *сығып китте* (çıkıp gitti), *осоп төштө* (düştü), *йөҙөп килде* (yüzerek geldi) yollarıyla verilir. Aynı zamanda Başkurt dilinde usul ve hareketin bir zamanlar ihtimal fonetik yolla da şekillendirildiğini kaydetmek gerekir. İkili fiiller *килеү* (gelmek)-*китеү* (gitmek), *йөрөү* (yürümek)-*йөҙөү* (yüzmek), *атлау* (adım atmak)-*аҙымлау* (adımlamak), *әйләнеү* (dönüp durmak)-*өйрөлөү* (dönmek), *баҫыу* (kalkmak)-*батыу* (batmak) vd. tarihsel olarak aynı kökene dayanırlar. Görülüyor ki semantik değişiklikler kökte olduğu gibi eklerde de değişikliklere sebep olmuştur. Özellikle *атлау* (adım atmak)-*аҙымлау* (adımlamak) fiillerinin kadim ortak kökü *ат -/аҙ -/ад* -vd. fonetik varyantları da olan *aj* sözcüğüdür. *Aj* kökünün sayılan varyantları *аяҡ* (ayak, el ayak), *аҙым* (adım), *аҙаҡ* (son), *атлау* (atlamak) vd. çağdaş kelimelerin kökenidir. Şu halde sözcükteki semantik değişiklikler kökün görünüşünde de fonetik değişikliklere sebep olmuştur. Benzer değişikliklere *килеү* (gelmek), *китеү* (gitmek) fiilleri de maruz kalmışlardır. Bu örnekte yakınlaşma ve ayrılma anlamları ekin fonetik görünüşünde meydana gelen değişikliklerle verilmiştir. [28]

Başkurt dilinin millî özgünlüğü özellikle mitolojik gerçeklerle kayıtlı kelime hazinesi incelenirken canlı şekilde ortaya çıkar. Mitolojik kahramanlar (Урал батыр 'Ural Batır', Һомай 'Хумай', Leylek Dede) ve efsaneleştirilmiş kişiler (кендек инәй 'ebe', белемсе 'aktar'), mitolojik ve mitolojileştirilmiş hayvanlar (Аҡбуҙат 'Акбузат', kanatlı at, Аҡ йылан 'ak yılan - yılanların şahı, şahmaran'), mitolojik ve mitolojileştirilmiş bitkiler (абаға сәскәһе aşk merdiveni', күгәрсен күҙе 'beni unutma') vd. adları buna örnektir.

Uzmanlar, Başkurt edebî dilin gelişmesini milli öncesi ve milli sonrası olmak üzere iki döneme ayırırlar. Ural -İdil (Ural -Povolja) Türklerinin yazı ve edebî dili ilk dönemi Çağatayca (XV-XVIII yy.), Harezm Türkleri veya Altınorda (XIII -XIV yy.), Karahan-Uygur (XI -XII yy.), aynı zamanda tarihsel olarak bağlı olduğu Doğu ve Batı Türk hakanlıklarının (VI -XII yy.) Runik Türk edebî dil ve kadim Uygur edebî (VII-XI yy.)dillerine girer. [29]

---

[28] Yanguzin -Hisamitdinova, *a.g.e.*, s. 352.

[29] Ethem Tenişev, *Grammatika Tyurkskih Yazıkov*, Nauka, Moskova 1979, s. 85 -86.

İdil-Ural Türklerinin yazı - edebî dilini Başkurtların sadece eğitimli olanları kullandı[30], ancak esasında farklı lehçe ve şiveleriyle millî konuşma vardı. Başkurt folklorunun *sesen (сэсэн Tr.* ozan, âşık, meddah)lerin işlediği ve toplumda oldukça aktif bir şekilde vazife gören üst -lehçe bir dili vardı.

Bütün üç dil seviyesi de birbiriyle sıkı bir etkileşimde bulunuyorlardı: Başkurt millî konuşma diline ve folklor diline Türklerin yazılı-edebî dilinden bazı unsurlar geçti aynı zamanda Başkurtların XVIII. yüzyılda Rus devletine girmeleriyle artan farklılık belirtiler ortaya çıktı. Yazı diline Başkurt dilinin konuşma ve folklor dilinden pek çok kelime ve tamlamalar, Rus dilinden alıntılar girmeye başladı. Başkurt *şejere* (şecere)ler, anlaşmalar ve diğer kararnameler, mektuplar, zamanın edebî eserleri buna delalet ediyor. [31] XVI -XVIII yy. da kendisinde henüz Türk geleneklerinin güçlü olduğu eski Başkurt yazı -edebî dilinin oluşması gerçekleşir böylece. Tasvir edilen eğilim, eğitim hareketlerinin doğması ve büyümesi ve Başkurt yazar ve şairlerin (M. Akmulla, M. Umetbayev vd.) kitleler hâlinde edebiyata girmesiyle beraber büyüdü. Ulus öncesi devir eski Başkurt dilinin şekillenmesiyle böylece sona erer.

XIX. yüzyılın sonunda Başkurt dilinde millî devir başlar. Bu devri dörde ayırmak mümkündür: 1) Edebî dilin fonksiyonlarını eski Başkurtçanın veya İ. G. Galyautdinov'un tabiriyle "Başkurtlaşmış İdil -Ural Türkleri"in yerine getirdiği XIX yüzyılın sonundan 1920'li yılların başı; 2) 20'li yılların başından XX yy. da Başkurt edebî dilinin çağdaş niteliklerinin oluşur; 3) 30-40'lı yıllarda Başkurt edebî dilin temel terminolojisi, fonksiyonel üslupları, imla ölçüleri ve telaffuz (orfoepiya) şekillenir; 4) 50-90'lı yıllar, kelime hazinesi zenginleşmiş, bazı imla ölçülerinin değiştiği ve Başkurt edebî dilin istikrara kavuştuğu, Başkurt edebî dilin devam eden mükemmelleşmesiyle ayırt edilir; 5) XX. yüzyılın 90'lı yılların başından günümüze kadar Başkurt dilinin devlet dili olarak gelişimi devam ediyor.

5 Şubat 1999 yılında Başkurdistan Cumhuriyeti Devlet Meclisi - Kurultayı tarafından "Başkurdistan Cumhuriyeti Halklarının Dilleri" hakkındaki kanun kabul edildi. Kanun Rusçayla beraber Başkurt dilinin de resmî dil olmasını sağladı. Özel dil kanununun kabul edilmesi, Başkurdistan Cumhuriyeti halklarının dillerinin korunması, öğrenilmesi ve gelişimine yönelik 2000-2005 ve 2006-2010 yıllarında hazırlanan devlet programları, Başkurdistan Cumhuriyeti anayasasında yapılan değişiklikler, Başkurdistan Cumhuriyeti'nin "Eğitim hakkındaki" kanunu, dil politikasına yönelik düzenlenen 30'dan fazla düzenleme

[30] İşmuhammet Galyautdinov, *Tyurkskaya filologiya*, Akademi Nauk Başkırtistan, Ufa, 2000, s. 25.
[31] Galyautdinov, *a.g.e.,* s. 30 -31.

Başkurt dilinin gelişimi ve toplumsal fonksiyonlarının gelişmesi, prestijinin artması için uygun şartları sağlamıştır şüphesiz.

Başkurtça, eğitimde, kültürde, kitle iletişim araçlarında daha aktif şekilde fonksiyonel olmaya; yerleşim yerleri, trafik işaretleri, etiketler ve levhalar bu dilde adlandırılmaya başladı.

Son yıllarda demiryollarında, havaalanlarında, deniz, otogar ve şehir ulaşım araçlarında duyurular Başkurtça yapılmaktadır. Bilişim teknolojisi alanında iyiye gidiş fark ediliyor. Dil ve bilgi teknolojileri laboratuvarları kurulması Başkurt dilinin bilgisayar programlarının hazırlanmasında fonksiyonel olmasını sağladı. Devlet statüsü, ülke ve dünyada meydana gelen radikal değişikliklerin Başkurt edebî dilinin gelişimini etkilememesi mümkün değildi. Son yıllarda özellikle toplumsal, siyasal ve bilim terminolojisi güçlü bir dönüşüme uğradı. Mesela, Sovyet devrinin neolojizmleri (sovhoz, kolhoz, kolhoznik) tarihsel oldu, düne kadar eskimiş denilen tanımlamalar (*мөхәррир, (*muharrir *(yazar), сәркәтип (serkatip -*sekreter*), табип (tabip -*doktor*)* vd. geri döndü. Dilde yeni kelimeler türetildi. Mesela: *көйәрмән*-«taraftar, seyirci», *йәнһүрәт*-«çizgi film». edebî dile konuşma dilinden, halk dilinden sözcük ve tamlamalar girme-ye başladı. Krş. : *гәзит (gazit -* gazete*), урыҫ (Urıs -*Rus*)* vd. Şüphesiz, kelime hazinesinde önemli değişiklikler oldu zira kelime hazinesi toplumsal hayattaki olaylara çabuk tepki veriyor hatta Başkurtça dilbilgisinde yeni formlar ortaya çıktı, Rusçanın etkisiyle bağımlı bileşik cümleler, öykünme (calgute)vd. faal hâle geldi. İmlanın etkisiyle genç neslin konuşmalarında Ý, Y, yumuşak **в** ses-leri uygulamada kayboluyor, onların yerine **б, в** kullanılıyor. Krş. : . : *вак, Вәсилә, сәбәп, бабай*[32] Başkurt yazı dili edebî dil gibi çok zor bir yoldan geçti.

Birçok Türk milleti gibi, Başkurtlar da İslam'ı kabulden önce Runik alfabe-sini kullanıyordu (VII-XII yy.), Başkurt boyların kadim Runiklerle benzer tamgalara (damga) sahipti. Başkurtlar anlaşılan daha sonra Uygur alfabesini kullandılar çünkü Altınordu'da hanların fermanları ve diğer belgeleri Uygur ve Arap alfabeleriyle yazılıyordu.[33]

Başkurtlar ve diğer birçok millet için yazı malzemesi hizmetini taş gördü. Bunun için sadece taş tabletler, taş parçaları kullanılmadı, sık sık kayalara yazı-lar oyuldu. Usta önce taşa kömürle veya kükürtle harfin resmini geçirir daha sonra ise keski ve çekiç yardımıyla resme göre harf dizisini işlerdi. Taşın Baş-

[32] Firdevs Hisamitdinova, *Başkirskiy yazık*, İzdatelsva Govorun, Moskova, 2011, s. 5.
[33] Ethem Tenişev, *Yazıki Mira: Turskiyi Yazıki*, Nauka Yayınları, Moskova, s. 105 -109.

kurtlarda yazı hizmetini gördüğüne sadece mezar, sınır, antlaşma taşları değil halk türkülerinden mısralar da şahitlik eder:

Ural'ıma sağ salim dönersem,

Bu hikâyeyi onun taşlarına yazacağım.

Başkurtlarda yazı için uygun (ulaşılabilir) malzeme Ruslarda da olduğu gibi huş ağacının (akağaç) kabuklarıydı. Deyimler buna delildir: Beryöste (huş ağacı kabuğu)ye yazılmayan şeye inanma yani saçma sapan konuşma. Başkurtlar, taş ve huş ağacının kabuklarından başka deri ve tahtalara da yazarlardı. Daha sonra kumaş ve kâğıttan da yararlanmaya başladılar.

Başkurtlar İslamiyeti kabulle birlikte Arap alfabesini kullanmaya başladılar. 1928 yılında Başkurtlar Latin alfabesine, 1939 yılında ise Rus alfabesi (Kiril)ne geçtiler. Kiril alfabesinin daha XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında Başkurt diline girdiği ve Başkurt aydınlarının Rus kesiminin parçası olduğunun ilginç olduğu belirtilmelidir.

Başkurt dilinin Kiril alfabesine dayanan günümüz alfabesi 42 harften oluşuyor. Rus diliyle ortak 33 harften başka Başkurt dilinin spesifik sesleri için 9 harf daha alındı. Alfabenin kolaylaştırılması Başkurtlar arasında okuma yazma oranının büyümesine vesile oldu. Diğer taraftan yazının değiştirilmesi milletin geçmişteki kültürüyle bağının kopmasına ve tarihî hafızanın hayatî bölümünün kaybolmasına yol açtı.

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ-ФОНЕТИКА

Başkurt Dilinin Sesleri ve Harfleri-Башҡорт теленен өн һәм хәрефтәре

Başkurt dili, Türk Dilleri arasında en eski ve kendine özgü dillerden biridir. Diğer dillerden farklı olarak Başkurt dili dünyanın ses zenginliklerini içine almıştır. Başkurt dili özellikle

"ә, ө, ç, ң, ҙ, ç, һ, ҡ, ғ" özel sesli ve sessiz harfleriyle diğer Türk/Türkî dillerinden de ayrılır.

Bunlardan "ә, ө, ç, ң, ҙ, ç, һ" İngilizcenin sesleriyle benzerlik gösterir. Karşılaştırmak için:

ә: башк. әсәй (esey) - ana,

ө: башк. өй (üy) - ev

ү: башк. үлән (ülen) - ot

ң: башк. моң (mon) - melodi

ҙ: башк. беҙ (biz) - biz

ç: башк. кеçә (kise) - cep

һ: башк. һауа (hawa) - hava

Başkurt Dili Alfabesi-Башҡорт алфавиты

Kadim devirlerden beri Başkurtlar Orhun alfabesini kullandılar. İslamiyeti kabul etmeleriyle beraber Arap alfabesini kullanmaya başladılar. 1929 yılında Arap alfabesi Latin alfabesiyle yer değiştirdi. 1940 yılından itibaren ise Başkurtlar Kiril alfabesini kullanmaya başladılar.

Spesifik fonemler için "**ә, ө, ç, ң, ҙ, ç, һ, ҡ, ғ**" özel işaretlerine ek olarak Çağdaş Başkurt yazı dilinde Rus alfabesinin bütün harfleri kullanılmaktadır.

Başkurtların Kullandıkları Alfabeler

İslamiyetin kabul edilişine kadar Run alfabesi

İslamiyetin kabul edilmesiyle birlikte Arap alfabesi

1928 -1939 yılları arasında Latin,

1940'dan bu yana Kiril asıllı Başkurt Alfabesini kullanmaktalar.

Harf sırası aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	Başkurt Alfabesi	Okunuşu	Latin	Başkurtça örnek	Transkripsiyon	Türkçe
1	Aa	a	Aa	Атай	Atay	Baba
2	Бб	бы	Bb	Бала	Bala	Çocuk
3	Вв	вы	Vv	Вагон	Vagon	Vagon
4	Гг	гы	Gg	Газ	Gaz	Gaz
5	Ғғ	ғы	Ğğ	Ғалим	Ğalim	Alim
6	Дд	ды	Dd	Дингеҙ	Dingez	Deniz
7	Ҙҙ	ҙы	Zz	Ҙур	Zur	Büyük
8	Ee	йэ	Ye ye	Егет	Yeget	Yiğit
9	Ёё	йо	Yo	Ёлка	Yolka	Çam Ağacı
10	Жж	жы	Jj	Жетон	Jeton	Jeton
11	Зз	зы	Zz	Заман	Zaman	Zaman
12	Ии	и	İi	Икмәк	İkmek	Ekmek
13	Йй	йы	Yy	Йыһан	Yıhan	Dünya
14	Кк	кы	Kk	Кәмә	Keme	Kayık
15	Ҡҡ	ҡы	Kk	Ҡала	Kala	Şehir
16	Лл	лы	Ll	Лимон	Limon	Limon
17	Мм	мы	Mm	Мамыҡ	Mamık	Pamuk
18	Нн	ны	Nn	Нур	Nur	Nur
19	Ң ң	ңы	Ñ ñ	Моң	Moñ	Melodi
20	Оо	о	Ŭ ŭ	Оло	Olo	Büyük
21	Өө	ө	Ŭ ŭ	Өй	Öy	Ev
22	Пп	пы	Pp	Парк	Park	Park
23	Рр	ры	Rr	Рәхмәт	Rehmet	Teşekkür
24	Сс	сы	Ss	Саф	Saf	Saf
25	Ҫҫ	ҫы	Ss	Баҫыу	Basıv	Tarla
26	Тт	ты	Tt	Тупрак	Tuprak	Toprak
27	Уу	у	Uu	Урман	Urman	Orman
28	Үү	ү	Üü	Үтек	Ütek	Ütü

29	Фф	фы	Ff	Фил	Fil	Fil
30	Хх	хы	Kh	Хат	Hat	Mektup
31	Һһ	һы	Hh	Һaya	Hava	Hava
32	Цц	цэ	Ts	Цирк	Tsirk	Sirk
33	Чч	чэ	Çç	Чек	Çek	Çek
34	Шш	шы	Şş	Шағир	Şağir	Şair
35	Щщ	ща	Şç	Щётка	Şötka	Fırça
36	Ь		Yumuşak okutur	Пальто	Palto	Palto
37	Ы ы	ы	Iı	Ынйы	Inyı	İnci
38	Ъ		Sert/kalın okutur	Ҡулъяулык	Kulyavlık	Havlu
39	Ээ	э	E é, i	Эт/Элек	Et/İ/Elik	Köpek/İlk
40	Әә	ә	E - ä	Әсәй	Esey	Anne
41	Юю	йу	Yu	Юл	Yul	Yol
42	Яя	йа	Ya	Ямғыр	Yamğır	Yağmur

Çağdaş Başkurt Dili 42 harften oluşmaktadır. - Хәҙерге башҡорт әҙәби телендә 42 хәреф бар:

42 harften

9'u sesli: **а, о, у, ы, ә, ө, ү, э** (е), **и**;

27'si sessiz harftir: **б, в, г, ғ, д, ҙ, ж, з, й, к, ҡ, л, м, н, ң, п, р, с, ҫ, т, ф, х, һ, ц, ч, ш, щ**;

4'ü bileşik seslerden oluşan diftong harflerdir: **е** (йэ), **ё** (йо), **ю** (йу), **я** (йа)

2'si ise"**ъ, ь**" ses değerleri yoktur, yalnız kelimeye incelik veya kalınlık verir.

Sesli harfler, **а, о, у, ы, ә, ө, ү, э** (е), **и**;

9 **a, ŭ, u, ı, e, ů̆, ü, í** (í), **i**;

Sessiz harfler, **k, k, г, ғ, д, ҙ, ж, з, й, к, ҡ, л, м, н, ң, п, р, с, ҫ, т, ф, х, һ, ц, ч, ш, щ;**

27

b, w, g, ğ, d, <u>z</u> -ź, j, z, y, k, k̤ -q, l, m, n, ñ, p, r, s, <u>s - ś</u>, t, f, x, h, ts, ç, ş, şç;

Diftong harfler, **е** (йэ), **ё** (йо), **ю** (йу), **я** (йа)

4

í (yí), **yŭ** (yŭ), **yu** (yu), **ya** (ya),

Ses değeri olmayan işaretler,

2

ъ, ь

Sesli Harfler - Һуҙынҡы өндәр

Sesli harflerin doğru telaffuzu - һуҙынҡыларҙың дөрөҫ әйтелеше

Başkurt dilinde 9 sesli harf vardır.

- **а** (a),
- **о** (ŭ),
- **у** (u),
- **ы** (ı),
- **ә** (e),
- **ө** (ǚ),
- **ү** (ü),
- **э** (í),
- **и** (i),

Bunlardan 8'i sert ve yumuşak sesli olmak üzere eşleşirler:

- **а - ә,**
- **у - ү,**
- **о - ө,**
- **ы - э** (e)

"**а**, **у**, **о**, **ы**" seslileri art (sert) sesliler olarak adlandırılır.

"**ә**, **ү**, **ө**, **э** (e)," 'и' seslileri ön (yumuşak) sesliler olarak adlandırılır ve daha yumuşak bir şekilde telaffuz edilir.

'и' seslisinin eşi yoktur.

1. [a]. (a) Başkurt dilindeki [a], Türkçedeki [a] seslisinden daha geniş bir boğumlama (artiküle) ve artdilsi bir yapıya sahiptir.

Örnek:

атай (atay) - Baba,

ағай (ağay) - Ağabey,

апай (apay) - Abla.

2. [и] (i) Ağzın ön kısmından ve Türkçedeki (i) seslisinden çok farklılık göstermez ve aynı şekilde telaffuz edilir.

Örnek:

Икмәк (ikmek) -ekmek

Билдә (bilde) - işaret

3. [o]. (o) -Dudağın arka kısmından söylenir.

Örnek:

Он (on) - Un

Тот (tot) - Tut

4. [ө]. (ŭ). Dudakların öne doğru uzatılmasıyla çıkarılan bir sestir. Sesi gırtlak rezonatörüne yoğunlaşmışsa da büyük bir genişliğe sahip olmasıyla ayırt edilir.

Bu ses İngilizcede de vardır.

Örnek:

Өй (ŭy) - Ev

Бөгөн (bŭgŭn)-bugün

5. [у] (U). Seslisi arka üst damaktan uzun bir şekilde telaffuz edilir. Kelime başında ve sessizler arasında bulunduğu zaman [у] (u) seslisi gibi okunur. Fakat sesliler arasında ve sözcük sonunda iken “ў [w]” şeklinde telaffuz edilir.

Örnek:

урам (uram)-sokak,

ҡурай (kuray) - kuray,

тау (taw)-dağ,

тауыҡ (tawık) - tavuk.

6. [ү] (ü). Öndil ve dudaktan telaffuz edilir. Bu ses İngilizce ve Almancada da bulunur. [ү] sesi sözcük başında ve sessizler arasında yumuşak [у] (ü) şeklinde telaffuz edilir. Sesliler arasında ve kelime sonunda ү[w] şeklinde telaffuz edilir. Yaklaşık olarak İngilizce ve Almancadaki [u] sesine karşılık gelir.

Örnek:

үлән (ulen)-ot,

Кеүек (kiwik) - gibi,

7. [ы] (ı). Türkçedeki bilinen (I) harfine benzer.

Örnek:

ысыҡ (ısık)-çiy.

тын (tın)-sessizce, был (bıl)-bu,

8. [э] (í), Ön dudaksız ses. Açık hecelerde özellikle vurgulu olanlarda normal uzunluğuyla öteki seslilerden çok ayrılmaz. Gerçi diğer seslilere kıyasla kısa sayılır.

Örnek:

элек (ílik)-ilk,

эпоха (epoha)-çağ, devir,

электрик (elektrik) - elektrik

9. [ə] (e), Geniş ve uzun ön ses. [ə] sesli telaffuz edilirken dil hemen hemen hareket etmez, çene aşağı doğru iner. Dilinizin ucunu alt dişlerinize indirin ve Siz [ə] sesini alırsınız. [ə] sesi Türkçenin [э] (e) sesinden daha açıktır.

Bu sesli İngilizcede de vardır.

Örnek:

Әсәй (esey)-anne,

Әкиәт (ekiyet)-masal,

Seslilerin Sınıflandırılması

Başkurtçada tam geniş o, ö seslileri yerine biraz daha kısa telaffuz edilen u, ü ye göre biraz daha geniş o (ŭ), ө (ŭ̈), seslileri vardır.

Örnek:

Борон

Ҡойроҡ

Тормош

Оло

Төлкө

Өлкән

Бөйөк

Başkurtçadaki ә seslisi, Türkçede e seslisinden biraz daha genişi ve açık telaffuz edilir.

Örnek:

Әби

Әсә

Әйҙә

Хикәйә

Başkurtçada e ile i arasında normalden daha kısa telaffuz edilen э (í) seslisi mevcuttur.

Örnek:

Элэк

Эт

Başkurtçada у (u), ү (ü) sesleri, Türkçede o, ö olmuştur.

Örnek:

Юл -yol

Тура -doğru

Һүҙ -söz

Күҙ -göz

Başkurtçada о (ŭ), ө (ǚ), Türkçede u, ü seslileri, olmuştur.

Örnek:

Ҡош -kuş

Өс -üç

Көн -gün

Başkurtçada, Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde ki e seslisi benzeşme yoluyla kalınlaşarak a olmuştur.

Örnek:

аҙан - ezan, давам - devam, йавап - cevap

Arapça ve Farsçadan alınan a seslisi bazı kelimelerde incelerek kısalıp ə seslisine dönüşmüştür.

Örnek:

Әхвәл, Ривайәт

Sessiz Harfler - Тартынҡы өндәр

Sessiz harflerin doğru telaffuzu - Тартынҡыларҙың дөрөç әйтелеше

Başkurt dilinde 27 sessiz harf vardır:

б (b), в (v), г (g), **ғ (ğ),** д (d), **ҙ (z̲ -ź),** ж (j), з (z), к (k),

ҡ (k -q), л (l), м (m), н (n), **ң (ñ),** п (p), р (r), с (s), **ç (s̲ - ś),** т (t),

ф (f), х (x -kh), **һ (h),** ц (ts), ч (ç), ш (ş), щ (şç).

Ц (ts), Щ (şç), Ч (ç) sessizleri Rusçadan geçen kelimelerde kullanılır.

Başkurtçaya has 6 sessiz harf kullanım özellikleri göstersede aşağıdaki şekilde eşleşirler:

ғ (ğ) - г (g),

ҙ (z -ź) - з (z),

ҡ (k -q) - к (k),

ң (ñ) - н (n),

ç (s -ś) - с (s),

һ (h) - х (x -kh),

"Ғ, Ҙ, Ç, Ҡ, Ң, Һ" gibi spesifik sessizlerden başka diğer tüm sessizler Rusçada olduğu gibi okunurlar.

1. [б] (b). Tonlu harf yumuşak telaffuz edilir. [б] (b) sesi bitişik dudakların akıcı aralanmasıyla germeden çıkarılır. Dudakları hafifçe bitiştirip ve bir süre kapalı durumda tutmak ondan sonra hava akımının basıncıyla ağızdan havanın bırakılması gerek.

Örnek:

баҙар (bazar) - pazar,

бөҙрә (büz̲re) - kıvırcık, bukleli,

2. [в] (v). Bu harf Başkurt dilinde iki sesi; [в] (v) ve [ў] = [w]'yi göstermek görevini görür. Dudakları biraz germekle telaffuzu sağlanır. Alt dudak hafifçe üst dişlere yapıştırılır ve ortaya çıkan aralıktan hava akımı geçer. İngilizcede ki w ye benzer.

Örnek:

вагон (vagon) -vagon,

2a[ў] = [w] . Ses tellerinin titreşmesi sonucu iki dudağın hareketleriyle ortaya çıkan Başkurt dudak seslisi telaffuz esnasında gerilmiş dudaklar öne hareket eder, güçlü bir şekilde yuvarlaklaşırlar. Hava akımı dudakların oluşturduğu aralıktan güçlükle geçer ve ağız köşeleri çabuk ve enerjik biçimde açılır. Bu ses İngilizcede vardır.

Örnek:

Ваҡыт (vakıt) -zaman, vakit

Ваҡиға (vakiğa) -vakıa

Ваҡ (vak) -küçük

3. [г] (g). Ortadil seslisi, temasla seslendirilen bu harf [г] (g) gibi telaffuz edilir. Fakat daha az bir gerginlikle.

Örnek:

гөл (göl) - gül, çiçek,

гараж (garaj) -garaj

4. [ғ] (ğ). Harfi dilin en arkasından sızıcı sessizdir. Gerilmeden telaffuz edilir. Derin arka dilli sesli aralamalı bir sessiz harf. Zorlanmadan, akıcı indirilmiş yumuşak ağız tabanı ile, neredeyse dil sırtının arka kısmıyla üst üste oturmakla telaffuz edilir. Bunu telaffuz ederken dil sırtının arka kısmı ve küçük dil üst üste oturur ve ayırır, öylece yükselen aralıktan telaffuz oluşur.

Örnek:

ғаилә (ğaile) -aile

ағай (ağay) - ağabey, amca, dayı

Ағиҙел (ağizel) - Akidil nehri

5. [д] (d). Sesli bir sessiz harf, Türkçenin (d)gibi. Bunu telaffuz ederken dilin ucu kaldırılır ve dış yuvalarına sıkıştırılır, böylece engel oluşur. Hava akıntısı sesle bu engeli yok eder, öylece [д] sesi oluşturulur.

Örnek:

дингеҙ (dingiz) -deniz

дарыу (darıv) - ilaç

доға (doğa) - dua

6. [ҙ]. Sesli, dişlerin arasında oluşan bir harf Türkçede böyle bir ses yoktur. Bunu telaffuz ederken dil yayılır ve rahat tutulur. Dişler dili çok sıkıştırmamalı. Bu aralığına hava akıntısı gider ve [ҙ] sesi oluşur. Böyle bir ses İngilizcede de var.

Örnek:

ҙур (zur) -büyük

беҙ (bez) - biz;

7. [ж]. Türkçede [j] gibi, fakat kalın okunur. Telaffuz ederken dilin ön kısmı diş ağzına doğru kaldırılır.

Örnek:

журнал (jurnal) -dergi,

бажа (baja) - bacanak

8. [з] (z). Türkçede (z) gibi. Dil az zorlanmalı. Dilin ucu diş yuvalarının karşısında bulundurmalı. Hava akıntısı sürtünerek dilin ön kısmı ve dış yuvalarının arasında oluşan çıkıntıyı geçerek oluşur.

Örnek:

заман (zaman) - zaman

9. [й] (y). Türkçede [y] gibi. Bunu telaffuz ederken dilin orta kısmı ağız tabanına doğru yükselir, hava basınçla çıkarılır, bunu yaparken gürültü duyulur.

Örnek:

йылан (yılan) - yılan,

йылы (yılı) - ılık.

10. [к] (k). Sessiz ortalıklı hafifçe sıkıştırılmış Türkçede [к] gibi telaffuz edilir, fazla zorlanmadan dil az sıkıştırılır. Patlama dilin arka tarafı yumuşak ağız tabanın birleştirmesiyle sağlanır.

Örnek:

кәрәк (kerek) - gerek,

кейем (kiyim) -elbise

11. [ҡ] (k -q). Dilin arka derinliğinde çıkan bir ses.

Örnek:

ҡурай (kuray) - kuray,

ҡымыҙ (kımız) - kumıs,

ҡыҙ (kız) - kız.

12. [л] (l). Aramalı, diş yuvalı -diş ağızlı bir sestir. Akıcı, zorlamadan, dilin ucu diş yuvalarına doğru yükselerek telaffuz edilir.

Başkurt dilinde sessiz harflerin yumuşaklığı seslilerin seslerine bağlıdır. Yumuşak seslilerin yanındaki sessizler yumuşak telaffuz edilir.

Örnek:

ләкин - lakin,

илдар - ildar.

13. [м] (m). Birleşmiş dudakların sesiyle oluşur.

Örnek:

матур (matur) - güzel

мәктәп (mektep) - okul

14. [н] (n). Aralıklı diş yuvalı -ağzı tabanlı burun bir sonattır, zorlanmadan telaffuz edilir. Bunu telaffuz ederken dilin ucu dış yuvalarına doğru yükselir.

Örnek:

никах (nikah) - nikah

наҙ (naz) - naz

15. [ң] (ñ). Dilin arka derinliğinde burundan telaffuz edilen sessiz bir harftir. Bu ses oluşurken dilin kökü ve küçük dil yumuşak ağız tabanına dayanır ve ağızdan hava çıkışını engeller; hava akıntısı buruna gider ve ses sanki 'burunla' telaffuz edilir. Bu ses İngilizcede de var.

Örnek:

миңә - bana,

беҙҙең - bizim,

моң - melodi;

16. [п] (p) Bunu telaffuz ederken dudaklar az sıkıştırılır. Bu ses sıkıştırılmış dudakların aniden aralanmasıyla oluşur, hava akıntısı zor dışarıya atılır, dişlerin üstünde sanki bir patlama sesi oluşur.

Örnek:

парк (park) - park,

ҡапҡа (kapka) - kapı, kale

17. [р] (r). Ön dilli, sessiz, basınçsız, dilin kaldırılmış ucunun diş yuvalarıyla veya sert ağız tabanın ön kısmıyla, dil ucunun az hafif bir titremesi sonucu hava basıncıyla oluşur.

Örnek:

рәхмәт (rehmet) - teşekkür ederim,

ҡыяр (kıyar) - salatalık,

бар (bar) - var.

18. [с] (s). Ön dilli diş -ağız tabanlı aralıklı sessiz bir harf. Dilin ucu diş yuvalarının karşısındadır, hava akıntısı sürtünerek dilin ön kısmı ve dış yuvasıyla oluşan çıkıntı üzerinde geçer. [с] sesi zayıf, ama [ç] sesinden daha basınçlı telaffuz edilir.

Örnek:

сәскә (seske) - çiçek

һандуғас (handuğas) - bülbül

19. [ç] (s̲ - ś). Sessiz dişlerin arasındaki bir ses. Türkçede bu ses yoktur. Bunu telaffuz ederken dil rahat olmalı ve hiçbir şekilde sıkıştırılmamalı. Dilin ucu yukaradaki ön dişlerinin keskin kısmına yerleştirilmelidir. Dişler dili aralık bırakarak sıkıştırırlar. Bu aralığa hava akıntısı geçer ve bu ses oluşur. Bu ses "ıslıklı" değil "peltek" bir yapıya sahiptir. Böyle bir ses İngilizcede var.

Örnek:

баçма (basma) -köprü

кеçә (kise) - cep

20. [т] (t). Bunu telaffuz ederken, dilin ucu tam bir engel oluştururken, ön üst dişlerinin arka kısımlarına sıkıştırılmalıdır. Hava akıntısı sesle bu engeli yırtar ve [т] sesi oluşur.

Örnek:

тамыр (tamır) - kök, тарих (tarih) - tarih

21. [ф] (f) Dişler az sıkıştırılır. Alt dudak üst dişlerini az sıkıştırır ve bu oluşan aralığa hava akıntısı geçer.

Örnek:

фил (fil) -fil

сифат (sifat) - sıfat

саф (saf) - saf

22. [х]. Başkurt sesi [х] daha arka bir artikulasyonla ve güçlü nefes almayla telaffuz edilir.

Örnek:

халыҡ (halık) - halk

хата (hata) - hata

хикәйә (hikeye) - hikâye

23. [һ] (h) Akıcı, gırtlak sessiz bir harf, [х] bir sesine benziyor olsa da, bu ses hafif, neredeyse sessiz bir nefes vermektir, daralmış bir ağızdan az fark edilen bir sesle telaffuz edilir. Dil her hangi belirli bir pozisyonda durmaz, ondan sonra gelen seslinin sesine göre telaffuz edilir. Dilin arka kısmı yumuşak ağız tabanına yükselmemeli aksi takdirde Rusçadaki [х] seslisi oluşur. [һ] sesi Türkçede de vardır.

Örnek:

һауа (hava) - hava

һаулыҡ (halık) - sağlık

һыу (hıv) - su

24. [ц] (ts). İşbu ses Başkurtça kelimelerde kullanılmaz, Rusçadan alınmıştır. Rusçada olduğu gibi telaffuz edilir.

Örnek:

цирк (tsirk) -sirk

25. [ч] (ç). Sessiz az sıkıştırılmış sert ağız tabanlı ön orta dilli sessiz bir harf. Başkurtça kelimelerde yok, Rusçadan gelmiştir.

Örnek:

чех (çeh) -atölye

26. [ш] (ş). Sert ağız tabanlı, aralıklı sessiz bir harf. Bunu telaffuz ederken dilin orta kısmı ağız tabanına dayanır. Bu ses zorlamadan, patlatmadan oluşur.

Örnek:

шаршау (şarşav) - örtü,

шаршамбы (şarşambı) - çarşamba

27. [щ] (şç). Bu ses Başkurtça kelimelerde kullanılmaz, Rusçadan gelmiştir. Rusçadaki gibi telaffuz edilir.

Örnek:

Щетка (şçotka) -fırça

Я, ю, е, ё,

Bu harfler iki sesi bildirir. Хәрефтәре икешәр өндө белдерә:

я = [й] + [а], ю = [й] + [у], е = [й] + [е], ё = [й] + [о].

1. е хәрефе

е harfinin iki çeşit fonksuyonu vardır. е хәрефе ике төрлө функция үтәй:

е harfi kelimenin başında kullanıldığı zaman ye/ йэ sesi şeklinde kullanılır.

е хәрефе һүҙ башында йэ ишетелгән урында ғына яҙыла:

Örnek:

еп [йэп],

егет [йэгэт],

етмеш [йэтмэш],

ер [йэр].

e harfi kelimenin ortasında ve sonunda kullanıldığı zaman ise э/i sesi şeklinde kullanılır.

Һүҙ уртаһында һәм аҙағында э өнө ишетелһә лә, е хәрефе

Örnek:

ете [йэтэ],

етмеш [йэтмэш],

элек [элэк].

Rusça vasıtası ile diğer dillerden alınan kelimeler genel dil kuralları şeklinde kabul edilir.

Урыҫ теле аша ингән урыҫ һәм башҡа тел һүҙҙәре төп телдәгесә ҡабул ителгән:

Örnek:

Европа, Египет, поезд, кафе.

2. ё harfi Rusça ve Rusça vasıtası ile diğer dillerden alınan kelimelerde yo şeklinde işitildiği gibi yazılır.

ё хәрефе урыҫ теле һәм уның аша ингән һүҙҙәрҙә йо ишетелгән урында яҙыла: ёлка, самолёт, лётчик, шофёр.

ёлка [йолка],

3. ю harfi yu işitilen kelimelerde yazılır. /ю хәрефе йу ишетелгән һүҙҙәрҙә яҙыла: юғалтыу, юл,

Örnek:

юрған, юғары, юҡ -бар, юрамал, Аҡъюл.

Rusçadan vasıtası ile diğer dillerden alınan kelimeler alındığı şekli ile korunarak yazılır.

Урыҫ теленән үҙләштерелгән һүҙҙәрҙең шул телдәге яҙылышы һаҡлана:

Örnek:

бюро, меню, революция, юбилей, салют.

юлдаш [йулдаш], яҡын [йаҡын], ю хәрефе

4. я harfi Başkurtça’da ya işitildiği gibi yazılır.

я хәрефе я хәрефе башҡорт телендә йа ишетелгән урында яҙыла:

Örnek:

ялан, япраҡ, яҡын, ялбыр.

Rusçadan alınan kelimeler yazıldığı gibi korunur.

Урыҫ теленән үҙләштерелгән һүҙҙәрҙең шул телдәге яҙылышы һаҡлана:

Örnek:

ярус, юбиляр, отряд.

Alfabenin 42 harten ikisi ses bildirmez.

Алфавиттағы 42 хәрефтең икеһе өн белдермәй:

ъ - Kelimeyi kalın okutur. /ҡалын айырыу билдәһе.

Örnek:

алъяпҡыс, ҡушъяулыҡ

ь - Kelimeyi ince okutur. /нәҙек айырыу билдәһе

Örnek:

көньяҡ, төньяҡ

Rusçadan alınan kelimelerde de incelik bildirir.

һәм урыҫ теленән алынған һүҙҙәрҙә нәҙеклек билдәһе.

Örnek:

сентябрь, фонарь, автомобиль.

ь, ъ Bu işaretlerin olduğu bazı kelimeler ise bölünerek söyleme şeklide vardır.

билдәһе ҡайһы бер һүҙҙәрҙә өҙөп әйткәнде лә белдерә.

Örnek:

донъя, мәсьәлә, тәьҫир.

Ünsüzlerde Görülen Ses Olayları:

b/p:Eski Türkçede kelime başındaki b ler p olurken, Başkurtçada bu korunmuştur[34]*.*

Örnek:

бик -pek

бармак -parmak

m/b

Örnek:

мин -ben

муйын -boyun

b/v

Örnek:

бар -var

бәр -ver

[34] Habibe Yazıcı Ersoy, *Türk Lehçeleri Grameri -Başkurt Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 758 -761.

b/p

Örnek:

бадшах -padişah

бәйғәмбәр -peygamber

h/s

Örnek:

һин -sen

һорау -soru

һеҙ -siz

һыуыҡ -sağlık

һабын -sabun

һарай -saray

s/ç

Örnek:

саҡырыу -çağırmak

сығыу -çıkmak

*Arapçadan alınan bazı kelimelerde **c/j** dönüşmüştür.*

Örnek:

мәжбур -mecbur

выждан -vicdan

мәжлис -meclis

хаж -hac

Arapçadan alınan bazı kelimelerde h ünsüzü düşmüştür.

Örnek:

иҫәп -hesap

әрәм -haram

әкиет -hikâye

Ayrıca Başkurtçada, Türkçe kelime ve eklerdeki /ç/>/s/'dir; /s/>/h/'dir.

Örnek: sağ>haw; olsa>bulha; elması>almahı; kitapçı>kitapsı; işçi-lik>eşsélék vb.

Ünlü Uyumu Kuralı - Сингармонизм законы

Başkurt dilinde ünlü uyumu kuralı vardır. Bir sözcükte sesli harfler ancak aynı sıradan; ön veya arka sesli olabilir. Ses yapısı sözcüğün kökünde ve devam eden hecelerde ve sözcüğe eklenen eklerde korunur.

Bu kural büyük bir öneme sahiptir çünkü bütün son ekler ünlü uyumuna uyarlar. Buna uygun olarak nerdeyse bütün son ekler iki şekle sahiptir: sert ve yumuşak.

Ҡала - Kala (şehir)	Әсәй (esey) - Anna
Ҡалаға - Kalağa (şehre)	Әсәйгә (eseyge) - Anneye
Ҡалалар -Kalalar (şehirler)	Әсәйҙе (eseyzi) - Anneyi

Başkurt dilinde dudak ünlü uyumu da vardır. Dudak sesli "O, Ө" köklerden sonra isim halleri (iyelik ekleri ve - i hâli) eklerinden sonra yine "O, Ө" gelir.

Гөл (**gül**) - Çiçek	Тормош (Tormoş) - Hayat
Гөлдөң (güldün) - Çiçekte	Тормоштоң (Tormoşton) - Hayatta

Eğer dudak heceliden sonra "o, ө" ile beraber "y, ү" lu heceler varsa bu durumlarda ünlü uyumu bozulur.

Өсәу (**Üsev**) - üçü	Көлөү (**Külüv**) - Gülüş
Өсәуҙе **(Üsevzi)** - üçünü	Көлөүе (**Külüve**) - (onun) gülüşü

Başkurt dilinde ünlü uyumundan başka sessizlerin bir dizi sesliye uyumu da vardır. Arka ve ön seslilerden oluşan tamlamalardaki her sessiz harf yumuşak ve sert telaffuza sahip olur.

Ҡул (kul) - El	- күл (kul) - göl
Тоҙ (**Toz)** - Toz	- төҙ (**tüz)** - **direk**
Там (tam) - dök	- тәм **(tem) - tat**
Ҡала (kala) - kalıyor	- килә (kile) - geliyor

Kök veya gövdeye ekler geldiği zaman bu ekin ilk sessizi sözcüğün kök veya gövdesinin son seslisine uyar.

балалар -

уҡыусылар -

кешеләр -

урамдар -

кейемдәр -

күлдәр -

китаптар -

таштар -

ҡалаҡтар -

эштәр -

ҡыҙҙар -

тауҙар -

айыуҙар -

күҙҙәр -

Çoğul Ekler:

1. а, ә, ы, е, о, ө, я	-лар	*-ләр*	*балалар* - çocuklar, уҡыусылар - öğrenciler, *кафелар* - kafeler *кешеләр* - kişiler (insanlar)
2. л, м, н, ң, з, ж	*-дар*	*-дәр*	*урамдар* - sokaklar, *гараждар* - garajlar, *кейемдәр* - elbiseler, *күлдәр* - göller
3. б, в, г, д, к, ҡ, п, с, ç, т, ф, х, һ, ц, ч, ш, щ	*-тар*	*-тәр*	*китаптар* - kitaplar, *таштар* - taşlar, *ҡалаҡтар* - kaşıklar, *эштәр* - işler, *еләктәр* - yemişler
4. ҙ, й, р, у, ү, и, ю	-ҙар	*-ҙәр*	*ҡыҙҙар* - kızlar, *тауҙар* - dağlar, *айыуҙар* - ayılar, *күҙҙәр* - gözler

Vurgu - Баçым

Başkurt dilinde vurgu kural olarak *son hecenin üzerinde* olur:

ҡит**ап** (kitap) - kitap,
аҡыл**лы** (akıllı) - akıllı,
ҡай**та** (kayta) - dönüyor.

Kelimelere *ek geldiği zaman vurgu son heceye geçer.*

бала (bala) - балалар (balalar), балаларҙы (balalarzı) - (çocuk, çocuklar, çocukları)

Ҡыҙыл (kızıl) - kızıl, ҡыҙылыраҡ (kızılırak) - daha kızıl

Soru zamirlerinde vurgu her zaman ilk hecede bulunur:

ҡайҙа? (kayza?) nerede?, nereye?

нисә? (nise?) - купме? (küpme?) - ne kadar?, kaç?

ҡайһыһы? (kayhıhı?) - hangisi?

Emir kipinin II tekil şahsında vurgu ilk hecede olur:

аша (aşa) - ye, һөйлә (höyle) - konuş, anlat,

ҡарағыҙ (karağız) - bakınız,

һөйләгеҙ (höylegez) - söyleyiniz

Fiile " -ма (-ma), -мә (-me) olumsuzluk ekleri geldiği zaman vurgu mutlaka bu eklerden önce olur:

ҡа**ра** (kara) - ҡа**ра**ма (karama) (bak, bakma),

йоҡ**ла** (yokla) - йоҡ**ла**ма (yoklama) (uyu, uyuma).

-мын, -мен, -һың, -һең, -быҙ, -беҙ ekleri alan isimlerde,

-тай, -тәй, -дай, -дәй, -ҙай, -ҙәй, -лай, -ләй, -са, -сә ekleri alan zarflarda vurgu mutlaka bu eklerden önce gelir:

мин уҡыу**сы** - мин уҡыу**сы**мын (ben öğrenciyim),

беҙ ҡунаҡ**быҙ** (biz misafiriz),

һ**и**ндәй булғ**ы**м кил**ә** (senin gibi olmak istiyorum),

мин**е**ңсә эшл**ә** (benim gibi yap).

Pekiştirme edatları “б**и**к - çok, gayet, **и**ң - en” her zaman vurguludurlar:

иң матур - en güzel,

бик ауыр - çok ağır.

Soru edatlı kelimelerde (һорау киҫәксәләре -мы, -ме, -мо, -мө) ve tahmini anlam veren ekler (икеләнеү киҫәксөләре -дыр, -дер, -ҙыр, -ҙер, -тыр, -тер, -лыр, -лер)de vurgu eklerden önceki hecede olur yani bu edatlar her zaman vurgusuzdurlar:

барҙ**ы**ңмы? - Gittin mi?

б**а**рмы? - Var mı?

бел**ә**лер - biliyordur

килг**ә**ндер - gelmiştir (gelmiş olabilir);

Başkurt dilinde vurgusuz sesliler sadece nicelik itibariyle (uzunluk, kuvvet) ayrılırlar. Vurgulu ve vurgusuz seslilerin nitelik (artikül) farkları duyulduğunda fark edilmezler.

Yabancı dillerden alından kelimelerde vurgu korunur:

х**и**мия - himiya,

алгебра - algebra,

конц**е**рт - kontsert,

фон**е**тика - fonetika.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ - МОРФОЛОГИЯ

Kelime Türleri - һүҙ төркөмдәре

Başkurt dilinde söz dizimi (cümle öğeleri) aşağıdaki gibidir:

KELİME TÜRLERİ -ҺҮҘ ТӨРКӨМДӘРЕ		
ASIL KELİME TÜRLERİ -ҮҘАЛЛЫ ҺҮҘ ТӨРКӨМДӘРЕ		
Kelime Türleri -Һүҙ төркөмдәре	Һорауҙары	Миҫалдар
İsim -Исем	кем? ни? нимә? кемдәр? ниҙәр? нимәләр?	*һыу, ҡош* *бала -сағa*
Sıfat -Сифат	ниндәй?	*аҡ, тәмле*
Sayı -Һан	нисә? күпме? нисәнсе? һ. б.	*бер* *дүртенсе*
Fiil -Ҡылым	нимә (ни) эшләй? нимә эшләргә? нимә (ни) эшләгән? һ. б.	*эшләй* *килгән* *барыр*
Zarf -Рәүеш	нисек? ни рәүешле? ҡасан? күпме? ни тиклем? ни саҡлы? ҡайҙа?	*тиҙ* *элек* *күп*
Zamir -Алмаш	Үҙе алмаштырған һүҙ төркөмөнөң һорауына яуап бирә	*мин* *шул*
YARDIMCI KELİME TÜRLERİ -ЯРҘАМСЫ ҺҮҘ ТӨРКӨМДӘРЕ		
Bağlaç -Теркәүес	*бер; берсә; ләкин; бәлки, һәм; да, дә; та, тә; ла, лә; ҙа, ҙә; тик; йә; йәки; йәиһә; әллә; әле; хатта; әммә; менән; юғиһә; юҡһа.*	
Ek -Бәйләүес	*тиклем; менән; өсөн; кеүек; тиклем; шикелле; табан; ҡарай; аша; буйынса; буйлап; арҡала, арҡаһында; ҡарай; ҡарамай, ҡарамайынса; ҡарамаҫтан; ҡарағанда; башҡа; бүтән; һуң.*	
Edat -Киҫәксә	*ла, лә; та, тә; да, дә; ҙа, ҙә; тик; шул; йә; әллә, әлләсе; хатта; һис; һуң; әле; -мы, -ме, -мо, -мө, мы ни, -ме ни, -мо ни, -мө ни, -ме икән, -дыр, -дер, -дор, -дөр, -лыр, -лер, -лор, -лөр, -ҙыр, -ҙер, -ҙор, -ҙөр, -тыр, -тер, -тор, -төр, -сы, -се, ғына, генә, ҡына, кенә.*	

Model Sözcükler - Мөнәсәбәт һүҙҙәр	*эйе; бар; әлбиттә; бәлки; булмаһа.*
Ünlem -Ымлыҡ	*һай, һай, һай; эй -й -йй. . ; тс -с -с, хи -хи -хи* (көлөү); *у -у -у* (һоҡланыу, аптырау); *йә* (дәртләндергәндә әйтелә); *әлеү* (ауыртҡанда әйтелә); *әлли -бәлли* (баланы йоҡлатҡанда шулай әйтеп көйләйҙәр); *әл -лә -лә* (һоҡланыу); *һоп* (ауыр нәмә күтәргәндә, һикергәндә); *әү (*тауышҡа яуап биреп өндәшеү); *әүәй* (йоҡлайбыҙ тиеп әйтеү); *әһем -м, э -эм (*ауыртҡанда әйтелә)*; әһә (*ҡыуанғанда, ҡәнәғәт булғанда, көнләшкәндә әйтелә).
Yansımalar Оҡшатыу һүҙҙәре	*гөп, дарç, дарç -дорç, дөп, дөп -дөп, та -та, тас, шап, шап -шоп, туп -туп, шарт -шорт.*

1) İsim -Исем
2) Sıfat -Сифат
3) Çokluk Eki - Һан
4) Zamirler -Алмаш
5) Zarflar -Рәуеш
6) Fiil -Ҡылым
7) Ek -Бәйләүес
8) Bağlaç -Теркәүес
9) Edatlar - Киçәксә
10) Ünlemler -Ымлыҡ
11) Model Sözler - *Мөнәсәбәт һүҙ*

İSİM - ИСЕМ

İsimler Hakkında - Исем турағында төшөнсә

İsimler, maddeleri belirtirler ve aşağıdaki sorulara cevap verirler.

кем? Kim?, (tekil),

ни? нимә? Ne?

кемдәр? - Kimler?, (Çoğul).

ниҙәр? нимәләр? -Neler?

Örnek:

- Кем килде? - Kim geldi?
- Әсәй килде. - Anne geldi.

"*Кем, кемдәр - Kim*?" soru zamirleri Başkurt dilinde sadece insanları;

"*Ни, нимә, ниҙәр, нимәләр - Ne?"* diğer geri kalan bütün canlı varlık, madde ve olayları adlandırmakta kullanılır.

- "Был нимә? - Bu nedir?"
- "Был һыйыр, ат, әтәс, балыҡ, күгәрсен. "
- "Bu inek, at, horoz, balık, güvercindir. " diye cevap verilir.

Başkurt dilinde canlı, cansız keza isimlerde cinsiyet morfolojik olarak yoktur, bunlar kelimelerle belirtilir.

бабай - ihtiyar adam	әбей - yaşlı kadın
олатай - dede	өләсәй - ninne
малай - erkek çocuk	ҡыҙ - kız çocuğu, kız.

İsimden İsim Yapım Ekleri - Исемдән исем яһау аффиксы

-сы/се, -со/сө:

İsimlere gelerek o isimle ilgili meslek ismi veya bir inanç, bir düşücenin taraftarı olma anlamında isimler yapar. [35]

балыксы - balıkçı

тимерсе - demirci

эшсе - işçi

+ғы,+ғе,+ғө,+ғо ,+ҡы,+ке,+ҡо,+кө:

Genellikle zaman anlatan isim ve zarflara gelerek söz konusu zamana ait sıfatlar türetir:

һуңғы - sonuncu

ҡышҡы - kışın

көҙгө - ayna

+даш, +дәш, + таш, +тәш, +ҙаш, +ҙәш, +лаш, +ләш: Ortaklık, benzerlik, yakınlık, eşitlik ifade eden isimler türetir.

әсә - әсәләш “anneleş”

ата - аталаш “babalaş”

ҡор - ҡорҙаш “yaştaş, yaşıt; arkadaş”

өй - өйҙәш “evdeş, aynı evi paylaşan”

класташ - sınıf arkadaşı

ауылдаш - aynı köyden

-лыҡ/ -лек, -лоҡ/ -лөк:

Bu yapım eki, isimlerden yer adı, soyut kavramlar, araç gereç isimleri adı yapar.

ҡайын - ҡайынлыҡ “kayınlık” - Kayın ağaçlarının bulunduğu yer adı.

---

[35] Nikolay Dimitriyev’in “Grammatika Başkirskogo Yazıka” adlı Rusça eserinin 82 -89 sayfaları arası kısmen veya bütün halinde tercüme edilerek yararlanılmıştır.

имән - имәнлек “meşelik” - Meşe ağacının bulunduğu yer adı.

төш - төшлөк “düşlük” öğle vaktine ait olan soyut ya da somut isim.

+лы, +ле,+лө,+ло:

İsimlere gelerek söz konusu isimle ilgili sıfatlar türetir:

атлы - atlı

аҡыллы - akıllı

уҡалы - sırmalı

+һыҙ,+һеҙ,+һоҙ,+һөҙ:

Geldiği isim ve sıfatlara olumsuzluk anlamı kazandırır:

ишһеҙ - işsiz

тоҙһоҙ - tuzsuz

-ҡай/ -кәй:

İsimlere eklenerek şımartma anlamı, küçültme anlamı katarlar.

атаҡай -babacığım

туғанҡай - kardeşçiğim

дуҫҡай - dostçuğum

саҡ/сәк// сыҡ/ -сек, -соҡ /сөк:

Küçültme anlamı katarlar.

ҡолонсаҡ - tay

уйынсыҡ, - oyunca

төйөнсөк - bohça

+ар,+әр,+шар,+ышар,+ешәр:

Sayı isimlerine gelerek paylaştırma ifade eden isimler türetirler.

бирәр - birer

унар - onar

алтышар - altışar

+ау,+әү:

Sayı isimlerine gelerek bu isimlerden sıfat türetir.

үчәу “üçü birlikte”

алтау “altısı birlikte”.

+лап,+ләп:

Sayı isimlerine gelerek aşırılık ifade eden isimler türetir.

унлап “onlarca”

миңләп “binlerce”

+раҡ,+рәк,+ыраҡ,+ерәк,+ораҡ,+өрәк:

Karşılaştırma ekidir.

киңәрәк “daha geniş”

яҡтыраҡ “daha parlak”

,+са,+сә:

Çok işlek olan eklerden biridir. Millet isimlerine gelerek o milletin dil ve lehçe ismi yapar.

татарса “Tatarca”

русса “Rusça”

төрөксә”Türkçe”

+тай/+тәй, +дай/+дәй, +ҙай/+ҙәй, +лай/+ләй:

таштай - taş gibi

өйҙәй - ev gibi

+дам,+дәм,+ҙәм:

İsimlere gelerek bu isimlerden sıfatlar türetir.

күндәм “uysal, uslu”

бәрҙәм “iyi geçinen, dost”

+һыл,+һел:

İsimlere gelerek benzerlik, gibilik ifade eden sıfatlar türetir.

аҡһыл "beyazımsı"

юҡһыл "yoksul"

һыуһыл "nemli, yaş"

+ынсы,+енсэ,+өнсө,+өнсө+нсы,+нси,+нсө,+нсо:

Sayı isimlerine gelerek sıra sayıları yapar.

беренсе "birinci"

алтынсы "altıncı"

-ҡа, -кә: İsimlere gelerek hem sıfat hem de isimler türetirler.

башҡа "başka, diğer"

сүңкә "huni"

+ҡары,+кәре,+ғары,+гәре:

Yön ifade eden isimler türetirler.

йуҡары "yukarı"

элгәре "daha evvel, daha erken, önceleri, eskiden"

+сыл,+сэл,+сөл,+сол:

Geldiği ismin anlamının bir şeye yakın olduğunu ifade eder:

үпкәсел "alıngan; hassas",

ваҡсыл "cimri, pinti"

беренсел "birincil".

+сан/+сән:

эшсән - çalışkan

+лаған/+ләгән, +арлаған/+әрләгән:

унлаған -

унарлаған -

йөҙләгән -

йөҙәрләгән -

- ҡа, -кә, -мыҡ, -мек, -уыл, -үел, -ыс, -ес, -ос, -өс, -мас, -мар, -сын, -ын, -ҡ, -к, -ҡаҡ, -кәк, -лас, -ләс, -ҡон, -мош, -соҡ, -сөк vb. ekler de ender kullanılır.

Fiilden İsim Yapım Ekleri - Ҡылымдан исем яһау аффиксы

-аҡ, -әк:

Fiillerin gösterdiği hareketin sonucunu veren isim ve sıfatlar türetir.

тәпәшәк "alçak, basık, düşük"

ҡурҡаҡ "korkak"

-ыҡ/ -еҡ, -оҡ/ -өк// -аҡ/ -әҡ// -ҡ/ -к:

(ünlülerden sonra) Fiilin gösterdiği hareketin sonucunu veren isim ve sıfatlar türetir.

тараҡ "tarak"

ҡайраҡ "bileği taşı"

ураҡ "orak"

- ғаҡ/ -гәк, -ҡаҡ/ -кәк:

Fiillerin belirttiği hareketin anlamı ile ilgili isim ve sıfatlar türetir.

батҡаҡ "batak"

асҡаҡ "açgözlü, obur"

-ымта, -эмтә, -омта, -өмтә:

Eklendiği fiilin anlamıyla bağlantılı isimler yapar. элемтә "bağlantı, ilgi"

ҡушымта "ek, katkı"

-ыс, -эс, -өс, -ос:

Fiilin ifade ettiği hareketin doğrudan ismini yapar.

таяныс “dayanak”

ашығыс “acele”

ышаныс “inanç”

-ш, -ыш, -эш, -өш, -ош:

Çok işlek bir ektir. Bu ek bütün fiil kök ve gövdelerine gelerek o fiilin ismini yapar.

алыш “alış”

ҡараш “bakış”

көлөш “gülüş”

-сыҡ, -сек:

Fiilin ifade ettiği hareketi yapanı veya olanı anlatan isimler türetir. өйрәнсек “öğrenci”

буталсыҡ “karmaşık, bulaşık”

-ыу, -еү, өү, -оу, -у, -ү:

Başkurtçada mastar ekidir.

абыныу “sürçmek, tökezlemek”

бышылдау “fısıldamak”

аңлау “anlamak”

-ҡы, -кэ, -ҡө, -ко, -ғы, -ге, -ғо, -гө:

Fiilin belirttiği hareketle ilgili soyut isimler türetir.

танғы “dinlenme”

тартынҡы “sessiz”

-ҡын, -кен, -ҡон, -көн, -ғын, -ген, -гөн, -ғон:

Fiilin ifade ettiği hareketin sonucunu gösteren isimler türetir.

ташҡын “su taşkını”

басҡын “saldırı”

азғын “azgın, ahlaksız”

-гыр, -кэр, -ғыр, -гер:

Fiilin belirttiği hareketin ifade ettiği sıfatlar türetir.

тапҡыр “doğru, düz”

һизгер “hassas, alıngan”

-гыс, -кес, -ғыс, -гес, -ғөс,гос:

Fiildeki hareketin yapılmasına araç olan isimler türetir.

ҡырғыс “kırıcı”

асҡыс “anahtar”

йыртҡыс “yırtıcı”

-ма/мә:

Fiilin kök ve gövdelerine gelerek kalıcı isimler türetir.

төймә “düğme”

ҡушма “birleşik”

шешмә “iltihap kızarık”

-мак/ -мәк:

Fiil kök ve gövdelerine gelerek kalıcı isimler türetir.

ҡаймаҡ “kaymak”

элмәк “düğüm”

мыш/ -меш, -мош/ -мөш:

Fiillere gelerek kalıcı isimler yapar.

язмыш “kader”

булмыш “hakikat”

-м, -ым, -ем, -өм, -ом:

Fiilin hareketten yola çıkarak yapılanı, olanı ifade eder. һалым “vergi”

кейем “giyim”

айырым “ayrı, tek”

-ыш/еш, ош/өш//ш:

ҡараш - bakış

белеш - bilme

күренеш - görünüş

боролош - dönüş

-ыс/ -ес// -ос/ -өс:

кыуаныс - sevinç

таяныс - destek

үтенес - rica

-ымта/ -емтә// -омта/өмтә:

Һөҙөмтә - sonuç

-дык/дек:

ташландык - atıldık

табылдык - bulunduk

İsimler

Sayı - Һан,

Hâl - Килеш,

İyelik - Эйәлек,

İsmin Çekimi - Хәбәрлек.

Belirtili ve Belirtisiz (билдәлелек һәм билдәһеҙлек) kategorilerine sahiptirler.

Özel ve cins isimler - Яңғыҙлыҡ һәм уртаҡлыҡ исемдәр

Türkçede de olduğu gibi isimler:

1) Özel isimler - Яңғыҙлыҡ исемдәр:

Башҡортостан (Başkortostan),

Өфө (Ufa),

Урал тауы (Ural Dağı),

Ағиҙел (Agidel),

Дим - (Dim).

2) Cins isimler - Уртаҡлыҡ исемдәр:

ҡала (şehir),

ауыл (köy),

йылға (nehir),

тау (dağ),

ҡәләм (kalem) diye ayrılır.

Özel adlar büyük harfle yazılır:

Урал (Ural), Сибай (Sibay).

Kitap, gazete, film, tren vb. adlar tırnak “” tırnakla belirtilir:

“Өфө - Сибай” поезы (Ufa - Sibay Treni),

Çokluk Eki - һан

İsimlerde sayı iki şekilde olur: Tekil ve çoğul sayılar. Somut isimler sayıya göre değişkenlik gösterir. Sayı değişiklikleri ekler yardımıyla sağlanır:

компьютер - компьютерҙар,

ҡала (şehir) - ҡалалар (şehirler).

Başkurt dilinde isimlerde çoğulluk kelime köküne;

“ -лар (-ләр), -тар (-тәр), -дар (-дәр), - ҙар (-ҙәр)” eklerinin getirilmesi yoluyla yapılır.

Somut, soyut, topluluk isimleri ve diğer bazı isimler sayı ekleri aldığında değişmezler:

Örnek:

һөт - süt,

ҡаймаҡ - kaymak,

бензин - benzin,

мөхәббәт - muhabbet,

дуҫлыҡ - dostluk vd.

İsimlerin Sayılara Göre Değişimi - Исемдәрҙең һан менән үҙгәреше

Kelimenin kökü aşağıdaki harflerle biterse:	**Çoğul hâlinin ek çeşitleri**		**Örnekler**
	Sert sesli isimler	Yumuşak sesli isimler	
1. а, ә, ы, е, о, ө, я	-лар	*-ләр*	*балалар* - çocuklar, *уҡыусылар* - öğrenciler, *кафелар* - kafeler *кешеләр* - kişiler (insanlar)
2. л, м, н, ң, з, ж	*-дар*	*-дәр*	*урамдар* - sokaklar, *гараждар* - garajlar, *кейемдәр* - elbiseler, *күлдәр* - göller

3. б, в, г, д, к, ҡ, п, с, ҫ, т, ф, х, һ, ц, ч, ш, щ	*-тар*	*-тәр*	*китаптар* - kitaplar, *таштар* - taşlar, *ҡалаҡтар* - kaşıklar, *эштәр* - işler, *еләктәр* - yemişler
4. ҙ, й, р, у, ү, и, ю	-ҙар	*-ҙәр*	*ҡыҙҙар* - kızlar, *тауҙар* - dağlar, *айыуҙар* - ayılar, *күҙҙәр* - gözler

İsimlerde İyelik Ekleri - Исемдәрҙең эйәлек заты

Başkurtçada (*исемдәрҙең эйәлек заты)* isimlerde iyelik zamirleri yardımıyla olur:

минең - benim,

һинең - senin,

уның - onun,

беҙҙең - bizim,

һеҙҙең - sizin,

уларҙың - onların,

минең атай - benim babam,

һинең китап - senin kitabın.

Fakat Başkurt dilinde iyelik zamirlerinden başka iyeliğin belirtilmesi için özel iyelik ekleri kullanılır. Nesnenin bir şahsa veya başka bir nesneye aitliği Başkurt dilinde birkaç şekilde ifade edilir:

Örnek:

*билет - билет**ым**,*

*туп - туб**ым***

*һүҙ - һүҙ**ең*** (2 -се затҡа ҡарай).

Минең, һинең, уның, беҙҙең, һеҙҙең, уларҙың - iyelik zamirleri -эйәлек алмаштары.

Örnek:

Был ***минең*** алма, груша.

Был ***һинең*** аш, сәй.

Был ***беҙҙең*** өй, бүлмә.

Был ***һеҙҙең*** *билет*, компьютер.

Başkurt dilinde aynı sözcükle iyelik zamirleri kullanılmadan nesneyi ve ait olduğu şahsı ifade etmek mümkündür:

*Ҡәләм - kalem, ҡәләмем - (*benim)kalemim*,*

өй - ev*, өйөгөҙ - (*sizin) eviniz*.*

Başkurt dilinde iyelik anlamı, iyelik formlarının, dilin semantik ve üslup imkânlarını genişleten şahıs zamirlerinin paralel kullanımlarıyla da ifade edilebilir:

әсәй - anne: *әсәйем* (annem) = *минең әсәйем* (benim annem) = *минең әсәй* (benim anne)

сәғәт - saat: сәғәтем (saatim) - *минең сәғәтем* (benim saatim) = *минең сәғәт* (benim saat)

İyelik anlamı eklerin kullanılmasıyla da sağlanabilir: *нымы, -неке*

fonomorfolojik varyantlarıyla

-*ноҡо, -нөкө,*

-дыҡы, -деке, -доҡо, -дөкө,

-тыҡы, -теке, -тоҡо, -төкө,

-ҙыҡы, -ҙеке, -ҙоҡо, -ҙөкө.

Sahiplik anlamı veren ekler:

әсәйҙеке - anneninki

атайҙыҡы - babanınki,

минеке - benimki,

һинеке - seninki

ҡаланыҡы - şehrinki

колхоздыҡы - kolhozun ki

İyelik ekleri tablosu

Sayı	Kişi	Sesliyle biten kelime köklerinden sonra		Sessizle biten kelime köklerinden sonra	
		İyelik ekleri	Örnekler	İyelik ekleri	Örnekler
Tekil	1. Tekil	*-м*	*балам* - çocuğum, *алмам* - elmam, сөскәм - çiçeğim	*-ым* *-ем* *-ом* *-өм*	*ҡулым* - elim, *күҙем* - gözüm, *тормошом* - hayatım, *көнөм* - günüm
Tekil	II. Tekil	*-ң*	*балаң* - çocuğun *алмаң* - elman, *сөскәң* - çiçeğin, *күршең* - komşun	*-ың* *-ең* *-оң* *-өң*	*ҡулың* - elin, *күҙең* - gözün, *тормошоң* - hayatın, *көнөң* - günün
Tekil	III. Tekil	*-һы* *-һе* *-һо* *-һө*	*балаһы* - çocuğu, *сөскәһе* - çiçeği, *һоҫҡоһо* - küreği, *өлгөһө* - örneği	*-ы* *-е* *-о* *-ө*	*ҡулы* - eli, *күҙе* - gözü, *тормошо* - hayatı, *көнө* - günü
Çoğul	I. Çoğul	*-быҙ* *-беҙ* *-боҙ* *-бөҙ*	*балабыҙ* - çocuğumuz, *сәскәбеҙ* - çiçeğimiz, *һоҫҡобоҙ* - küreğimiz, *өлгөбөҙ* - örneğimiz	*-ыбыҙ* *- ебеҙ* *-обоҙ* *-өбөҙ*	*ҡулыбыҙ* - elimiz, *күҙебеҙ* - gözümüz, тормошобоҙ - hayatımız, *көнөбөҙ* - günümüz
Çoğul	II. Çoğul	*-ғыҙ* *-геҙ* *-ғоҙ* *-гөҙ*	*балағыҙ* - çocuğunuz, *сәскәгеҙ* - çiçeğiniz, *һоҫҡоғоҙ* - küreğiniz, *өлгөгөҙ* - örneğiniz	*-ығыҙ* *-егеҙ* *-оғоҙ* *-өгөҙ*	*ҡулығыҙ* - eliniz, *күҙегеҙ* - gözünüz, *тормошоғоҙ* - hayatınız, *көнөгөҙ* - gününüz.

Çoğul	III. Çoğul	-*һы*	*балаһы* - çocukları,	-*ы*	*ҡулы* - eli veya elleri,
		-*һе*	*сәскәһе* - çiçekleri,	-*е*	*өйө* - evi veya evleri,
		-*һо*	*һоҫҡоһо* - kürekleri,	-*о*	*тормошо* - hayatları
		-*һө*	*өлгөһө* - örnekleri	-*ө*	*көнө* - günleri
				или	
				-*тары*	
				-*тәре*	*тормоштары* - hayatları,
				-*ҙары*	*эштәре* - işleri,
				-*ҙәре*	*ҡыҙҙары* - kızları,
				-*дары*	*өйҙәре* - evleri,
				-*дәре*	*урмандары* - ormanları,
				-*лары*	*белемдәре* - bilgileri,
				-*ләре*	*балалары* - çocukları,

Dikkat ediniz!

İsimlerin iyelik ekleriyle *çoğul hâline getirilmesi için kelime köküne önce çoğul eki getirilir* sonra bu eklere iyelik eki eklenir.

Örnek:

дуҫ+тар+ым - dost+lar+ım,

дуҫ+тар+ың - dost+lar+ın

ҡәләм+дәр+ем - kalem+ler+im

Unutmayın, ikinci tekil şahıs resmî veya nezaket hitaplarında aynı şahsın çoğul ekini alabilir:

-ғыҙ, -геҙ, -ғоҙ, -гөҙ [sesliyle biten kelime köklerine],

-ығыҙ, -егеҙ, -оғоҙ, -өгөҙ (sessizle biten kelime köklerine).

Örnek:

Гөлнур, һинең тауышың бик матур - Gülnur, senin sesin güzel.

Гөлнур, Һеҙҙең тауышығыҙ бик матур - Gülnur, sizin sesiniz güzel.

İsmin Halleri - Килеш

Başkurt dilinde geleneksel olarak ismin 6 hâli bulunur.

Килештәр - - İsmin Halleri	*Килеш һорауҙары.* - - Hâl Soruları
1. *Төп* - (Yalın Hâl)	*кем? нимә?* - Kim? Ne?
2. *Эйәлек* - (İyelik)	*кемдең? нимәнең?* - Kimin? Neyin?
3. *Төбәү* - (Yönelme Hâli)	*кемгә? нимәгә?* - Kime? Neye?
4. *Төшөм* - (Belirtme Hâli)	*кемде? нимәне? кем? нимә?* - Kimi? Neyi?
5. *Урын -ваҡыт* - (Bulunma Hâli)	*кемдә?* - Kimde *ҡайҙа?* - Nerede? *нимәлә?* Neyde? Nerede?
6. *Сығанаҡ* - (Ayrılma Hâli)	*кемдән? нимәнән? -ҡайҙан?* - Kimden? Neyden? Nereden?

Dediğimiz gibi sert veya yumuşak köklere sert veya yumuşak ekler gelir. Ekler, kelime gövdesinin son seslisine bağlı olarak değişir.

Hâl Ekleri - Килеш ялғауҙары

Килештәр İsmin Hâlleri	*а, ә, ы, е, о, ө, я* ile biten kök-lerden sonra	*з, ж, л, м, н, ң* biten köklerden sonra	*ҙ, р, у, ү, й, и, ю* ile biten kök-lerden sonra	*б, в, г, д, к, ҡ, п, с, ç, т, х, һ, ц, ч, ш, щ* ile biten kök-lerden sonra
Төп Yalın Hâl	-	-	-	-
Эйәлек İyelik	*-ның* *-нең* *-ноң* *-нөң*	*-дың* *-дең* *-доң* *-дөң*	*-ҙың* *-ҙең* *-ҙоң* *-ҙөң*	*-тың* *-тең* *-тоң* *-төң*

Төбәү Yönelme Hâli	*-ға* *-гә*	*-ға* *-гә*	*-ға* *-гә*	*-ҡа* *-кә*
Төшөм Belirtme Hâli	*-ны* *-не* *-но* *-нө*	*-ды* *-де* *-до* *-дө*	*-ҙы* *-ҙе* *-ҙо* *-ҙө*	*-ты* *-те* *-то* *-тө*
Урын -ваҡыт - Bulunma Hâli	*-ла* *-лә*	*-да* *-дә*	*-ҙа* *-ҙә*	*-та* *-тә*
Сығанаҡ Ayrılma Hâli	*-нан* *-нән*	*-дан* *-дән*	*-ҙан* *-ҙән*	*-тан* *-тән*

İsimlerin Tekil Hâlinde Çekimi - Берлек һандағы исемдәрҙең килеш менән үҙгәреше

İsmin Halleri - Килештәр	***а, з, ы, е, о, ө, я*** Seslileriyle biten köklerden sonra	***з, ж, л, м, н, ң*** harfleriyle biten köklerden sonra	***ҙ, р, у, ү, й, и, ю*** harfleriyle biten köklerden sonra	***б, в, г, д; к, ҡ, п, с, ҫ, т, х, һ, ц, ч, ш, щ*** harfleriyle biten köklerden sonra
	I Grup	II Grup	III Grup	IV Grup
Yalın Hâl - *Төп*	Бала бүлмә тормош өлгө	колхоз бесән көн ҡәләм	Туй баҙар әсәй ҡыҙ	шарф һандыҡ тормош көрәк
İyelik Hâli - Эйәлек	бала+ның бүлмә+нең тормош+тоң өлгө+нөң	колхоздың бесәндең көндөң ҡәләмдең	туйҙың аҙарҙың әсәиҙең ҡыҙҙың	шарфтын, һандыҡтын, тормоштоң көрәктең,
Yönelme Hâli Төбәү	бала+ға бүлмә+гә тормош+ҡа өлгө+гә	колхозға бесәнгә көнгә ҡәләмгә	туйға баҙарға әсәйгә ҡыҙға	шарфҡа һандыҡҡа тормошҡа көрәккә
Belirtme Hâli - Төшөм	бала+ны бүлмә+не тормош+то өлгө+нө	колхозды бесәнде көндө ҡәләмде	туйҙы баҙарҙы әсәйҙе ҡыҙҙы	шарфты һандыҡты тормошто көрәкте
Bulunma Hâli - Урын -ваҡыт	бала+ла бүлмә+лә тормош+та өлгө+лә	колхозда бесәндә көндә өлгөлә	туйҙа баҙарҙа әсәйҙә ҡыҙҙа	шарфта һандыҡта тормошта көрәктә
Ayrılma Hâli - Сығанаҡ	баланан бүлмәнән тормоштан өлгөнән	Колхоздан бесәндән көндән ҡәләмдән	туйҙан баҙарҙан әсәйҙән ҡыҙҙан	шарфтан һандыҡтан тормоштан көрәктән

İsimlerin Çoğul Hâlinde Çekimleri - Күплек һандағы исемдәрҙең килеш менән үҙгәреше

Килештәр İsmin Hâlleri	*Килеш ялғауҙары* Hâl Ekleri	*Миҫалдар* Örnekler
Yalın Hâl -Төп *İyelik -Эйәлек*		ҡалалар бүлмәләр төркөмдәр ҡоштар
Yönelme Hâli - Төбәү	-ҙың -ҙең	ҡалаларҙың бүлмәләрҙең төркөмдәрҙең ҡоштарҙың
Belirtme Hâli - Төшөм	-ға -гә	Ҡалаларға бүлмәләргә төркөмдәргә ҡоштарға
Bulunma Hâli - Урын -ваҡыт	-ҙы -ҙе	ҡалаларҙы бүлмәләрҙе төркөмдәрҙе ҡоштарҙы
Ayrılma Hâli Сығанаҡ	-ҙа -ҙә	ҡалаларҙа бүлмәләрҙә төркөмдәрҙә ҡоштарҙа
Yalın Hâl - Төп	-ҙан -ҙән	ҡалаларҙан бүлмәләрҙән төркөмдәрҙән ҡоштарҙан

Dikkat!

Bütün isim hâllerinde vurgu ismin ekinde olur.

İsimlerin çoğul hâlindeki çekimi tekil hâlindeki çekiminden farklı değildir. Bunun yanında hâl ekleri, çekimi yapılan sözcüğün köküne direk gelmez çoğul eklerinden sonra gelir. Çoğul ekleri - r harfiyle bittikleri için isimler çoğul ekleriyle çekildikleri zaman hâllerin 3. grubundaki ekleri kullanılır.

İsimlerin iyelik ekleriyle çekimi - Эйәлек ялғаулы исемдәрҙең килеш менән үҙгәреше

İsimlerin iyelik ekleriyle ve onlarsız çekimi biraz fark eder.

İsimlerin iyelik ekleriyle ismin hallerinde çekimi aşağıdaki şekilde gerçekleşir:

a) **Bildiğimiz gibi isimler iyelik formunda 1. tekil şahısın “ *-м, -ым, -ем, -ом, -өм”* ekleriyle çekilir.**

Килештәр İsmin Hâlleri	Tekil	Çoğul
Төп - (Yalın Hâl)	балам - çocuğum ҡулым - elim өйөм - evim	балаларым - çocuklarım ҡулдарым - ellerim өйҙәрем - evlerim
Эйәлек - (İyelik)	балам+дың - çocuğum+un ҡулым+дың - elim+in өйөм+дөң -evim+in	балаларым+дың -çocuklarım+ın ҡулдарым+дың -ellerim+in өйҙәрем+дең -evlerim+in
Төбәү - (Yönelme Hâli)	балам+а - çocuğum+a ҡулым+а - elim+e өйөм+ә - evim+e	балаларым+а - çocuklarım+a ҡулдарым+а - ellerim+e өйҙәрем+ә - evlerim+e
Төшөм - (Belirtme Hâli)	балам+ды - çocuğum+u ҡулым+ды - elim+i өйөм+дө - evim+i	балаларым+ды - çocuklarım+ı ҡулдарым+ды - ellerim+i өйҙәрем+де -evlerim+i
Урын -ваҡыт - (Bulunma Hâli)	балам+да - çocuğum+da ҡулым+да - elim+de өйөм+дә -evim+de	балаларым+да - çocuklarım+da ҡулдарым+да - ellerim+de өйҙәрем+дә - evlerim+de
Сығанаҡ - (Ayrılma Hâli)	балам+дан - çocu- ğum+dan ҡулым+дан - elim+den өйөм+дән - evim+den	балаларым+дан - çocuklarım+dan ҡулдарым+дан - ellerim+den өйҙәрем+дән - evlerim+den

b) İsimlerin II. şahısın ekleriyle iyelik çekimi

Килештэр İsmin Hâlleri	Tekil	Çoğul
Төп - (Yalın Hâl)	балаң - çocuğun ҡулың - elin өйөң - evin	Балаларын - çocukların ҡулдарың - ellerin өйҙәрең - evlerin
Эйәлек - (İyelik)	балаң+дың - çocuğun+un ҡулың+дың - elin+in өйөң+дөң - evin+in	балаларың+дын - çocukların+ın ҡулдарың+дың - ellerin+in өйҙәрең+дең - evlerin+in
Төбәү - (Yönelme Hâli)	балаң+а - çocuğun+a ҡулың+а - elin+e өйөң+ә -evin+e	балаларың+а - çocukların+a ҡулдарың+а - ellerin+e өйҙәрең+ә - evlerin+e
Төшөм - (Belirtme Hâli)	балаң+ды - çocuğun+u ҡулың+ды -elin+in өйөң+дө - evin+i	балаларың+ды - çocukların+ı ҡулдарың+ды - ellerin+i өйҙәрең+де - evlerin+i
Урын -ваҡыт - (Bulunma Hâli)	балаң+да - çocuğun+da ҡулың+да - elin+de өйөң+дә - evin+de	балаларың+да - çocukların+da ҡулдарың+да - ellerin+de өйҙәрең+дә - evlerin+de
Сығанаҡ (Ayrılma Hâli)	балаң+дан - çocuğun+dan ҡулың+дан - elin+den өйөң+дән - evin+den	балаларың+дан - çocukların+dan ҡулдарың+дан - ellerin+den өйҙәрең+дән - evlerin+den

c) İsimlerin III. şahısın ekleriyle iyelik çekimi

İsmin Hâlleri - Килештәр	Tekil	Çoğul
Yalın Hâl - Төп -	*балаһы* - (onun) çocuğu *ҡулы* - (onun) eli *өйө* - (onun) evi	балалары - (onların) çocukları ҡулдары - (onların) elleri өйҙәре -onların) evleri
İyelik - Эйәлек	балаһы+ның - (onun)çocuğu+nun ҡулы+ның - (onun) eli+nin өйө+нөң - (onun)evi+nin	балалары+ның -(onların) çocukla-rı+nın ҡулдары+ның -onların) elleri+nin өйҙәре+нең -onların) evleri+nin
Yönelme Hâli - Төбәү	балаһы+на -(onun) çocu-ğu+na ҡулы+на - (onun) eli+ne өйө+нә - (onun)evi+ne	балалары+на -çocukları+na ҡулдары+на - elleri+ne өйҙәре+нә - evleri+ne
Belirtme Hâli - Төшөм	балаһы+н - (onun)çocuğu+nu ҡулы+н - (onun) eli+ni өйө+н - (onun) evi+ni	балалары+н - çocukları+nı ҡулдары+н - elleri+ni өйҙәре+н - evleri+ni
Bulunma Hâli - Урын - ваҡыт	балаһы+нда - (onun)çocuğu+nda ҡулы+нда - (onun) eli+nde өйө+ндә - (onun) evi+nde	балалары+нда - çocukları+nda ҡулдары+нда - elleri+nde өйҙәре+ндә - evleri+nde
Ayrılma Hâli - Сығанаҡ	балаһы+нан - (onun)çocuğu+ndan ҡулы+нан - (onun)eli+mden өйө+нән - (onun) evi+nden	балалары+нан - çocukları+ndan ҡулдары+нан - elleri+nden өйҙәре+нән - evleri+nden

Eklerin kök+çoğul eki+iyelik eki+hâl eki şeklinde sıralanmasına dikkat edin.

Yalın hâl - төп килеш

İsimler yalın hâlde ek almazlar. Genelde özne görevinde bulunurlar:

Örnek:

Ҡоштар һайрай - kuşlar ötüyorlar.

İyelik Hâli - Эйәлек килеш

“ -ның, -нең, -ноң, -нөң, - дың, -дең, -доң, -дөң, -тың, -тең, -тоң, -төң, -ҙың, -ҙең, -ҙоң, -ҙөң” eklerine sahiptir, bir nesnenin başkasına ait olduğunu bildirir.

Örnek:

Атайҙың китабы - babanın kitabı;

Уҡыусыларҙың китабы - öğrencilerin kitabı.

Yönelme Hâli - Төбәү килеш

“ -ҡа, -кә, -ға, -гә” eklerine sahiptir ve nesneye doğru bir hareket gerçekleştirildiğini ifade eder veya nesneye bir nesnenin, sürenin veya herhangi bir şeyin verildiğini bildirir.

Örnek:

Мәктәпкә барырға - okula gitmek

Өс көнгә бирергә - üç günlüğüne vermek

Балаларға кәрәк - çocuklara gerek.

Belirtme Hâli - Төшөм килеш

Belirtme hâlinde isimler *“ -ты, -те, - то, -тө, -ды, -де, -до, -дө, -ҙы, -ҙе, -ҙо, -ҙө, -ны, -не, -но, -нө*”; eklerini alırlar. Hareketin vasıtasız şekilde nesneye

yöneldiğini belirli bir tonla ifade eder. Cümlede belirtilili nesne görevinde bulunur.

Örnek:

Бутҡаны ашап бөттөм - Lapayı yedim.

Belirtili nesne anlamı eksiz de verilebilir: bu durumda belirtili nesne belirtisiz bir yapı kazanır.

Örnek:

Миңә китап бир. - Bana kitap ver.

Салауатҡа китапты бир. - Kitabı Salavat'a ver.

Bulunma Hâli - Урын -ваҡыт килеш

" -ла, -лә, -да, -дә, -ҙа, -ҙә, -та, -тә. " eklerine sahiptir. Hareketin yerini anlatır. Ancak burada ki yer kavramı, yanlızca somut bir yer kavramı değildir. Fiillerde harekete sahne olan her türlü somut ve soyut kavramları karşılayan adlar bulunma durumuna girebilir.

Örnek:

урманда - ormanda

өҫтәлдә - masada

беҙҙә - bizde.

Ayrılma Hâli - Сығанаҡ килеш

Genellikle isimleri yükleme bağlar; hareketin kendisinden başladığı nesneyi veya yeri vs. ifade eder.

Örnek:

Мин өйҙән сыҡтым.	- Ben evden çıktım.
Ул ултырғыстан торҙо.	- Masadan kalktı.
Дуҫымдан китап алдым.	- Arkadaşımdan kitabı aldım.
Китаптан укып белдем.	- Kitaptan okudum.
Шатлыҡтан йылмайҙы.	- Sevinçten gülümsedi.

İsmin Çekimi - Хәбәрлек заты

Başkurt dilinde isimler yüklem/haber görevinde de bulunabilir. Haber/Yüklem Başkurt dilinin spesifik bir kategorisidir.

- Мин уҡытыусы -Мин уҡытыусымын. -Уҡытыусымын. Ben öğretmenim.

İsmin Çekimi aynı zamanda sayıyı da bildirir:

-Мин эшсе. - Мин эшсемен. - Эшсемен. Ben işçiyim (tekil);

-Беҙ эшсе. - Беҙ эшсебеҙ. - Эшсебеҙ. Biz işçiyiz (çoğul).

İsim Çekiminin olumsuzu *түгел* kelimesi ile yapılır. Bu durumda isim çekiminde ki kelimeyle birleşir.

- Мин уҡытыусы түгел. - Мин уҡытыусы түгелмен. - Уҡытыусы түгелмен. -Ben öğretmen değilim.

İsmin Çekimi Tablosu (Olumlu)

Şahıs	Tekil şahıs ekleri	Örnekler	Çoğul Şahıs Ekleri	Örnekler
I	-мын -мен -мон -мөн	уҡыусымын кешемен башҡортмон төрөкмөн	-быҙ -беҙ -боҙ -бөҙ	уҡыусыбыҙ кешебеҙ башҡортбоҙ төрөкбөҙ
II	-һың -һең -һоң -һөң	уҡыусыһың кешеһең башҡортһоң төрөкһөң	һығыҙ -һегеҙ -һоғоҙ -һөгөҙ	уҡыусыһығыҙ кешеһегеҙ башҡортһоғоҙ төрөкһөгөҙ
III			-лар -ләр -тар -тәр -дар -дәр -ҙәр - ҙар	уҡыусылар кешеләр башҡорттар төрөктәр тамъяндар бөрйәндәр һүҙҙәр ҡыҙҙар

İsmin Çekimi Tablosu (Olumsuz)

Tekil	I	-мен	*(мин) директор **түгел (мен)***
	II	-һең	*(һин) директор **түгел (һең)***
	III	-	*(ул) директор **түгел***
Çoğul	I	-беҙ	*(беҙ) директор **түгел (беҙ)***
	II	-һегеҙ	*(һеҙ) директор түгел (**һегеҙ)***
	III	-	*(улар) директор **түгел***

İsimlerde Soru Kategorisi (һорау категорияһы):

Başkurtça da soru ekleri мы, ми, му, мө şeklinde olur. Soru ekleri bitişik yazılır.

FİİL - ҠЫЛЫМ

Fiil Kavramı Hakkında - *Ҡылым тураһында төшөнсә*

Bir durum, hareket veya oluşu anlatan kelimeye fiil denir.

Fiil

Нимэ (ни) эшләргә? - Ne yapıyor?,

Нимә (ни) эшләй? - Ne yapacak?,

Ни эшләне? - Ne yaptı? vd. sorularına cevap verir.

Örnek:

Малай гитарала уйнай. - Çocuk gitar çalıyor.

Дима һурәт төшөрә. - Dima resim çiziyor.

Ямғыр яуа. - Yağmur yağıyor.

Fiil, iddia, inkar, emir, zaman, şahıs ve sayı, çatı, geçişli -geçişsiz, model, hareketin geçişi derecesi belirtileriyle karakterize edilir. Fiil yüklem olarak kullanılır.

Fiilerin Oluşumu

Başkurt dilinde fiiller, cümlenin diğer ögeleri (isim, sıfat, zarf, sayı sıfatları, model sözcükler ünlem)nden aşağıdaki eklerin yardımıyla türer:

İsimden Fiil Yapım Ekleri - Исемдән ҡылым яһау аффиксы

-а/ -ә:

İsimlerden yapma ve olma ifade eden fiiller türetir. [36]

аша - “yemek”

һана - “saymak”

-а/ -ә:

İsimden yapılan çok az fiillerde korunmuştur.

аша - yemek

һана - saymak

+ар -,+әр -:

Genellikle renk isimlerine gelerek o renge dönüşmeyi ifade eden fiiller türetir.

ағар -“ağarmak”

ҡыҙар -“kızarmak”

-ар/ -әр:

Sıfatlardan fiil yaparlar.

ағар - ağarmak

ҡыҙар - kızarmak

-ай/ -әй:

Sıfat cinsinden kelimelere gelerek onlardan olma ifade eden fiiller yapar.

ҡартай “ihtiyarlamak, eskimek”

[36] Nikolay Dimitriyev'in *“Grammatika Başkirskogo Yazıka”* adlı Rusça eserinden 208 - 210 sayfalar arası kısmen veya bütün halinde tercüme edilerek yararlanılmıştır.

+да -,+дә -:

Yansıma isim köklerine gelerek onlardan fiiller türetir.

мырылда "mırıldamak"

+һын -,+һен -:

Olma ifade eden fiiller türetir.

юкһын "canı sıkılmak"

кәрәкһен "ihtiyaç olmak"

-һын/ -һен:

Çok nadir kullanılan bir ektir.

кәрәкһен - gereksinmek

күпһен - çoksunmak

+ла -,+лә -:

Eklendiği ismin ifade ettiği hareketle ilgili fiiller yapar.

башла - "başlamak"

тешлә -"dişlemek, sokmak"

+ҡар -,+кәр -,+ғар -,+гәр -:

Geldiği isimden olma ve yapma ifade eden fiiller türetir.

башҡар - "gerçekleştirmek"

ҡотҡар - "kurtarmak"

-ыҡ/ -ек -оҡ/ -өк:

Seyrek olarak kullanılır.

байык - zenginleştirmek

-да/ -дә:

Aslında -ла/ -лә ekinin varyantıdır.

мырылда - mırıldamak

гөрөлдә - gürüldemek

+р -:

Seyrek görülen bir ektir:

таҙар - “sağlığa kavuşmak”

Fiilden Fiil Yapım Ekleri - Ҡылымдан ҡылым яһау аффиксы

-ғоҙ, -геҙ/ -ғыҙ, -һәт:

торғоҙ - kaldırmak

күрһәт - göstermek

-т -ат - әт:

һөйләт - konuşturmak

ҡарат - baktırmak

-мһыра / -мһерә:

көләмһөрәп - gülümseyip

- дыр/ -дер, -дор/ -дөр, - тыр/ -тер, -тор/ -төр, - ҙыр/ -ҙер, -ҙор/ -ҙөр:

көйҙөр - yandırmak

яҙҙыр - yazdırmak

-ғыр/ -гер, -ҡыр/ -кер, -ғор/ -гөр, -ҡор/ -көр:

үткәр - geçirmek

еткер - ulaştırmak

-р, -ыр/ -ер, -ор/ -өр, -ар/ -әр:

ҡайтар - geri vermek

-ҡаҙ / -ҡәҙ:

үткәҙ - geçirmek

Asıl ve Yardımcı Fiiller - Үҙ аллы һәм ярҙамсы ҡылымдар

Başkurt dilinde bazı fiiller asıl ve yardımcı fiil görevinde bulunabilirler.

Örnek:

Мин хат яҙҙым.	- Ben mektup yazdım.
Мин ҡолай яҙҙым.	- Az kalsın düşüyordum.
Карауатта бала ята.	- Yatakta çocuk yatıyor.
Кемдер килә ята.	- Birisi geliyor.
Иртәгә иртә тор.	- Yarın erken kalk.
Һин уҡый тор.	- Sen şimdilik oku.

Verilen örneklerdeki

яҙҙым - yazdım,

ята - yatıyor,

тор - kalk.

Fiilleri asıl ve yardımcı fiil rolündedirler. Şunu da belirtmek gerekir asıl fiil yardımcı fiil rolünde olduğu zaman birleşik fiilin parçasıdır.

Yardımcı fiil, asıl yükü taşıyan fiille beraber cümlede yüklem görevini üstlenir ve şahıslara göre çekilir.

Sadece yardımcı fiilin çekimi yapılır:

I. şahıs	*Мин уҡый торам.*	- Ben şimdilik okuyayım.
II. şahıs	*Һин уҡый тораһың.*	- Sen şimdilik okuyorsun.
III. şahıs	*Ул уҡый тора.*	- O şimdilik okuyor.

Olumsuzluk Kategorisi - Юҡлыҡ категорияһы

Fiilin iki hâli vardır:

Olumlu ve olumsuz. Başkurt dilinde olumsuzluk kategorisi *"-ма, -мә"* ekleriyle yapılır.

Bu ekler direk fiil köküne (gövde) gelirler:

йөрөмә	- yürüme
ашама	- yeme
ҡарамағыҙ	- bakmayınız
ҡарамаҫтар	- bakmayacaklar
һөйләмәҫтәр	- anlatmayacaklar.

Fiilin olumlu hâli aşağıdaki ekler olmadan gerçekleşir:

бар - барма - барманы

әйт - әйтмә - әйтмәне.

Fiil Çekimi - Ҡылым һөйкәлештәре

Başkurt dilinde fiiller aşağıdaki şekillerde çekilir:

1) Haber Kipi - Хәбәр һөйкәлеше
2) Emir Kipi - Бойороҡ һөйкәлеше
3) Şart Kipi - Шарт һөйкәлеше
4) Dilek Kipi - Теләк һөйкәлеше
5) Dilek -Şart Kipi - Шартлы теләк һөйкәлеше

1) Haber Kipi - Хәбәр һөйкәлеше:

Хәбәр һөйкәлеше эш -хәрәкәттең эшләнеүен, эшләнмәүен, хәл - тороштоң булыуын, булмауын белдерә: уҡыған, белә, һөйләй торғайны, ауырымай ине.

Kipler fiillerin çekim şekillerini de içerir.

I. Fiillerin Haber Kipi (*хәбәр һөйкәлеше*)

Şimdiki zaman - Хәҙерге заман,
Geçmiş zaman - Үткән заман

Gelecek Zaman - Киләсәк заманы

Şahıs (I, II, III) ve tekil ve çoğul şekillerinde görünür.

a) Haber Kipinin Şimdiki Zaman (хәҙерге заман):

Хәҙерге заман эш -хәрәкәттең, хәл -тороштоң хәҙерге ваҡытта - һөйләү, һөйләшеү барған мәлдә эшләнеү -эшләнмәүен белдерә.

Fiilin köküne " -*а/ -ә, -й* " eklerinden birinin gelmesiyle yapılır ve sonra da şahıs ekleri gelir.

*бел - бел**ә**, белеп тор**а**, белеп йөр**өй**;*
*аша - аш**ай**, ашап ултыр**а**;*
*бар - китеп бар**а**, бар**а** ята;*
*уҡы - уҡ**ый**, уҡып ултыр**а**, уҡып йөр**өй**.*
Şahıslara göre çekimi aşağıdaki şekildedir:

Tekil

I. tekil	*бел+ә+м* *ҡара+й+ым*	- ben biliyorum - ben bakıyorum
II. tekil	*бел+ә+һең ҡара+й+һың*	- sen biliyorsun - sen bakıyorsun
III. tekil	*бел+ә* *ҡара+й*	- O biliyor - O bakıyor

Çoğul

I çoğul	*бел+ә+беҙ ҡара+й+быҙ*	- biz biliyoruz - biz bakıyoruz
II. çoğul	*бел+ә+һегеҙ* *ҡара+й+һығыҙ*	- siz biliyorsunuz - siz bakıyorsunuz
III. çoğul	*бел+ә+ләр* *ҡара+й+ҙар*	- onlar biliyorlar - onlar bakıyorlar

III. tekil şahıs, şahıs eklerinden mahrum bir yapıya sahiptir. III. Çoğul şahısta ek kullanılmayabilir.

Olumsuz Hâl - Юҡлыҡ формаһы

Kök veya gövdeye -*ма (-мә)* ve sonra - *й* ekinin gelmesiyle oluşur.

Tekil

I. tekil	*мин эшлә+мә+й+ем*	- ben çalışmıyorum
II. tekil	*һин эшлә+мә+й+һең*	- sen çalışmıyorsun
III. tekil	*ул эшлә+мә+й*	- o çalışmıyor

Çoğul

I. çoğul	*беҙ эшлә+мә+й+беҙ*	- biz çalışmıyoruz
II. çoğul	*һеҙ эшлә+мә+й+һегеҙ*	- siz çalışmıyorsunuz
III. çoğul	*улар эшлә+мә+й (ҙәр)*	- onlar çalışmıyorlar

b) Haber Kipinin Geçmiş Zamanı - Үткән заман:

Үткән заман һөйләгән мәлгә тиклем булған эш -хәлде, хәл -торошто белдерә.

Аңлатҡан мәғәнәһенә ҡарап, ҡылымдың үткән заманы ике төркөмгә айырыла:

Semantik gereği geçmiş zamanın iki şekli vardır:

1) Belirli geçmiş zaman (*билдәле үткән заман*)
2) Belirsiz geçmiş zaman (*билдәһеҙ үткән заман).*

Geçmiş zaman şekilleri basit ve birleşik yapıya sahiptir.

Basit şekiller:

1) Belirli Geçmiş Zaman - Билдәле үткән заман:

a) Belirli Geçmiş Zaman - Билдәле үткән заман формалары

Başkurt dilinde fiilin belirli geçmiş zaman şekli, söyleyenin olup biten iş ve hareketi kendisi görmüş veya gören kişiler vasıtasıyla duyup ya da okuduğunu bildirir.

Айҙар иртәнсәк дәрестә булды, тик ул ауырып ҡайтып китте.

Aydar sabah derse geldi; ama o hastalanıp geri gitti.

Әсәй, атай Рәшиткә уйынсыҡ алып ҡайтҡан, минең ундай машинаны күргәнем юҡ ине әле.

Annem babam Raşit’e oyuncak alıp eve geldiler, ben öyle bir oyuncak arabayı görmemiştim.

-ды, -де; -до, -дө;

-ҙы, -ҙе, -ҙо, -ҙө;

-ты, -те, -то, -тө;

-ны, -не, -но, -нө;

şekilleriyle yapılır sonra şahıs ekleri eklenir.

	Tekil	Çoğul
I. tekil	*бар+ҙы+м* - ben gittim	*бар+ҙы+ҡ* - biz gittik
II. tekil	*бар+ҙы+ң* - sen gittin	*бар+ҙы+ғыҙ* - siz gittin
III. tekil	*бар+ҙы* - o gitti	*бар+ҙы+ (лар)* - onlar gitti

Olumsuz hâl:

Tekil

I. tekil	*яҙ+ма+ны+м*	- ben yazmadım
II. tekil	*яҙ+ма+ны+ң*	- sen yazmadın
III. tekil	*яҙ+ма+ны*	- o yazmadı

Çoğul

I. çoğul	*яҙ+ма+ны+ҡ*	- biz yazmadık
II. çoğul	*яҙ+ма+ны+ғыҙ*	- siz yazmadınız
III. çoğul şahıs	*яҙ+ма+ны (лар)*	- onlar yazmadılar

Başkurt dilinde şahıs ekleri, yüklemde şahıs olmadan da şahsı bildirir:

барҙым - gittim,

килмәнем - gelmedim

Sesli ve tonlu sesizlerden sonra *" -ған, -гән"*, sert sessizlerden sonra *"ҡан, -кән"* ekleriyle yapılır.

Olumsuzluk hâli fiil kök veya gövdelerin *" -ма, -мә"* eklerinin getirilmesiyle yapılır:

бар+ма+ған+ьың - sen gitmedin

әйт+мә+гән+дәр - onlar söylemediler.

Fiillerin Birleşik Hâli

Geçmiş zamanın fiil sisteminde farklı anlamları ifade eden asıl ve yardımcı fiillerle oluşturulan birleşik fiiller de görev ifa ediyor:

1)Geçmiş Zamanın Hikâyesi (eylemin bitmediği geçmiş zaman) " *-а, -ә, -й"* eklerine ve şahıs eklerinin de kendilerine eklendiği "*ине, торгайны"* yardımcı eklerinin eklenmesiyle yapılır:

Tekil

I. tekil	*ала ине+м (ала торғайны+м)*	- Ben alıyordum (o zaman)
II. tekil	*ала ине+ң (ала торғайны+ң)*	- Sen alıyordun (o zaman)
III. tekil	*ала ине (ала торғайны)*	- O alıyordu (o zaman)

Çoğul

I. çoğul	*ала ине+к (торғайнык)*	- Biz alıyorduk (o zaman)
II. çoğul	*ала ине+гез (торғайнығыз)*	- Siz alıyordunuz (o zaman)
III. çoğul	*ала ине+ләр (торғайнылар)*	- Onlar alıyorlardı (o zaman)

Olumsuz hâli: olumsuzluk eki kök gövdesine getirilir:

мин ал+ма+й инем - Ben (genellikle) almıyordum (o zaman)

һез бел+мә+й инегез - (o zaman) bilmiyordunuz

Bu zaman başka bir eyleme yönelik kullanılır ve o yüzden bağlılaşık zaman şekli hâlini alır:

Мин килгәндә, дәрес бара ине. - Ben geldiğimde ders devam ediyordu.

2) " -ған" + yardımcı fiil "ине" ile yapılan belirli geçmiş zaman (-dili geçmiş zaman). Bu şekil geçmiş zamanın " -ған, -гән, -ҡан, -кән" sıfat -fiil eklerine "ине" yardımcı fiilinin ve şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır:

Tekil

I. tekil	*ал+ған ине+м*	- Ben alıyordum (o zaman).
II. tekil	*ал+ған ине+ң*	- Sen alıyordun (o zaman).
III. tekil	*ал+ған ине*	- O alıyordu (o zaman).

Çoğul

I. çoğul	*ал+ған ине+к*	- Biz alıyorduk (o zaman).
II. çoğul	*ал+ған ине+геҙ*	- Siz alıyordunuz (o zaman).
III. çoğul	*ал+ған+ (дар) ине*	- Onlar alıyorlardı (o zaman).

Olumsuz hâl fiil kökü veya gövdesine " *-ма, - мә"* ekinin getirilmesiyle yapılır. *ал+ма+ған ине+м* - ben almıyordum (o zaman) vd.

3)Belirsiz geçmiş zaman *" -ган (-гән, -ҡан, -кән) + булған"* eklerinin analitik çekim şekline sahiptir:

Tekil

I. tekil	*әйткән булғанмын*	- Ben meğer söylemişim.
II. tekil	*әйткән булғанһың*	- Sen meğer söylemişsin.
III. tekil	*әйткән булған*	- O meğer söylemiş.

Çoğul

I. çoğul	*әйткән булғанбыҙ*	- Biz meğer söylemişiz.
II. çoğul	*әйткән булғанһығыҙ*	- Siz meğer söylemişsiniz.
III. çoğul	*әйткән булғандар*	- Onlar meğer söylemişler.

4) Mükerrer geçmiş zaman şimdiki zamanın sıfat -fiil ekine yardımcı fiil "*торған + ине*" ve şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır:

Tekil

I. tekil	*яҙа торған инем*	- Ben yazardım (tekrar tekrar).
II. tekil	*яҙа торған инең*	- Sen yazardın.
III. tekil	*яҙа торған ине*	- O yazardı.

Çoğul

I. çoğul	*яҙа торған инек*	- Biz yazardık.
II. çoğul	*яҙа торған инегеҙ*	- Siz yazardınız.
III. çoğul	*яҙа торғандар ине*	- Onlar yazarlardı.

Bu zaman mutat, uzun ve mükerrer eylemleri ifade eder.

Gelecek zaman (киләсэк заман хэбәр ҡылым) iki hâle sahiptir:

Belirsiz gelecek zaman - Билдәһеҙ киләсәк заман

Belirli gelecek zaman - Билдәле киләсәк заман

Belirsiz gelecek zaman (билдәһеҙ киләсәк заман): "*-р, ыр, -ер, -ор, -өр*" eklerinin yardımıyla yapılır:

күр+ ер+мен	- göreceğim
һөйлә+р	- anlatacaktır

Belirli gelecek zaman (билдәле киләсәк заман) anlam bakımından daha kategoriktir ve *“-асаҡ, -әсәк, -ясаҡ, -йәсәк”* eklerine şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır:

кур+ әсәк+ мен - (ben mutlaka)göreceğim.

уҡы+ясаҡ+мын - (ben mutlaka) okuyacağım (eğitim göreceğim)

Şahıs ve sayılara göre aynı şekilde değişir:

Tekil

I. tekil	бел+ер+мен - öğreneceğim	барырмын - gideceğim
II. tekil	бел+ер+һең - öğreneceksin	барырһың - gideceksin
III. tekil	бел+ер - öğrenecek	барыр - gidecek

Çoğul

I. çoğul	бел+ер+беҙ - öğreneceğiz	барырбыҙ - gideceğiz
II. çoğul	бел+ер+һегеҙ - öğreneceksiniz	барырһығыҙ - gideceksiniz
III. çoğul	бел+ер+ҙәр	барырҙар - gidecekler

Gelecek zamanın olumsuzu hâlinde “ *-р, -ыр, -ер, -ор, -өр”* ekleri düşer, fiil kök veya gövdesine *“ -маç, -мәç”* olumsuzluk ekinin getirilmesi ve sonrasında şahıs eklerinin eklenmesiyle oluşturulur:

Tekil

I. tekil	бар+маç+мын // бар+ма+м	- gitmeyeceğim
II. tekil	бар+маç+ңын	- gitmeyeceksin
III. tekil	бар+маç	- gitmeyecek

Çoğul

I. çoğul	бар+маç+быҙ	- Gitmeyeceğiz
II. çoğul	бар+маç+ңығыҙ	- gitmeyeceksiniz
III. çoğul	бар+маç+тар	- gitmeyecekler

Kategorik belirli gelecek zaman, gelecek zamanın sıfat -fiil kökü " *-асаҡ, -әсәк"* temel alınarak ve bunlara şahıs eklerinin getirilmesiyle oluşturulur.

Tekil

I. tekil	бар+асаҡ+мын	- gideceğim (mutlaka)
II. tekil	бар+асаҡ+ңың	- gideceksin (mutlaka)
III. tekil	бар+асаҡ	- gidecek (mutlaka)

Çoğul

I. çoğul	бар+асаҡ+быҙ	- gideceğiz (mutlaka)
II. çoğul	бар+асаҡ+ңығыҙ	- gideceksiniz (mutlaka)
III. çoğul	бар+асаҡ (тар)	- gidecekler (mutlaka)

Olumsuz hâl:

Tekil

I. tekil	бар+ма+ясаҡ+мын	- gitmeyeceğim
II. tekil	бар+ма+ясаҡ+һың	- gitmeyeceksin
III. tekil	бар+ма+ясаҡ	- gitmeyecek

Çoğul

I. çoğul	бар+ма+ясаҡ+быҙ	- gitmeyeceğiz
II. çoğul	бар+ма+ясаҡ+һығыҙ	- gitmeyeceksiniz
III. çoğul	бар+ма +ясаҡ (тар)	- gitmeyecekler

Farkettiğiniz gibi “ *-асаҡ, -әсәк”* olumsuz hâlde *“-ясаҡ, -йәсәк.”* ekiyle yer değiştirdi.

2) Emir Kipi - Бойороҡ һөйкәлеше:

Fiilin emir, buyruk, davet anlamlarını ifade eder. Fiil kökü II. tekil şahısın emir kipi ekine karşılık gelir:

Örnek:

яҙ - yaz,

уҡы - oku,

бар - gel.

Bu kip zaman anlamına sahip değildir. II. ve III. şahısların tekil ve çoğul ekleriyle yapılır.

Tekil

I. tekil		
II. tekil	яҙ - yaz	кил - gel
III. tekil	яҙ+һын - yazsın	кил+һен - gelsin

Çoğul

I. çoğul		
II. çoğul	яҙ+ығыҙ - yazınız	килегеҙ - geliniz
III. çoğul	яҙ+һын (дар) -yazsınlar	кил+һен (дәр) - gelsinler

3)Dilek Kipi - Теләк һөйҡәлеше

Başkurt dilinin karakteristik özelliklerindendir ve modellikle ilgilidir. Dilek kipi iki şekilde oluşturulur: Basit ve Bileşik.

Basit hâl sadece I. tekil ve çoğul şahıslarda bulunur:

мин барайым	- gideyim
мин барып киләйем	- gidip geleyim
Беҙ барайыҡ	- gidelim
Беҙ барып киләйек	- gidip gelelim

Dilek kipinin bileşik yapısı “ *-ғы, -ге; -ҡы, -ке; -һы, -һе, -һо, -һө”* ekleriyle ifade edilir.

Devamında şahıs ekleri ve "istiyorum, diliyorum" anlamındaki "*кила*" fiili eklenir.

Tekil

I. tekil	аша+ғы+м килə	- Yemek istiyorum (yemek yiyesim var).
II. tekil	аша+гы+ң килə	- Yemek yiyesin var (canın yemek istiyor).
III. tekil	аша+гы+һы килə	- Yemek yiyesi var (canı yemek istiyor).

Çoğul

I. çoğul	аша+ғы+быҙ килə	- Yemek istiyoruz (canımız yemek istiyor).
II. çoğul	аша+ғы+ғыҙ килə	- Yemek yiyesiniz var (canınız yeme istiyor).
III. çoğul	аша+ғы+лары килə	- Yemek yiyesi var (canları yemek istiyor).

Olumsuz hâl: " *-ма, -мə"* olumsuz ekleri "*килə"* yardımcı fiilinin köküne gelir sonra ise hâl eki " - *й*" gelir:

ашағым килмəй	- Yemek istemiyorum (yemek yiyesim yok).
ашағыбыҙ килмəй	- Yemek istemiyoruz (yemek yiyesimiz yok).

4)Şart Kipi - Шарт һөйкәлеше:

Başkurt dilinde fiilin şart anlamı “ -һа, -һә” eki ve sonrasında şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır:

Ул әйтһә, килермен.	- Eğer o derse, gelirim (geleceğim) .
Булат әйтһә, эшләр.	- Bulat derse, (o) yapar.
Беҙ курһәк, әйтербеҙ.	- Görüsek söyleriz.

Şart kipi iki ifade biçimine sahiptir:

a)*Basit biçimi* “ *-һа, -һә”* ekiyle ifade edilir:

Tekil

I. şahıs	яҙ+һа+м - yazarsam	ҡайтһам - dönersem
II. şahıs	яҙ+һа+ң - yazarsan	ҡайтһаң - dönersen
III. şahıs	яҙ+һа - yazarsa	ҡайтһа - dönerse

Çoğul

I. şahıs	яҙ+һа+ҡ - yazarsak	ҡайтһаҡ - dönersek
II. şahıs	яҙ+һа+ғыҙ - yazarsanız	ҡайтһағыҙ - dönerseniz
III. şahıs	яҙ+һа (лар) - yazarlarsa	ҡайтһалар - dönerlerse

b) Bileşik hâl iki şekilde yapılır:

1)Asıl fiilin *“ -ған (-гән, -ҡан, -кән)”* ekiyle çekimi + yardımcı fiil *“бул –“*:

Tekil şahıslar

I. şahıs	бар+ған булһам - eğer gitseydim -	әйткән булһам - eğer deseydim -
II. şahıs	бар+ған булһаң -eğer gitseydin -	әйткән булһаң - eğer deseydin -
III. şahıs	бар+ған булһа -eğer o gitseydi -	әйткән булһа - eğer deselerdi -

Çoğul şahıslar

I. şahıs	бар+ған булһаҡ - eğer gitseydik -	әйткән булһаҡ -eğer deseydik -
II. şahıs	бар+ған булһағыҙ - eğergitseydiniz -	әйт+кән булһағыҙ -eğer deseydiniz -
III. şahıs	бар+ған булһалар -eğer gitseydi-ler -	әйт+кән булһалар -eğer deselerdi -

Olumsuz hâl: “ *-ма, -мә”* olumsuzluk eki fiil kök veya gövdesine gelir:

Tekil

I. şahıs	*әйтмәгән булһам*	- ben demeseydim
II. şahıs	*әйтмәгән булһаң*	- sen demeseydin
III. şahıs	*әйтмәгән булһа*	- o demeseydi

Çoğul

I. şahıs	*әйтмәгән булһаҡ*	- eğer demeseydik
II. şahıs	*әйтмәгән булһағыҙ*	- eğer demeseydiniz
III. şahıs	*әйтмәгән булһалар*	- eğer demeseydiniz

3) “ *-ыр, -ер, -ор, -өр” ekleriyle biten a*sıl fiil+yardımcı fiil “*бул -*“.

Örnek:

барыр булһаң	- eğer gitmek niyetindeysen
барыр булһа	- eğer gitmek niyetindeyse

5) Dilek Şart Kipi (шартлы теләк һөйкәлеше)

“ -р ине; -а, -ә, -й ине; -асаҡ, -әсәк, -ясаҡ, -йәсәк ине” analitik şekilleriyle ifade edilir. Bu durumda sadece yardımcı fiiller çekilir.

“ -р ине” şekli

Tekil

I. şahıs	*күрер инем*	- görseydim - görürdüm
II. şahıs	*күрер инең*	görseydin - görürdün
III. şahıs	*күрер ине*	- görselerdi - görürdü

Çoğul

I. şahıs	*күрер инек*	- görseydik - görürdük
II. şahıs	*күрер инегеҙ*	- görseydiniz - görürdünüz
III. şahıs	*күрер инеләр*	- görseydiniz - görürdüler

Olumsuz hâl: “ *-маç, -мəç”* olumsuzluk eki asıl fiilin kökü getirilerek yapılır.

Örnek:

күрмəç инем	- görmeseydim
күрмəç инегеҙ	- görmeseydiniz

“ -асаҡ/ -әсәк, -ясаҡ / -йәсәк ине” şekli

Tekil

I. şahıs	*ҡаршы аласаҡ инем*	- (mutlaka) karşılardım
II. şahıs	ҡаршы аласаҡ инең	- (mutlaka) karşılardın
III. şahıs	*ҡаршы аласаҡ ине*	- (mutlaka) karşılardı

Çoğul

I. çoğul	*ҡаршы аласаҡ инек*	- (mutlaka) karşılardık
II. çoğul	*ҡаршы аласаҡ инегеҙ*	- (mutlaka) karşılardınız
III. çoğul	*ҡаршы аласаҡ инеләр*	- (mutlaka) karşılardınız

Fiilimsiler - Ҡылым төркөмсәләре

Başkurt dilinde bunlar dört tanedir:

İsim -fiil - Исем ҡылым,
Sıfat -fiil - Сифат ҡылым,
Mastar - Уртаҡ ҡылым,
Zarf -fiil - Хәл ҡылым,

İsim -fiil - Исем ҡылым:

Kendinde fiil ve isim özellikleri taşır. *“ -у, -ү, -ыу, -еү, -оу, -өү”.* Eklerinin fiil köküne eklenmesiyle oluşur. İsim gibi hâlllere, sayı ve iyelik eklerine göre değişir, olumsuzluk ve çatı ekleri alır.

Fiilin bu hâli fiil ve isim -fiil rolü üstlenebilir.

йылмайыу - 1)gülümsemek 2) gülümseme, tebessüm

йөрөү - 1)gitmek, yürümek 2) yürüme, yürüyüş

уҡыу - 1) eğitim görmek, okumak; 2) eğitim, okuma, tahsil.

Sıfat - fiil - Сифат ҡылым:

Sıfat ve fiil işaretleri taşır yapısında.

Şimdiki, geçmiş ve gelecek zaman hâllerinde kullanılır.

Belirleyici olma fonksiyonuna sahiptir, isimden önce gelir.

Şimdiki zamanı iki şekilde yapılır:

a) Sıfat -fiilin basit hâli *"усы, -үсе, - ыусы, -әүсе, -оусы, -өүсе" eklerinin yardımıyla yapılır.*

һөйләүсе бала	- anlatan çocuk -
белеүсе кешеләр	- bilen insanlar

b) Bileşik hâli *"-а, -ә, -й"* ekleri + yardımcı fiil "*торған*" yardımıyla yapılır:

бирә торған аҡса	- geri verilmesi gereken para
уҡый торган китап	- okunması gereken kitap

Geçmiş zamanı “ *-ған, -гән, -ҡан, -кән”* eklerine sahiptir:

белгән тема	- bilindik konu, bildiğim konu
уҡыған китап	- okunmuş (olan) kitap
укыған кеше	- okumuş insan

Olumsuz hâli:

белмәгән тема - bilinmeyen konu, bilmediğim konu

Gelecek Zaman Hâli

a) “ *-асаҡ, -әсәк, -ясаҡ, -йәсәк” ekleri:*

үтәсәк юл	- gidilecek (gidilmesi gereken) yol
һөйләйәсәк телмәр	- yapılacak (yapılması gereken) konuşma

b) “ *-р, ыр, -ер, -ор, -өр”* ekleri:

килер көн	- gelecek güne
ҡарар фильм	- seyredilecek film

c) “ *-аһы, -әһе, -йһы, -йһе, -йһө”:*

һөйләйһе хәбәр	- anlatılması gereken haber
бараһы ер	- gidilecek yer

Zarf -fiiler - Хәл ҡылым:

Başkurt dilinde zarf -fiiler, asıl eyleme yönelik olarak ek eylemi ifade eder ve genelde asıl fiilin önünde durur; fiil ve zarf işaretlerini içinde taşırlar.

Zarf -fiiler çekilmez olmaları münasebetiyle zarfları andırır. Olumsuzluk, çatı eklerini alır, fiil işaretleri taşıyan eylem süreç derecesini içerir. Zarf -fiilerin 4 şekli vardır: aşağıdaki eklerle oluşturulurlar:

a) *“-п, -ып, -еп, -оп, -өп”;* bu şekil bileşik fiillerin yapısında gerçekleşir.

барып килергә	- gidip gelmek
ҡайтып килергә	- varıp gelmek
һөйләп бирергә	- anlatmak/anlatıvermek

b) *“-а, -ә, -й”*; bu şekil de bileşik fiillerin yapısında gerçekleşir.

йырлай -йырлай барҙы	- şarkı okuya okuya gidiyordu
көлә -көлә һөйләне	- güle güle anlatıyordu

c*) “-ғас, -гәс, -ҡас, -кәс”:*

ҡайтҡас, эшләрмен	- dönünce yaparım
барғас, күрербеҙ	- gelince görürüz

d) *-ғансы, -гәнсе, -ҡансы, -кәнсе; -ҡанса, -кәнсә, -ғанса, -гәнсә:*

арығансы көлөргә	- yoruluncaya kadar gülmek
өйрәткәнсә эшлә	- öğrettikleri gibi yap

Mastar -fiil - Уртаҡ ҡылым:

Fiilin sadece eylemi şahısı, sayıyı işaret etmeden adlandıran belirlenmemiş şeklidir. Mastar olumsuzluk, çatı, eylem süreci derecesi ekleri alabilir.

Başkurt dilinde mastar ekler yardımıyla oluşur:

a) “ *-рға, -ргә, -ырға, -ергә, -орға, -өргә”:*

ҡарарға	- bakmak
барырға	- gitmek
килергә	- gelmek
көлөргә	- gülmek
торорға	- durmak

b) -*маҡ, -мәк + бул -, ине, -ит* yardımcı fiiler:

бармаҡ булырга	- gitmeye niyetlenmek
килмәк ине	- gelmeye niyetlenmek
һөйләмәк итте	- anlatmaya niyetlenmek

Olumsuz hâl -маҫҡа, -мәҫкә ekiyle yapılır:

яҙмаҫҡа	- yazmamak
көлмәҫкә	- gülmemek

Fiillerde Çatı - Ҡылым Йүнәлештәре

Başkurt dilinde fiiller çatı ekleri alırlar. Çatı eylem ve eylemi yapanın ilişkilerini ifade eder.

Çatı çeşitleri:

1. **Etken Fiiler - Төп йүнәлеш,**
2. **Dönüşlü Fiil - Ҡайтым йүнәлеше,**
3. **Edilgen Fiil - Төшөм йүнәлеше,**
4. **İşteş Fiil - Уртаҡлыҡ йүнәлеш,**
5. **Ettirgen Fiil - Йөкмәтеү йүнәлеше.**

1. Etken Fiiler (төп йүнәлеш) eylemin özne tarafından gerçekleştiğini belirtir ve özel ekleri yoktur:

Мин яҙам.	- Ben yazıyorum
Ул бара.	- O gidiyor
Студент уҡый.	- Öğrenci okuyor

2. Dönüşlü fiil (ҡайтым йүнәлеше), eylemden etkilenen özneyi ifade eder. -*н, -ын/ -ен, -он/ -өн* bu fiilin ekleridir:

Йыуынам - yıkanıyorum,

биҙәнәм - süsleniyorum,

ябынам - saklanıyorum/kapanıyorum

*йыу - йыу**ын** - йыу**ын**а - йыу**ын**ды - йыу**ын**ған - йыу**ын**ғандар;*

*кей - кей**ен** - кей**ен**де; биҙә - биҙә**н**; һөрт - һөрт**өн**.*

3. Edilgen fiil (төшөм йүнәлеше), eylemin mantıkî bir özne tarafından gerçekleştirildiğini ifade eder ve

-л, -ыл, -ел, -ол, -өл ekleriyle yapılır. “ *-ла - лə, -л”* harfleriyle biten fiillere “ *-н, -ын, -ен, -он, -өн*” ekleri gelir.

əйт+ел+ə	- konuşuluyor
ҡуй+ыл+а	- konuluyor
онот+ол+а	- unutuluyor
башла+н+а	- başlıyor
өйрəн+ел+ə	- öğreniliyor

4. İşteş fiil** (**урталыҡ йүнəлеш): Eylemi birkaç kişinin katılımıyla yapıldığını anlatır ve “ *-ш, -ыш, -еш, -ош, -өш”*ekleriyle yapılır.

һөйлə+ш+ə	- konuşuyor
эшлə+ш+ə	- yardım ediyor.

5. Ettirgen fiil (йөкмəтеү йүнəлеше: Eylemin gerçekleştirilmesine iki veya birkaç kişinin katıldığını bildirir. Biri emreder, rica eder; diğeri bunu yerine getirir. “ *-дыр, -дер, -тыр, -тер, -ҙыр, -ҙер*” bu fiilin ekleridir:

яҙ+ҙыр	- yazdır
ал+дыр	- aldır

-т (-и ve - р ile biten fiillere gelir):

уйла+т	- düşündür
ҡыҙар+т	- kızart

ҡыр, -кер, -ғыр, -гер:

ят+ҡыр	- yatır
ет+кер	- götür

Çatı ekleri Başkurt dilinde birbirlerini takip edebilir. Asıl rol son ekindir: *яҙ+ҙыр+тыр+ҙылар* - yazdırdılar.

Eylemlerin Oluş Devreleri - *Ҡылым күләмдәре*

Başkurt dilinde fiillerin bitmiş veya bitmemiş hâli/ kategorisi yoktur. Başkurt dilinde başka kelimelerle vermek mümkündür.

Eylemin oluş devreleri eklerle anlatılır:

a) *"-ғыла, -гелә, -кына, -кенә",* ekleri sürecin sürekliliğini ve düzenli tekrarını belirtirler:

бар+ғыла	- (arasıra) git
яҙ+ғыла	- (arasıra) yaz

b) *"-штыр, -штер, -ыштыр, -ештe*р" bazen gerçekleştirilen eylemleri ifade eder:

ҡара+штыр	- (bazen) bak, seyret
уҡы+штыр	- (bazen) oku

c) " -нҟыра, -нкерә, -ынҟыра, -енкерә, -онҟора, -өнкөрә" ekleri bazı fiillere gelir ve eylemin tamamlanmadığını belirtir:

оҟшаңҟырай	*- (biraz) hoşuma gidiyor*
һөйләңкерә	*- (biraz) anlat*

Eylem Oluş Derecesi:

Analitik olarak da ifade edilebilir: *"-ып, -еп, -оп, - өп, -п, -а, -й"*

Zarf -fiil eklerinin zamanla asıl anlamlarını kaybetmiş ve yardımcı fiil olarak kullanılan bazı fiillere gelmesiyle oluşur:

Мин укый башланым.	- ben okumaya başladım
Мин уҟып сыҟтым.	- Ben okuyup bitirdim
Ул көлөп ебәрҙе.	- O gülmeye başladı

Diğer şekilleri de unutmayın:

-ып, -еп, -п + ебәр; а, -ә + башла - eylemin başlangıcını anlatır:

йырлап ебәр - şarkı söylemeye başla
әйтә башла - konuşmaya başla

-ып, -еп, -п + бөтөр, сыҟ - sürecin bittiğini bildirir:

уҟып сыҟты - okuyup bitirdi
эшләп бөттө - yapıp bitirdi

-ып, -еп, -п + кит, төш, ал - keskin/acil bir şekilde meydana gelen süreçler ifade edilir:

ҡайтып кит - geri/kalkıp git

килеп алдым - gelip aldım

-ып, -еп, -п + ҡуй, ташла, һал - bir kereliğine yapılan eylemleri keskin bir şekilde bitişini ifade eder:

һалып ҡуй - salıp/alıp koy

алып барып ташла - alıp taşı, götür

-ып, -еп, -п + ят, тор, ултыр, ҡал, йөрө - devam eden eylemi bildirir:

ятып тор - yatadur

көтөп тор - bekleyedur

-а, -ә, -ый, -й + бар, кил, тор, бир - devam eden eylemi bildirir:

тора бир - biraz daha bekleyedur

ҡарай тор - seyrededur (seyredekoy)

-а, -ә, -ый, -й + төш - tamamlanmayan süreci ifade eder:

яҙа төш - biraz daha yaz.

ZAMİR - АЛМАШ

Başkurt dilinde zamirler isimleri, sayı sıfatlarını, sıfatları, fiilleri ve zarfların yerine geçerler.

Zamir Çeşitleri - Алмаш төркөмсәләре

Başkurt dilinde zamirler aşağıdaki şekilde sıralanırlar:

1) Şahıs Zamirleri - Зат алмаштары;
2) İşaret Zamirleri - Күрһәтеү алмаштары;
3) Soru Zamirleri - Һорау алмаштары ;
4) Belirlilik Zamirler - Билдәләү алмаштары;
5) Belirsizlik Zamirler - Билдәһеҙлек алмаштары;
6) Olumsuz Zamirler - Юҡлыҡ алмаштары;
7) İyelik Zamirleri - Эйәлек алмаштары.

1) Şahıs Zamirleri - Зат алмаштары:

мин - ben,
һин - sen,
ул - o,
беҙ - biz,
һеҙ - siz,
улар - onlar

Şahıs zamirlerinin çekimi:

Zamirler isimler gibi çekilirler.
Şahıs Zamirlerinin Hal Ekleriyle Çekimi

Çoğul

İsmin Hâlleri - Килештәр	Zamirler - Алмаштар		
Yalın Hâl - Төп	беҙ - biz	һеҙ - siz	улар - onlar
İyelik - Эйәлек	беҙҙең - bizim, bizde	һеҙҙең - sizin, sizde	уларҙың - onlarda, onların
Yönelme Hâl - Төбәү	беҙгә - bize	һеҙгә - size	уларға - onlara
Belirtme Hâli - Төшөм	беҙҙе - bizi	һеҙҙе - sizi	уларҙы - onları
Bulunma Hâli - Урын -ваҡыт	беҙҙән - bizden	һеҙҙән - sizden	уларҙан - onlardan
Ayrılma Hâli - Сығанаҡ	беҙҙә - bizde	һеҙҙә - sizde	уларҙа - onlarda

2) İşaret Zamirleri - Курһәтеү алмаштары:

был - bu,
ошо - şu,
шул, теге, анау - işte, öteki,
ул - o

Belirleme görevini yerine getirirler, isimlerden önce gelir ve değişmezler:
был кешегә - bu kişiye
теге әйберҙең - o eşyada
İsimler olmadan kullanıldıklarında ismin ilgili hâlin çoğul ekini alırlar:
былар - bunlar
шуларға - onlara.

İşaret zamirlerinin hal ekleriyle çekimi

Tekil

Yalın Hâl - Төп	был	ошо	шул	теге
İyelik - Эйәлек	бының	ошоноң	шуның	тегенең
Yönelme Hâli - Төбәү	быға	ошоға	шуға	тегегә
Belirtme Hâli Төшөм	быны	ошоно	шуны	тегене
Bulunma Hâli - Урын -ваҡыт	бында	ошонда	шунда	тегендә
Ayrılma Hâli - Сығанаҡ	бынан	ошонан	шунан	тегенән

Çoğul

Yalın Hâl - Төп	*былар*	*ошолар*	*шулар*	*тегелөр*
İyelik - Эйәлек	*быларҙың*	*ошоларҙың*	*шуларҙың*	*тегеләрҙең*
Yönelme Hâli - Төбәү	*быларға*	*ошоларға*	*шуларға*	*тегеләргә*
Belirtme Hâli - Төшөм	*быларҙы*	*ошоларҙы*	*шуларҙы*	*тегеләрҙе*
Bulunma Hâli - Урын -ваҡыт	*быларҙа*	*ошоларҙа*	*шуларҙа*	*тегеләрҙә*
Ayrılma Hâli - Сығанаҡ	*быларҙан*	*ошоларҙан*	*шуларҙан*	*тегеләрҙән*

3) Soru Zamirleri (*Һорау алмаштары):*

кем - kim?

нәмә - ne?

ниндәй - hangisi?

нисә - kaç?

нисек - nasıl?

ҡайһы - hangisi?

ҡасан - ne zaman?

ҡайҙа - nerede? Nereye?

"кем, нимә" isimler gibi çekilirler.

"Ниндәй" zamiri tümleç gibi isimden önce gelir, değişmez.

"*Нисә*" zamiri isimden önce gelir, çekilmez: *нисә китап? нисә китаптың бите юҡ?*

"Нисек" zamiri fiille uyumlu olumlar: *нисек уҡый?*

"*Ҡасан*" zamiri fiille ilgili olur: ҡасан килә?

4) Belirlilik Zamirleri - Билдәләү алмаштары:

һәр, һәр кем, һәр береһе, һәр бер (нәмә) - her

бөтә, бөтәһе, бөтөнөһө, бары, барлығы - hepsi

барса, барлыҡ, һәммә - her şey

үҙ - kendisinin (özünün)

"*Һәр*" zamiri isimden önce gelir, belirleyici olur ve çekilmez:

"*һәр кеше*" - her insan (kişi),

"*һәр көн*" - her gün.

“Бөтөн, барса, барлыҡ, һәммә” zamirleri isimlerden önce bulundukları zaman çekilmezler. Ancak tek başına kullanıldıklarında iyelik ve isim hâl ekleri alırlar:

“*бөтөнөбөҙгә”* - hepimize;

“*һәммәбеҙҙе”* - hepimizi.

“Үҙ” zamiri belirtili olduğu zaman değişmez:

үҙ ауылым - kendi köyüm /benim köyüm

Yalnız başına kullanıldığında iyelik, hâl, sayı ekleri alabilir.

“ ***Үҙ*”** **zamirinin çekimi**

	ben	sen	o	biz	siz	onlar
Yalın Hâl - Төп	*үҙем*	*үҙең*	*үҙе*	*үҙебеҙ*	*үҙегеҙ*	*үҙҙәре*
İyelik - Эйәлек	*үҙемдең*	*үҙеңдең*	*үҙенең*	*үҙебеҙҙең*	*үҙегеҙҙең*	*үҙҙәренең*
Yönelme Hâli - Төбәү	*үҙемә*	*үҙеңә*	*үҙенә*	*үҙебеҙгә*	*үҙегеҙгә*	*үҙҙәренә*
Belirtme Hâli - Төшөм	*үҙемде*	*үҙеңде*	*үҙен*	*үҙебеҙҙе*	*үҙегеҙҙе*	*үҙҙәрен*
Bulunma Hâli - Урын -ваҡыт	*үҙемдә*	*үҙеңдә*	*үҙендә*	*үҙебеҙҙә*	*үҙегеҙҙә*	*үҙҙөрендә*
Ayrılma Hâli - Сығанаҡ	*үҙемдән*	*үҙеңдән*	*үҙенән*	*үҙебеҙҙән*	*үҙегеҙҙән*	*үҙҙәренән*

5) Belirsizlik Zamirler - Билдәһеҙлек алмаштары soru zamirlerinden türetilirler:

a) " *- дыр, -дер, -тыр, -тер, -ҙыр, -ҙер, -лыр, -лер"* vurgusuz eklerin eklenmesiyle:

кемдер - birisi

ниндәйҙер - herhangi biri

нимәлер - bir şey

нисектер - bir şeklide

b) "*Әллә"* sözcüğünün soru zamirlerinin önüne konulmasıyla:

әллә кем - birisi

әллә ҡайҙа - bir yerde

әллә нимә - bir şey

әллә ниндәй - herhangi biri

әллә ҡасан - bir zamanlar, çoktan beri

6) Olumsuz zamirler - Юҡлыҡ алмаштары

a) "*Һис*" sözcüğünün soru zamirlerine eklenmesiyle:

һис кем - kimse (hiç kimse),

һис ҡасан - hiçbir zaman;

b) "*Бер*" sözcüğünün eklenmesiyle:

бер нимә лә - hiç bir şey,

бер кем дә - hiç kimse

olumsuz zamirler ismin hâl eklerini almazlar.

7) İyelik zamirleri - Эйәлек алмаштары

a)

минең - benim,

һинең - senin,

уның - onun;

беҙҙең - bizim,

һеҙҙең - sizin,

уларҙың - onların.

İyelik zamirleri çekilmezler sadece isimler çekilir:

беҙҙең баҡса - bizim bahçemiz

беҙҙең баҡсаға - bizim bahçemize

беҙҙең баҡсанан - bizim bahçemizden

беҙҙең баҡсала - bizim bahçemizde.

b)

минеке - benim,

һинеке - senin,

уныҡы - onun,

беҙҙеке - bizim,

һеҙҙеке - sizin,

уларҙыҡы - onların:

Минең китап. - Benim kitabım.

Китап минеке. - Kitap benim.

Был минең өҫтәл -Bu benim masa

Был өҫтәл минеке -Bu masa benim

Теге китап беҙҙеке. - Şu kitap bizim.

SIFAT - СИФАТ

Sıfatlar Kavramı Hakkında - Сифат тураһында төшөнсә

Başkurt dilinde Sıfatlar nesnenin vasıflarını belirtir;

ниндәй? - Nasıl?

ҡайһы? - Hangisi?

ҡасанғы? - Ne zaman?

ҡайҙағы? - Nerede?

Sıfatlar daha çok isimlerle ilgileri olur, hiçbir değişikliğe uğramadan doğrudan onların önüne konulurlar:

йәшел үлән - yeşil ot

кирбес йорт - kerpiç ev

ҡыҙыл ҡәләм - kırmızı kalem.

Sıfatlar cümlede belirten olurlar:

матур ҡыҙ - güzel kız,

батыр егет - cesur yiğit.

Yüklem de olabilirler:

Ул һәйбәт. - o iyidir (o iyi biridir).

Sıfatların türetilmesi

Ekler sıfatların türetilmesinde verimlidirler:

-лы, -ле, -ло, -лө:

тоҙло - tuzlu,

аҡыллы - akıllı,

аҡсалы - paralı,

балыҡлы - balıklı;

-һыҙ, -һеҙ, -һоҙ, -һөҙ:ekleri ile olumsuz yapılır:

тоҙһоҙ - tuzsuz*,*

һыуһыҙ - susuz*;*

*-сан, -сән, -ғы, -ге, -ҡы, -ке; -сыл, -сел, -ғыс, -гес, -ҡыс, -кес, -ма, -мә, -даш, -дәш; -ай, - әй, -ыр, -ер, -*и:

яҙгы - bahar - (sı),

артҡы - arka - (sı),

ҡунаҡсыл - konuksever*,*

йәшерен - gizli,

фәнни - ilmî vd.

Sıfat Çeşitleri - Сифат төрҙәре

Niteleme sıfatları (төп) renk, fiziksel özellikler, karakter, yaş, hacim, nesne ve şahısların boyutlarını belirtirler:

ҙур бүлмә - büyük oda

йәш кеше - genç adam

аҡ сәскә - beyaz çiçek.

Belirtme sıfatları (*шартлы*) nesnenin yapıldığı maddeyi (materyal), nesnenin yerini, zamanını gösterir:

алтын сәғәт - altın saat

Өфө урамдары - Ufa sokakları

ҡышҡы көн - kış günü

өйҙәге кешеләр - evde (ki) bulunan insanlar

спорт кейеме - spor elbise

Bu vasıflar nesnelerde çok veya az derecede bulunmazlar.

Sıfatlarda Karşılaştırma - Сифат Дәрәжәләре

Karşılaştırma derecelendirmesi sadece niteleme sıfatlarında olur zira ancak onlar nesnenin küçük veya büyük olduğunu belirten özelliklere sahiptirler. Başkurt dilinde karşılaştırma dereceleri özel gramer ve kelime hazinesi araçlarıyla yapılır.

Temel Derece - Төп дәрәжә:

Sıfatların genel şekli - başka nesne ve şahıslardan mutlak surette bağımsız olarak vasıfları bildirir ve bu anlamı gösteren gramer özelliklerine sahip değildir.

аҡ яулыҡ - beyaz başörtüsü

матур ҡыҙ - güzel kız çocuğu

Karşılaştırma Derecesi - Сагыштырыу дәрәжәhe:

Söz konusu nesne veya şahısta herhangi bir özelliğin çok veya az oranda olduğunu gösterir:

Karşılaştırma dereceleri sıfatlara " -раҡ, -рәк (sesliyle biten köklere), -ыраҡ, -ерәк, -ораҡ, -өрәк" (sessizle biten köklere) sözcük üreten eklerin gelmesi yoluyla türetilirler:

ағыраҡ яулыҡ - daha beyaz başörtüsü

матурыраҡ ҡыҙ - daha güzel kız çocuğu

ҡара - siyah

ҡараraҡ - daha siyah

йәшел - yeşil

йәшелерәк - daha yeşil

яҡшы - iyi

яҡшыраҡ - daha iyi.

Bazen karşılaştırma sıfatları yapılırken sessiz harflerin sıralanması ortaya çıkar özellikle sıfat eğer “*к, ҡ, п*”harfleriyle bitiyorlarsa sıfat yapımında “*г, ғ, б*” harfleri gelir:

күк	- mavi	*күгерәк*	- daha mavi
ябыҡ	- zayıf	*ябығыраҡ*	- daha zayıf
шәп	- çabuk	*шәберәк*	- daha çabuk

Sıfatlarda Pekiştirme Derecesi - Артыҡлыҡ дәрәжәһе:

Nesne ve şahıstaki bir vasfın en yüksek derecede bulunduğunu bildirir:

йәм -йәшел тауар - Yemyeşil kumaş

Pekiştirme sıfatları basit ve bileşik hâlde olurlar:

Basit Pekiştirme Sıfatları aşağıdaki şekillerde oluşur:

a) İlk hecenin tekrarlanması yoluyla; eğer hece sesli veya sessiz veya hem sesli hem sessiz harflerden oluşuyorsa sözcüğe *“-м”*veya *“-п”*harfleri eklenir:

е -ңел (sesli h.) - еп -еңел мәсьәлә - kolay - kopkolay problem

о -ҙон (sesli h.) - оп -оҙон бау - uzun - upuzun ip

ҡа -ра (sessiz, sesli h.) - ҡап -ҡара -ҡаштар - kara - kapkara kaşlar

йәшел (sessiz, sesli h.) - йәм -йәшел үлән - yeşil - yemyeşil ot

b) “п” veya “м” harfi sesliden sonra geliyorsa (eğer sözcük veya hece sesli ve sessiz harften oluşuyorsa)

аҡ - beyaz

ап -аҡ тауар - bembeyaz kumaş

әкрен (sesli, sessiz h.) - yavaş

әп -әкрен һөйләшә - çok yavaş konuşuyor

c) Sözcüğün veya sözcüğün ilk hecesi sessiz, sesli veya sessiz veya sessiz, sesli, sessiz, sessiz harflerden oluşuyorsa “ -п” veya “ -ш” harfleri ilk hecenin sesli ve sessiz harflerden sonra gelirler:

ҙур - büyük

ҙуп -ҙур туп - büsbüyük top

йәш - genç

йәп -йәш ҡыҙ - gencecik (gepgenç)

ҡарт - yaşlı

ҡап -ҡарт кеше - yapyaşlı /çok yaşlı adam

Bileşik Pekiştirme Sıfatları:

иң - en,

бик, бигерәк - çok, gayet” sözcüklerinin yardımıyla sıfatın bütün hâlinden türetilir.

иң оҙон йылға - en uzun nehir

бик (бигерәк, иң) тыныс кеше - çok (en) sakin kişi

бигерәк ҡыҙыл - çok kırmızı/kızıl

Küçültme Sıfatları (*аҙһытыу дәрәжәһе)*

Sıfatın asıl şeklindeki vasıfların daha küçük hâllerini ifade ederler ve “ -*кылт, -келт, -ғылт, -гелт; -һыл, -һел, -һыу”*eklerinin yardımıyla türerler. Bu

eklerin kök veya gövdeye gelmeleri durumunda sözcüğün son hecesi veya bir kısmı atılır:

ҡыҙыл - kırmızı

ҡыҙғылт - kırmızımsı (kırmızıya çalan)

йәшел - yeşil

йәшкелт - yeşilimsi

ал - pembe

алһыу - pembemsi.

Sayı Sıfatları - һан

Sayı sıfatları kavramı hakkında - *һан тураһында төшөнсә*

Sayılar nesnelerin miktarını, sayıldıkları zaman adetlerini belirler.

нисә? *күпме*? - kaç?

нисәнсе? - kaçıncı?

нисәшәр?" - kaçar? vd.

Örnek:

Беҙҙең класта ун алты (нисә?) уҡыусы. - Sınıfımızda on altı öğrenci var. (kaç?)

Беҙгә икешәр (нисәшәр?) алма тура килде. - Bize ikişer elma düştü (kaçar?)

Sayı sıfatları nesnenin, olayların miktarını ifade ederken isimleri belirleme (tamlama) görevini üstlenir. Tamlanan sözcük (isim) bu durumda kural olarak tekil hâlde bulunur.

бер алма - bir elma

ике бала - iki çocuk

ун ете уҡыусы - on yedi öğrenci

йөҙ илле биш автобус - yüz elli beş otobüs

Ayrı sayı sıfatları, fiillerle uygun şekilde kullanılır. Topluluk sayı sıfatları sadece fiillerle kullanılır:

бишәү барҙыҡ - beş kişi gittik

алтау булды - altı (kişi) oldu

дүртәүләп йәшәнек - dört kişi yaşadık

Asıl Sayı Sıfatları ve Bileşik Sayı Sıfatları - Ябай һәм ҡушма һандар:

Başkurt dilinde asıl ve bileşik sayı sıfatları vardır. Asıl sayı sıfatların, sayıları ifade ederler:

1) 1'den 10'na kadar:

бер - bir

ике - iki

өс - üç

дүрт - dört

биш - beş

алты - altı

ете - yedi

һигеҙ - sekiz

туғыҙ - dokuz

ун - on

2) onlu sayılar (10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90):

ун - on

егерме - yirmi

утыҙ - otuz

ҡырҡ - kırk

илле - elli

алтмыш - altmış

етмеш - yetmiş

һикһән - seksen

туҡһан - doksan

3) Yüzler (100); йөҙ - yüz

4) Binler (1000); мең - bin

5) Uluslararası sayı adları: миллион -миллиарт - - -milyon, milyar ve daha büyük sayılar.

Bileşik Sayılar - Ҡушма һандар:

İki ve daha fazla sayıdan oluşur. Aşağıdaki şekilde oluşturulurlar:

1) Onlu köklere (ун - on, егерме - yirmi, утыҙ - otuz vb.) yukarıda anlatılan asıl sayılar gelerek birleşir:

ун бер - on bir

ун ике - on iki

ун өс - on üç

ун дүрт - on dört

ун биш - on beş

егерме бер - yirmi bir

егерме ике - yirmi iki vd.

егерме өс - yirmi üç

утыҙ ике - otuz iki

етмеш бер - yetmiş bir

2) Bileşik sayılar aşağıdaki şekilde oluşturulur:

1946 - бер мең туғыҙ йөҙ ҡырҡ алты - (binler+yüzler+onlar+birler) birler+ binler+birler+yüzler+onlar+birler yani Rusçadaki gibi (sayının Başkurtça ve Rusça okunuşu aynıdır: bir bin dokuz yüz kırk altı)

201 - ике йөҙ бер - iki yüz bir

410 - дурт йөҙ ун - dört yüz on

714 - ете йөҙ ун - yedi yüz on dört

1950 - бер мең туғыҙ илле - bin dokuz yüz elli

2006 - ике мең алты - iki bin altı

3125 - өс меңбер йөҙ егерме биш - üç bin yüz yirmi beş

45637 - ҡырҡ биш мең дурт алты йөҙ утыҙ ете - kırk beş bin altı yüz otuz yedi

Sayı Sıfatları Çeşitleri - һан төркөмсәләре

Asıl Sayı Sıfatları - Төп,

Sıra Sayı Sıfatları - Рәт,

Topluluk Sayı Sıfatları - Йыйыу,

Üleştirme Sayı Sıfatları - Бүлем,

Tahmini Sayı Sıfatları - Сама,

Kesirli Sayı Sıfatları - Кәсер

Asıl sayı sıfatları (төп һан), nesnelerin ve olayların kesin miktarlarını belirtirler

нисә? күпме? - kaç? Sorusuna cevap verirler.

Asıl sayı sıfatları, diğer bütün sayı sıfatları ve bileşik sayı sıfatlarının türetilmesinde temel görevinde bulunurlar.

бер икмәк - bir ekmek

ун бер һум - on bir ruble

ике йөҙ килограмм - iki yüz kilogram.

Asıl sayı sıfatları, sayılardan bağımsız kavramları da ifade ederler. Bu durumda müstakil (isimler olmadan) kullanılabilirler ve isim hâl ekleri, iyelik ekleri, sayı ekleri ve cümlede farklı öğe hizmetinde bulunabilirler:

Ун икегә буленә. - on, ikiye bölünür ("on" öznedir).

Sıra sayı sıfatları (рәт һаны) nesnelerin ve olayların sıralama numaralarını adlandırır.

нисәнсе? Kaçıncı? Sorusuna cevap verir.

Asıl sayılara -нсы, *-нсе, -ынсы, -енсе, -өнсө* eklerinin getirilmesiyle türetilir:

Бер	- bir	- *бер+енсе* - birinci
өс	- üç	- *өс+өнсө* - üçüncü

ун ике - on iki - *ун ике+нсе* - on ikinci

йөҙ - yüz - *йөҙ+өнсө* - yüzüncü.

İki veya daha fazla kelimeden oluşan bileşik sayılarda *"-нсы, -нсе, -ынсы, -енсе, -өнсө"* ekleri sadece son sayıya eklenir:

ун дуртенсе трамвай - on dördüncü tramvay

ун бишенсе рәт - on beşinci sıra

ике мең икенсе йыл - iki bin ikinci yıl.

Üleştirme Sayı Sıfatları (Бүлем һаны),

sessiz harflerden sonra

-ар, -әр,

sesli harflerden sonra

-ышар, -ешәр, -өшәр -шар, -шәр ekleri yardımıyla yapılırlar.
нисәшәр? Kaçar? sorusuna cevap verir.

Örnek:

бер+әр - birer
дурт+ешәр - dörder
алты+шар - altışar
ун+ар - onar
туҡһан+ышар - doksanar vb.

Bileşik sayılarda ek son sözcüğe gelir:

ун ике+шәр - on ikişer
егерме алты+шар - yirmi altışar

Yuvarlak 100'lü ve binli sayılarda ek ilk sözcüğe gelir:

ике+шәр йөҙ - ikişer yüz
туғыҙ+ар мең - dokuzar bin.

" *-ар, -әр, -ышар, -ешәр, -өшәр, -шар, -шәр*" ekleriyle biten üleştirme sayıları eş anlamı taşır yani tekrarlanabilirler:

a) Aynı kök tekrarlanabilir:

икешәр -икешәр - ikişer ikişer,

өсәр -өсәр - üçer üçer,

унар -унар - onar onar;

b) Kelimelerin birleşik veya farklı kökleri bir araya gelebilir:

өсәр -дуртәр - üçer dörder,

унар -ун бишәр - onar on beşer vb.

Topluluk Sayı Sıfatları (Йыйыу Һаны) asıl sayılarda birden yediye kadar ve " *-ау, -әү"* ekleri yardımıyla on sayısıyla türetilir.

нисәү? Kaç tane?/kaçız? sorusunu cevaplandırır:

бер+әү - bir

ик+әү - iki tane/ ikisi

өс+әү - üç tane, üçü

дурт+әү - dört tane/dördü

биш+әү - beş tane/beşi

ал+тау - altı tane/altısı

ет+әү - yedi tane/yedisi

ун+ау - on tane/onu

Bu tür sayı sıfatları belirli nesnelerin yerini aldıklarında kullanılırlar:

өс ҡәләм - өсәү,

биш кеше - бишәү.

Örnek:

Апайымдың дипломы икәү, балаһы икәү, машинаһы берәү.

- Ablam, iki diplomalı, iki çocuklu ve tek arabalıdır.

- Ablamın iki diploması, iki çocuğu ve bir arabası var.

Topluluk sayı sıfatları sık sık isim gibi kullanılırlar ve cümlede isimlerin özelliklerini (hâl, sayı, iyelik) taşırlar:

Берәүгә лэ әйтмә. - Kimseye söyleme (*берәү - бер кеше* - bir kişi, bir kişiye bile söyleme.)

Берәүһен дә курмәнем. - Kimseyi görmedim. -Birini dahi görmedim/Birini de görmedim.

Tahmini Sayı Sıfatları (Сама Һаны) nesnelerin sayılarını tahminen, yaklaşık olarak bildirir.

нисәләп? - Tahminen kaç?

купме? - Kaç? Sorularına cevap verirler.

Tahmini sayı sıfatları (сама һаны) Başkurt dilinde birkaç şekilde türetilirler:

1) *-лап, -ләп; -лаған, -ләгән: егерме+ләп"* ekleri yardımıyla:

йөҙ+ләп, йөҙ+ләгән - yüz kadar vb.

егерме+ләгән - yirmi kadar

Sayısal kelimenin varlığında " -лап, -ләп" eki kelimeye eklenir:

Беҙ курешмәгәнгә алты йыллап уткәндер. - Biz görüşmeyeli altı yıl kadar oldu.

2)

"*ике -өс*" - iki üç

"*ун -ун биш*" - on on beş" şeklindeki ikili sayı sıfatlarının bir araya gelmesi yoluyla:

Залда ун -ун биш кеше булғандыр. - Salonda (tahminen) on, on beş kişi olmuştur.

Bu şekildeki tahmini sayı sıfatları son sayıya eklenen *" - лап, -ләп, -лаған, -ләгән*" eklerini de alabilirler:

Биш - алтылап (биш -алтылаған) малай килеп инде. - beş altı kadar (erkek) çocuk geldi.

3)

самаһы - yaklaşık, tahminen,

тирәһе - dolayında,

тиклем -e kadar, яҡын - yakın,

ашыу, артыҡ -den fazla" kelimelerinin yardımıyla:

сәғәт ун тирәһе (самаһы) - saat on suları,

ул биш -алты йәштән артыҡ түгел - beş altı yaştan fazla değil. /Ancak beş altı yaşındadır.

Her sayının önüne belirsiz artikül gelebilen "бер" sözcüğünün yardımıyla:

Уға бер илле йәш барҙыр. - O elli yaşında vardır.

Kesir sayı sıfatları - Кәсер һаны

Tam sayıların bir kısmını ifade eder. Aşağıdaki şekillerde türetilirler:

¼ дурттән бер - dörtte bir

3/7 етенән өс - yedide üç

Başkurt dilinde kesirli sayı sıfatlarını ifade etmek için "*бөтөн*" (tam, bütün) ve (sıfır) kelimeleri kullanılır. Bunun yanısıra "бөтөн" (tam, bütün) sözcüğüyle beraber önce tam sayının adı konur sonra kesirli sayı söylenir:

бер бөтөн ундан ике (1, 2) - bir bölü iki (bir bütün ondan iki) .

Aşağıdaki Türkçe kelimeler buna uygun düşer:

ярты, яртыһы -yarım, yarısı

ярты йыл - yarım yıl;

ярты метр - yarım metre;

икмәктең яртыһын ал - ekmeğin yarısını al;

ярым - yarım/buçuk

ике метр ярым - iki buçuk metre

бер ярым -bir buçuk

бер метр ярым - bir buçuk metre.

сирек -çeyrek

сирек метр - çeyrek metre /yirmibeş cm.

Saatlerde zaman saat ve dakika olarak belirlenirken önce tam sayı sıra sayı düzeninde söylenir sonra kesirli sayı gelir:

(сәғәт) бишенсе ярты - (saat) dört buçuk

(*сәғәт) беренсе ун биш минут* - (saat) on ikiye on beş var vb.

ZARF -РӘҮЕШ

Zarf kavramı hakkında - Рәүеш тураһында төшөнсә

Zarflar eylemin vasıflarını anlatır.

нисек? ни рәүешле? - Nasıl?

ҡасан? - Ne zaman?

ҡайҙа? - Nerede?

күпме? *ни тиклем? ни саҡлы?* - Kaç? Sorularına cevap verirler.

Örnek:

матур йырлай (нисек?) - Güzel şarkı söylüyor.

Төрөксә яҡшы һөйләшә (нисек?) - Türkçe iyi konuşuyor.

аҡсалата бирҙе (нисек?) - Parayla (borcunu) geri ödedi.

тиҙ ҡайтты (нисек?) - Çabuk döndü.

иртә торҙом (ҡасан?) - Erken kalktım.

Zarflar anlamlarına göre aşağıdaki gibi sıralanırlar:

1)Eylemi tarif eden zarflar - Төп рәүеш

“нисек? ни рәүешле?” sorularına cevap verirler;

шәп, тиҙ - çabuk

яй - yavaş

аҡсалата - parayla

эҫеләй - sıcak hâlde.

2) Zaman zarfları - Ваҡыт рәүеше

“ҡасан?” sorusuna cevap verir:

кис, кисен - akşamleyin

бөгөн - bugün

иртәгә - yarın

яҙын - ilkbaharda

көҙөн - sonbaharda, güzün

элек - önce erken,

3)Yer, yön zarfları - Урын рәүеше

"ҡайҙа?" (nerede?) sorusuna cevap verir:

алыҫ - uzak,

яҡын - yakın,

өҫтә - üstte, yukarıda,

аҫта - allta, aşağıda,

алыҫтан - uzakta;

4)Karşılaştırma zarfları - Оҡшатыу рәүеше

"нисек?" sorusuna cevap verir:

уттай - ateş gibi,

айыуҙай - ayı gibi,

байрамса - bayramlarda olduğu gibi,

элеккесә - eskisi gibi

минеңсә - benim gibi;

5) Miktar zarfları - Күләм -дәрәжә рәүеше

"күпме? ни тиклем?" sorularına cevap verir.

бер аҙ - biraz

байтаҡ - büyük ölçüde

бөтөнләй - bütünüyle, tamamen

күп - çok,

аҙ - az,

һирәк - seyrek;

6) Neden ve Maksat Zarfları - Сәбәп -маҡсат рәүеше

"*ниңә? нилектән? ни өсөн?" sorularına cevap verir.*

юрамал, юрый - mahsus, kasten, bilerek,

юҡҡа, бушҡа - yok yere, boş yere;

бушҡа әйттең - boş yere (boşuna) söyledin.

Zarflar aşağıdaki ekler yardımıyla türetilirler:

-са, -сә:

минеңсә - bence,

беҙҙеңсә - bizce,

йәштәрсә - genç gibi,

ҡарттарса - ihtiyar gibi

-тай, -тәй, -дай, -дәй, -ҙай, -ҙәй, -лай, -ләй:

һиндәй - senin gibi,

айыуҙай - ayı gibi;

балалай - çocuk gibi;

-н, -ын, -ен, -он, -өн:

яҙын - baharda,

көҙөн - güzün;

-лата, -ләтә:

аҡсалата - parayla,

курәләтә - bilerek.

Zarfların Karşılaştırma Dereceleri - Рәүеш дәрәжәләре

Zarfların da sıfatlar gibi karşılaştırma dereceleri vardır. Sıfatlardan farklı olarak zarflar sadece iki karşılaştırma derecesine sahiptir:

Karşılaştırma Zarfları - Сағыштырыу:

“ -раҡ, -рәк, -ыраҡ, -ерәк, -ораҡ, -өрәк” eklerini yardımıyla yapılırlar:

тиҙ уҡы - çabuk (tez) oku; *тиҙерәк укы* - daha çabu (ca)k (tez) oku;

ҡысҡырып һөйлә - sesli konuş; *ҡысҡырыбыраҡ һөйлә* - daha gür konuş.

Pekiştirme Derecesi - Артыҡлыҡ: İlk hecenin tekrar edilmesiyle (eğer hece sesli harften veya sesli ve sessiz harflerden oluşuyorsa) ve “ -м” veya “ -п” harflerinin eklenmesiyle oluşur.

бик, бигерәк, үтә, иң - çok,

gayet, ифрат - fevkalade,

ғәжәп - şaşılacak derecede (acaip) kelimelerinin yardımıyla yapılır:

аҙ - az

аҙыраҡ - biraz (karşılaştırma derecesi)

ап -аҙ - çok az (ap -az) (Artık/Berkit derecesi)

шәп йөрөй - çabuk yürüyor

бик шәп йөрөй - çok çabuk yürüyor;

матур йырлай - güzel şarkı söylüyor

үтә матур йырлай // бик матур йырлай // бигерәк матур йырлай - çok güzel şarkı söylüyor.

Бик матур йырланы. - Şaşılacak derecede güzel şarkı söyledi.

һәйбәт һөйләй - güzel konuşuyor

бик һәйбәт һөйләй // ғәжәп һәйбәт һөйләй - şaşılacak derecede/acaip güzel konuşuyor.

Zarflar cümle içinde belirleyici (fiili vasıflandırıcı görevinde bulunurlar) olarak kullanılırlar.

EDATLAR - БӘЙЛӘҮЕСТӘР

Başkurt dilinde Türkçeden farklı olarak edat yoktur, onların anlamları eklerle verilir. Edatlar aşağıdaki gruplara ayrılırlar:

a) İsmin yalın ve iyelik hâllerini ifade eden edatlar:

менән - ile, beraber
өсөн - için - yüzünden, için, - ması için, diye
кеүек, шикелле, һымаҡ, тиклем - gibi, -casına, gibi, benzer
төҫлө - gibi,
саҡлы, хәтле, ҡәҙәр, ҡәҙәре -gibi, benzer
арҡыры, аша - aracılığıyla, yoluyla, sayesinde
буйлап -boyunca
һайын - her
сәбәпле - sebebiyle
ошоноң саҡлы (тиклем, һымаҡ) - bunun gibi
минең кеүек (һымаҡ) - benim gibi
апайың һәм һинең өсөн - senin ve kızkardeşin için (hatırı için)

b) Yönelme hâlinde kullanılan edatlar:

таба, табан, ҡарай - e doğru, -e boyunca, -e yönünde doğru

тикле, тиклем, хәтле, хәтлем, ҡәҙәр, саҡлы ; - e kadar, varıncaya kadar

күрә - sebebiyle

ҡаршы - karşı

табан - e yönüne doğru

ҡарамаҫтан - e rağmen

мәктәпкә тиклем - okula kadar

беҙгә табан - bize, bize doğru

c) Ayrılma hâlinde kullanılan edatlar:

бирле - den, -den beri

башҡа - den başka

һуң - den, sonra, sonra

тыш - başka

элек - kadar

дәрестәрҙән һуң - dersten (derslerden) sonra

ошонан тыш - Bundan başka

шунан бирле - o zamandan beri

Başkurt dilinde zaman ve yer anlamı taşıyan isimler edat görevinde aktif şekilde kullanılır:

аҫ - aşağı

өҫ - yukarı, üst

баш - baş

ян - yan

яҡ - taraf, yaka

тыш - dış

эс - iç

ал - ön

ара - ara (mesafe)

урта - orta vd.

Bunlar genellikle iyelik eklerinin III. sahıs ekleri “ -ы, -е, -һы, -һе” yine yönelme, ayrılma, yer ve zaman hâlleriyle birleştirir.

алдына	önüne
алдынан	önünden
алдында	önüne
араһында	arasında, ortasında
артынан	arkasına
артынан	arkasından
артында	arkasında
аҫтына	altına
аҫтынан	altından
аҫтында	altında
өҫтөндә	üstünde
ҡаршы -	karşıya
ҡаршыһында	karşıda
уртаһынан	ortasına
уртаһында	ortasında
эргәһендә	yakınında, yanında
эсендә	içinde
эсенән	içeriden
эсендә	içinde
янына	yanına
янынан	dan, yanında
янында	yakınında, dolayında

Örnekler:

Өҫтәл аҫтынан алдым - Masanın altından aldım.

Шкаф артында торҙом - Dolabın arkasında durdum.

Университет янында осраттым - Üniversitenin yanında karşılaştım.

Карауат эргәһендә ята - Yatağın yanında yatıyor.

Dikkat!

Sadece yardımcı isimler hâl eki alırlar. Bunlar Rusçadaki eklere ismin hâlleri türemelerine uygunluk gösterir:

Zamirler bu edatlarla iyelik hâlinde kullanılırlar:

минең янына кил - Benim yanıma gel.

һинең янында торһон - Senin yanında dursun

уның янынан кит - Ondan uzaklaş/onun yanından git

BAĞLAÇLAR - ТЕРКӘҮЕСТӘР

Bağlaçlar (*теркәүестәр*) ayrı kelime ve cümleleri birleştirmekte hizmet görürler. Bağlaçlar cümlede yerine getirdikleri göreve göre теҙеү, эйәртеү diye ayrılırlar.

Bağlaçlar aşağıdaki alt gruplara ayrılırlar:

a) Ulama bağlaçları (*йыйыу теркәүестәре*): *да, дә, та, тә, ҙа, ҙә, ла, лә, һәм - и, ни;*

менән - den

тағы, тағы ла - keza, yine, daha

шулай уҡ - keza, dahi

b) Karşıtlama bağlaçları (ҡаршы ҡуйыу теркәүестәре):

ә - a, - peki,

ләкин - lakin, ancak

тик - fakat

шулай ҙа - ama, ancak

әммә - amma, fakat,

фәҡәт - fakat, yalnız, ancak

юҡһа - yoksa

c) бүлеү теркәүестәре: йә,

йәки - veya (yaki)

берсә - -sa, -se

йәиһә - veya

бер - sa, -se, ya da,

әллә - ya ya, ya da

d) Sebep bağlaçları (аныҡлау теркәүестәре):

хатта - hatta, ancak

бәлки - belki

1) Bağlaçlar (эйәртеү теркәүестәре):

сөнки - çünkü, zira

шуға күрә - çünkü, bundan dolayı

әгәр, әгәр ҙә - eğer

эйтерһең, эйтерһең дә - sözde, sözüm ona, sanki

тимәк - demek

йәғни - yani vd.

TAKILAR - КИÇƏКСƏЛƏР

Takıların Başkurt dilinde özel önemleri vardır.

Edatlar:

a) Soru edatları - (һорау киçəксəлəре):

-мы, -ме, -мо, -мө - mı, -mi, -mu, -mü

-мы ни, -ме ни, -мо ни, -мө ни -mı, acaba

-мы икəн, -ме икəн, -мо икəн, -мө икəн - mı

Bütün isim hâllerinden sonra gelirler:

Һеҙ уның улымы? - Siz onun oğlu musunuz?

Һеҙ уны белəһегеҙме ни? - Siz onu tanıyor musunuz? Gerçekten onu tanıyor musunuz?

Кисə ул концертта булдымы икəн? - Dün o konserde miydi?/Dün o konsere geldi mi?

"əллə" takısı olumsuzluk takısı almış veya almamış fiillerin hem başına hem sonuna gelir aynı zamanda soru anlamı da vardır:

Белмəйһеңме əллə? - Sahi bilmiyor musun?

Əллə килдеме? - Geldi mi gerçekten?

b) Sınırlandırıcı takılar (сиклəү киçəксəлəре):

ғына, генə, ҡына, кенə - только - sadece, ancak, fakat

уҡ, үк - ise, ama, fakat, ki,

Ул гына белә. - Sadece o bilir (biliyor).

Хәҙер ук барып кил. - Hemen şimdi git.

c) Güçlendiren takılar (көсәйтеү киҫәксәләре):

та, тә; да, дә; ҙа, ҙә; ла, лә - ve, da de:

Беҙ ҙә әйттек. - Biz de söyledik

Берәү ҙә килмәгән. - Hiç kimse gelmedi

"уҡ, үк" takıları güçlendirme ve hız anlamına gelirler:

Әйтҡәс үк килделәр. - Der demez hemen geldiler.

d) Tasdik takıları (раҫлау киҫәксәләре):

да баһа, ҙа баһа, ла баһа, та баһа, даһа, таһа, лаһа - же, тә инде, та инде, дә инде, да инде, бит - zira, ne de olsa, y:

Әйттем дә баһа. - Dedim ya, dedim ama.

Әйттек тә инде. - Dedik ya, dedik işte.

Әйтте лаһа. - Dedi ya, dedi ama.

e) Tahmin anlamı veren takılar (икеләнеү киҫәксәләре):

дыр, -дер, -дор, -дөр, -ҙыр, -ҙер, -ҙор, -ҙөр, -лыр, -лер, -лор, -лөр, -тыр, -тер, -тор, -төр (herhalde, anlaşılan, muhtemelen, görünen o ki, вероятно, по - видимому) isimlere, zamirlere, fiillere gelir ve belirsizlik anlamı taşırlar:

Ул белмәйҙер. - O galiba bilmiyor.

Теге егет студенттыр. - Şu delikanlı galiba öğrenci.

Кемдер килде. - Birisi geldi.

f) Rica (үтенес киҫәксәләре).

Fiillere gelir ve rica, arzu anlamını ifade ederler:

-сы, -се, -со, -сө": -ıver, mısın lütfen

Миңә һөйләсе! - Anlatıver bana.

Тороп торсо. - Bekler misin!

g) "*инде* (artık), әле (daha) takıları fiil ve isimlere gelir bunların zaman anlamlarını somutlaştırırlar. "Әле" sadece fiillerin olumsuz hâllerinde kullanılırlar:

Ул килде инде. - O geldi artık.

Ул килмәне әле. - O daha gelmedi.

h) иң, бик (gayet, çok, en) her zaman kelimelerden önce gelirler ve özelliklerin en üstün derecesini ifade ederler:

Иң бейек йорт. - En yüksek (büyük?) apartman.

Бик матур ҡыҙ. - Çok güzel kız.

ı) "түгел" takısı olumsuzluk ifade eder:

Мин студент тугел. - Ben öğrenci değilim.

MODEL SÖZCÜKLER - МӨНӘСӘБӘТ ҺҮҘҘӘР

Model sözcükler (мөнәсәбәт һүҙҙәр) konuşan şahsın nesnelere, olaylara, düşüncelere olan farklı yaklaşımlarını ifade eder: özellikle aşağıda belirtilen konuları içerirler:

a) Teyit veya red:

эйе - evet

юҡ - yok (hayır)

әлбиттә - elbette

ысынлап та - gerçekten, aslında;

дөрөç - doğru;

түгел - hayır, değil;

ярай - pekala vd.

Ысынлап та, кемдер ишеккә шылтырата. - Gerçekten birisi kapıyı (kapı zilini) çalıyor.

b) Gereklilik:

кәрәк - gerek, lazım;

тейеш - malı, -meli, lüzumlu, gerekli:

Бөгөн барып етергә кәрәк. - Bugün gitmek gerek.

c) İmkan, ihtimal:

мөмкин - mümkün;

ярай - olabilir:

Бөгөн китергә ярай. - Bugün gidilebilir.

d) Teşvik, uyandırma:

зинһар - lütfen;

рәхим итегеҙ - hoş geldiniz, lütfeder misiniz?;

ғәфү итегеҙ - affedersiniz, özür dilerim;

ҡуй, ҡуйығыҙ - koy (bırak), koyunuz (bırakınız):

Ҡуй, һөйләмә лә. - Bırak, anlatma bile.

Ғәфү итегеҙ, бынау сумканы алып бирә алмаçһығыҙмы икән? - Affedersiniz, şu çantayı verebilir misiniz?

e) Tahmin, şüphe, emin olamama, tereddüt: galiba;

буғай, шикелле - görünen o ki - mış;

бәлки - belki;

ихтимал - herhalde, ihtimal;

күрәһең - aşikar

Бәлки, бөгөн килерҙәр. - Belki bugün gelirler.

Мин уны бөгөн курҙем шикелле. - Onu galiba bugün gördüm.

ÜNLEMLER - ЫМЛЫҠТАР

Ünlemler duyguları ifade eden özel sözcüklerdir.

Yapılarında göre basit (bir sesten veya ses grubundan oluşurlar) ve bileşik olurlar.

Basit ünlemle:

э -э -э - а -а -а, эй -й -й (hayret, şaşkınlık);

аһ, и -и -и (sevinç);

ах, ай, уй (korku, endişe);

ух, эх (teessüf);

һы, һи (şaşırma).

Bileşik ünlemler:

ай -һай (şüphe);

уй Аллаһ - Aman Allahım vd.

Eylemle ilgili olarak ne duygu ne istek ifade etmeyen ancak canlıların, kuşların ve cansız doğanın seslerini veren ses taklitleri de ünlemlerle birlikte değerlendirilirler.

сип -сип - Civciv sesi taklidi

бес -бес - pisi pisi

даңҡ -доңҡ, даңҡ та доңҡ, шарт -шорт, шатыр -шотор - sert bir yere vurulduğunda ortaya çıkan güçlü sesi taklit eden ünlemler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KELİME TÜRETİMİ - ҺҮҘ ЯҺАЛЫШ

İMLA - ОРФОГРАФИЯ

Başkurt Dilinde Kelime Türetimi ve Kelimelerin Değişmesi
Башҡорт телендә һүҙьяһалыш һәм һүҙ үҙгәреш

Başkurt dili farklı diller tipolojisine dahildir: Başkurt dili morfolojik yapı olarak sondan eklemeli. Bitişimli dillerde kelime değişiklikleri ve kelime türetimi bütün kelime yapım ve çekim eklerinin belirli bir şekilde kelime köküne getirilmesiyle yapılır.

Örnek:

бала+лар - Çocuklar, - *бала+лар+ға* - Çocuklara

Her ek sadece bir anlama sahiptir.

Örnek:

куҙ -лек -ле -ләр -ҙе (gözlüklüleri):

куҙ - göz,

куҙлек - gözlük,

куҙлекле -gözlüklü,

куҙлеклеләр -gözlüklüler,

куҙлеклеләрҙе -gözlüklüleri

Eklerin kelime köküne getirilmesi bu şekilde gerçekleşir.

Başkurt Dilinde Kelime Yapısı - Башҡорт һүҙҙәренең төҙөлөшө

Başkurt dilinde kelimeler yapısına göre ikiye ayrılır:

1) Kök kelimeler (*тамыр һүҙҙәр*): ел - yel, rüzgar, ағас - ağaç;

2) Türetilmiş kelimeler (*яһалма һүҙҙәр*). Başkurt dilinde kelime türeten ekler yeterince zengindir.

Aşağıdaki ekler bunların en aktif olanlarıdır:

-сы, -се, -со, -сө:

эш - iş, эшсе - işçi,

уҡытыу -öğretmek, укытыусы - öğretmen;

укыу -okumak - okuma, уҡыусы - öğrenci;

һунар -av, һунарсы - avcı;

-лыҡ, -лек, -лоҡ, -лөк:

баҡсасы - bahçıvan, баҡсасылыҡ - bahçıvanlık;

ағас - ağaç, ағаслыҡ - ağaçlık;

һаҙ - bataklık, һаҙлыҡ - bataklık yer;

күҙ -göz, күҙлек -gözlük;

боҙ -buz, боҙлоҡ -buzluk;

-ш, -ыш, -еш, -ош, -өш:

төҙөлөш - inşaat,

боролош -dönüş,

белеш - tanıdık,

таныш - tanış,

ҡараш - bakış;

йунәлеш -yöneliş,

йыйылыш -toplantı (yığılış),

уңыш - ürün;

-таш, -тәш, -даш, -дәш, -ҙаш, -ҙәш:

ауылдаш - köydeş (aynı köyden)

класташ - sınıftaş (aynı sınıftan),

яҡташ - hemşehri;

-ғыс, -гес, -ғос, -гөс, -ҡыс, -кес, -ҡос, -көс:

белгес -uzman (bilge),

элгес -askı,

асҡсыс - anahtar,

һөҙгөс, - kevgir, filtre;

-ма, -мә, -маҡ, -мәк, -ыу, -еү, -у, -ү:

кәңәшмә - toplantı,

ойошма - organizasyon

белешмә - müracaat, rapor,

табышмаҡ - bilmece,

икмәк -ekmek,

белдереү - bildiri, ilan

Bazı ekler çok anlamlıdırlar.

“ -ҡа, -кә, -мыҡ, -мек, -уыл, - уел, -ыс, -ес, -ос, -өс, -мас, -мар, -сын, -ын, -ҡ, -к, -аҡ, -әк, -ҡаҡ, -кәк, -лас, -ләс, -ҡон, -мош, -соҡ, -сөк” vd. kelime türetiminde az kullanılan ve nadir olan eklerdendir:

(тор - kalk, тормош - yaşam);

3)Bileşik Kelimeler - (ҡушма һүҙҙәр):

Çift teşkil edenler:

дуҫ -иш - arkadaşlar, dost -ahbap

аш -һыу - yemek -su,

ата -әсә - ebeveyn, anne -baba;

ир -ат -erkekler; erkek -adamlar

тирә -яҡ - civar, çevre;

Terkipler:

Башҡорт дәүләт университеты - Başkurt Devlet Üniversitesi,

Фрунзе колхозы - Frunze Kolhozu;

Kelime köklerinin bir araya getirilmesiyle kelime türeten ekler:

билбау - bel -bağı/kuşak

аҡҡош - leylek (аҡ - ak ve ҡош - kuş);

Tekrarlama yoluyla kelime türeten ekler:

эре -эре йорттар - büyük mü büyük evler (koca koca evler)

һылыу - һылыу ҡыҙҙар - güzel mi güzel kızlar;

Kısaltma yoluyla türetilenler:

БДУ -Başkurt Devlet Üniversitesi

БДПУ -Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi

БР -Başkurdistan Cumhuriyeti

РФ -Rusya Federasyonu

Eklerin doğru yazımı, imlası - Ялғауҙарҙың дөрөҫ яҙылышы

Başkurt dilinde bütün ekler ve edatların iki şekli vardır: Yumuşak ve sert.

баланы - Çocuğu

барамы? - Gidecek mi?

әсәйҙе - Anneyi

киләме? - Gelecek mi?

1. Sözcüklerin "o, ө" sesleri ile biten köklerden sonra gelen isim hâlleri (iyelik ve belirtme)nde de yine "o, ө" seslileri gelmelidir:

гөл - Çiçek -гөлдөң - Çiçekten

тормош - Hayat -тормоштоң -Hayatta

2. "o, ө" dudak seslilerinden sonra "у, ү," seslileri gelir bu durumda uyum bozulur:

көлөү - gülüş

көлөүе - gülüşü

3. Eğer kelime "на -ль, -нь, -брь, -фть, -рмь, -мль" ile bitiyorsa ek geldiği zaman "ь" düşer, ek yumuşak sesli ile yazılır:

июль - июлдә

октябрь - октябрҙә,

февраль - февралдә

4. Eğer sözcük " -рь, -сь, -чь, -шь" ile bitiyorsa ek geldiği zaman "ъ" düşer, ek sert sesli ile yazılır:

лагерь - лагерҙа

секретарь - секретарҙы

5. Sözcük eğer " -сть, -ст, -вт, -зд" ile bitiyorsa ek geldiği zaman " -ть, -т, -д" düşer ve ek sert sesli ile yazılır:

артист - артисҡа,

космонавт - космонавҡа,

поезд - поезға

август - августа

"T" Özel isimlerde istisna olarak korunur: Брест -Брестҡа

6. Sözcük eğer " -нг, -нк, -ск, -амп" ile bitiyorsa sert harfle biten ekten önce "ы" harfi gelir:

киоск - киоскыға

митинг -митингыға

İstisna: Şehir adlarında sert harften önce “и” seslisi gelir:

Курск - Kursk, Курскиға - Kursk’a

7. Çift sessiz harfle biten kelimelere ek geldiği zaman bunlardan biri düşer:

металл - металдан - metalden

грипп - гриптан -gripten

8. Rusçadan ve Rusça yoluyla başka dillerden Başkurtçaya geçen kelimelerde ekler her zaman sert sesliyle yazılırlar:

Горький - Gorkiy, Горькийҙы - Gorkiy’in

Был фильмды ҡараманым - Bu filmi seyretmedim.

Алоэны күсереп ултырттым - Sarısabır diktim /aloeyi başka yere diktim.

SÖZ DİZİMİ VE NOKTALAMA İŞARETLERİ - СИНТАКСИС ҺӘМ ПУНКТУАЦИЯ

Sözdizimi, sözdizimi unsurlarının sıralanmasını ve önemlerini araştıran dilbilgisi bölümüdür. Sözdizimi, kelimelerin sözdizimi unsurlarında nasıl bir araya geldiklerini gösterir. İsim tamlamaları ve cümle sözdiziminin temel konularıdırlar.

İsim Tamlamaları - Һүҙбәйләнеш

Sözdiziminin temel unsurlarından biri isim tamlamasıdır. İsim tamlamaları, isim ve fiil tamlamalarından oluşur. İsim tamlaması, iki ismin esas hâlde bir araya gelmesiyle gerçekleşir. Bunun sonucunda tamlayan ve tamlanan iyelik, fonksiyonun, nesnenin, adın, karşılaştırmanın amacı ortaya çıkar:

колхоз ере - kolhoz toprağı

көмөш балдаҡ - gümüş yüzük

йөн күлдәк - yün elbise

артист Кәримов - oyuncu (artist) Karimov

Айрат ағай - Ayrat amca (dayı) vb.

İsim tamlamalarında isimler “ -тың, -тең” (diğer şekilleriyle) iyelik eklerinin yardımıyla bir araya getirilmiş olabilirler. Böyle olduğunda belirli iyelik, yer, zaman, bütün veya kısım vd. anlamları ifade edilir.

атайымдың өйө - babamın evi

улымдың китаптары - oğlumun kitapları vb.

İsimlerden oluşan tamlamalar sıfat, sayı, zamir, zarf, fiil, model sözcüklerin isimlerle bir araya gelmesinden oluşur. Başkurt dilinin sözdizimi kurallarına göre bunlar mutlaka isimden önce gelir:

һары япраҡ - sarı yaprak

аҡыллы бала - akıllı çocuk

матур ҡыҙ - güzel kız

биш ағас - beş ağaç

был урам - bu cadde

кәрәк кеше - gerekli kişi

Fiil isim tamlamalarında isimler, sıfatlar, sayı sıfatları, zamirler, zarflar, fiiller, model sözcükler önemli görevler üstlenirler. İsimler fiillerle hâl ekleri, takıların yardımıyla veya direk eklenmeyle bir araya gelirler.

Sıfat ve zarflar fiillere katılma yoluyla yine "*кеүек, шикелле, һымаҡ, төҫлө*" takılarının yardımıyla bir araya gelir ve eylemi farklı yönler (eylem usulünü, zaman, yer, miktar vb.)den ifade ederler:

атлап барырға - yürüyerek gitmek

яҡшы белергә - iyi bilmek

шат йөрөү - neşeli yürümek

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CÜMLE - ҺӨЙЛӘМ

Cümle Yapısı - һөйләм төҙөлөшө

Cümle türü, kuruluşu dikkate alınarak gramer kaidesiyle belirlenir. Bu kaide başlıca iki öğe (özne ve yüklem)den veya bu iki öğe (özne veya yüklem)den biriyle oluşur.

Gramer kuralları gereği cümleler basit ve bileşik diye ikiye ayrılırlar. Basit cümlelerde bir tane gramer kaidesi varken, bileşik cümlelerde iki ve daha fazla öğe bulunur.

İfade Amaçları Bakımından Cümle Çeşitleri - Әйтелеү маҡсаты буйынса һөйләм төрҙәре

Başkurt dilinde cümleler dört çeşittir:

Haber Cümlesi - Хәбәр һөйләм,

Soru Cümlesi - Һорау һөйләм,

Emir Cümlesi - Бойороҡ һөйләм,

Ünlem Cümlesi - Өндәү һөйләм.

Haber Cümlesi - Хәбәр һөйләм: yüklemin sonda yer alması, yüklemden önce yükselen ve sonra düşen haber tonuyla bilinir. Bu cümle türü öğelerin düzenli yerleşimine sahiptir: özne grubu önce gelir ondan sonra yüklem grubu.

Уҡыусы был китапты уҡый. - Öğrenci bu kitabı okuyor.

Soru Cümlesi - Һорау һөйләм: Soru tonu, soru eklerine sahip soru zarfındaki mantıksal vurgusuyla bilinir.

Һеҙ ҡайҙа бараһығыҙ? - Siz nereye gidiyorsunuz?

Иртәгә һин ҡалаға бараһыңмы? - Yarın şehre gidiyor musunuz?

Emir Cümlesi - Бойороҡ һөйләм: Fiilin emir kipinde ve yüklem göreviyle kullanılmasıyla bilinir:

Бөгөн беҙгә килегеҙ. - Bugün bize gelin.

Һин унда барып йөрөмә! Sen oraya gitme!

Ünlem Cümlesi - Өндәү һөйләм: Cümle öğelerinin düzensiz yerleşimi, ünlemlerin, tekrarların, hitapların, heyecan anlamlı sözcüklerin, nida tonlamalarının kullanılmasıyla bilinir:

Йәшәһен тыныслыҡ! - Yaşasın barış!

Эх, һин! Ah sen!

Basit Cümle - Ябай һөйләм

Cümlede Söz Dizimi - Һөйләмдә һүҙҙәр тәртибе

Cümle Başkurt dilinde iki bloktan oluşur. Özne ve özneyle ilgili kelimeler ve yüklem ve yüklemle ilgili kelimeler. Genellikle cümlede özne grubu başta bulunur sonra yüklem grubu gelir. Zaman ve mekân belirleyen kelimeler cümle başında bu gruplardan önce gelebilirler.

Başkurt dilinin özelliklerinden biri cümleyi yüklem sonlandırır.

Örnek:

Беҙҙең синыфта 25 уҡыусы уҡый. - Bizim sınıfta 25 öğrenci okuyor.

Әсәйем мине ярата. - Annem beni seviyor.

Сәлимә китап уҡый. - Salima kitap okuyor.

Cümlede sözdizimi intonasyon, mantıkî vurguya bağlı olarak değişebilir. Bu durumda yüklem öne alınır:

Һөйләмә уның тураһында. - Bahsetme onun hakkında.

Basit Cümlenin Başlıca Çeşitleri - Ябай һөйләм төрҙәре

Basit cümleler gramer temelinin yapısına göre

İki üyeli cümle (*ике составлы һөйләмдәр)* ve

tek üyeli cümle (*бер составлы һөйләмдәр*).

Gramer temeli özne ve yüklemden oluşan cümlelere iki üyeli cümle olarak adlandırılırlar:

Быйыл япраҡтар иртә һарғайҙы. - Bu yıl yapraklar erken sarardı.

Cümlenin gramer temeli asıl öğelerden biriyle oluşuyorsa tek üyeli cümle diye adlandırılır:

Был турала өләсәйеңә лә хәбәр ит. - Bundan nineyi de haberdar et.

Tek üyeli cümleler farklı olurlar.

Asıl öğelerden bir tane bulunan ve ikinci asıl öğenin yer almasının mümkün olmadığı cümleler isim ve fiil cümleleri olur:

Ҡыш. Һыуыҡ. - Kış. Soğuk.

Бөгөн килергә тейеш. Bugün gelmeli.

Һине осратып булманы. - Seni karşılamak mümkün olmadı.

Туңдыра. - Üşütüyor.

Яҡтыра. - (ortalık) ağarıyor.

İkinci dereceden öğelerin varlığına göre basit cümleler yaygın veya yaygın olmayan kullanıma sahip olabilir.

Ҡоштар һайрай. - Kuşlar ötüyor (İki üyeli yaygın kullanıma sahip olmayan bir cümle).

Уҡыусылар дәрестә бөгөн бик тыныс ултырҙы. - Öğrenciler bugün derste çok sakindiler. (Basit iki üyeli yaygın kullanımlı cümle).

Tek üyeli cümleler de yaygın ve yaygın olmayan kullanıma sahip cümleler olabilirler.

Иртәгә ҡайҙа бараһығыҙ? - Yarın nereye gideceksiniz? (Tek üyeli yaygın kullanımlı basit cümle).

Яҡтырта. - (Gün) ağarıyor (Tek üyeli yaygın kullanılmayan basit cümle).

Bileşik Cümle - Ҡушма һөйләм

Başkurtça da da bileşik cümleler bağımlı (теҙмә ҡушма һөйләм) ve birleşik (эйәртеүле ҡушма һөйләм) diye ayrılırlar.

Bağımlı cümle (теҙмә ҡушма һөйләм) kendi aralarında bağlaçlar (bağlaç, karşıt bağlaç, beraberlik ve karşıtlık bağlacı)la, tonlarla bağlanırlar.

Мин килеп тә индем, телефон да шылтыраны. - Ben girer girmez telefon çaldı.

Беҙ тыңланыҡ, ләкин аңлашылманы. - Biz dinledik ama anlaşılmadı.

Йә мин шылтыратырмын, йә үҙең барырһың. - Ya ben sana telefon ederim ya da sen gelirsin.

Yan cümlenin kendisine bağlı olduğu birleşik cümleler (эйәртеүле ҡушма һөйләм) Başkurt dilinde sentaks ve analitik bağlamında ayrılırlar.

Yan cümlenin (эйәрсән һөйләм) sentaks cümleleri asıl (birleşik?) cümleye (баш һөйләм) ek, takı ve birleştirme aracılığıyla bağlanır. Başkurt dilindeki yan cümledeki sentaks cümleler, özneyle uyumlu olmayan yüklem alabilir:

Дәрес бөткәс, бергә ҡайтырбыҙ. - Ders bitince (eve) beraber gideriz. (döneriz)

Әсәһе килеп инеү менән, балалар ҡыуаныстан ҡысҡырыша башланы. - Annesi/Anneleri eve gelir gelmez çocuklar sevinçten bağırmaya başladı. [37]

Analitik yan cümle asıl cümleye

сөнки - çünkü,

әгәр - eğer,

йәғни - yani,

гүйә - güya, sanki edatlarıyla bağlanır:

Әгәр һин булмаһаң, мин уҡып бөтә алмаҫ инем. -

Eğer sen olmasaydın ben eğitimimi tamamlayamazdım.

Именлек булһа, игене лә булыр. - (Eğer) Barış olursa ekin/ekmek de olur.

Ул нимә әйтһә, шуны тыңла. - O ne derse, onu dinle/yap.

Sentaks yan cümleler Başkurt dilinde asıl cümleden önce gelir:

Дәресеңде әҙерләп бөтөүгә, ағайың ҡайтып етер. -

Derslerini bitirdiğin zaman, ağabeyinde eve döner/gelecek.

Vurgu (duraklama) yardımıyla bağlanan yan cümle her zaman asıl (birleşik?) cümleden sonra gelir:

Шуныһы асыҡ: баҫыуға өҫтәлмә ашлама индерергә кәрәк. -

- Anlaşıldı: toprağı (bir daha) gübrelemek lazım. (gerek)

Хәл ителде: мин иртәгә китәм. - Halledildi/Karar verildi: ben yarın gideceğim.

---

[37] Minhılıv Osmanova'nın *"Grammatika Başkirskogo Yazıka Dlya İzuçayuçih Yazık Kak Gosudarstvennıy"* adlı Rusça eserinden 5 -138 sayfalar arası yazarın izniyle kısmen veya bütün halinde tercüme edilerek yararlanılmıştır.

CÜMLENİN ÖĞELERİ - ҺӨЙЛӘМ КИҪӘКТӘРЕ

Basit Cümlenin Gramer Temeli -
Ябай һөйләмдең грамматик нигеҙе

Basit cümlede gramer temeli mevcuttur. Bu da özne ve yüklemdir. [38]

Örnek:

Сөмбөрләп кенә **шишмә ағып ята.**

Basit cümle/Gramer temeli bir ana öğe ile de yapılabilir.

Örnek:

1) Яҙ. Күңелемә һибә наҙ.

2) Яҡтыра.

Cümlede özne ve yükleme bağlı olarak yardımcı öğeler de bulunabilir. Bu cümle özne gurubu veya yüklem gurubu diye adlandırılır.

Örnek:

Бөгөнгө заман наҙға сарсаған.

Бөгөнгө заман - эйә төркөмө,

наҙға сарсаған - хәбәр төркөмө.

Cümle ana öğeler ve yardımcı öğlere bölünür.

[38] Minhılıv Osmanova, F. Abdullina'nın "Başkort Tili Teoriya 5 -9. Klas"adlı Başkurtça eserinden 136 -145 sayfalar arası yazarın izniyle kısmen veya bütün halinde aktarılarak yararlanılmıştır.

Cümlenin Ana Öğeleri -Һөйләмдең баш киҫәктәре

Cümlenin ana öğeleri özne ve yüklemden oluşur.

Һөйләмдең баш киҫәктәре **- эйә** менән **хәбәр**.

Cümlenin ne hakkında olduğu haber verilir. Yüklemin bildirdiği işi, hareketi yapan veya yargının gerçekleşmesine araç olan unsura эйә /özne denir. Özne cümle içinde başka kelimelere bağlı olmayıp, her zaman yalın halde bulunarak

кем?,

нимә?,

кемдәр?,

нимәләр?

sorularına cevap olur.

Özne aşağıdaki kelime türlerinden meydana gelir.

<table>
<tr><th colspan="2">Kelime türleri -
Һүҙ төркөмдәре</th><th>Örnekler -Миҫалдар</th></tr>
<tr><td colspan="2">İsim -Исем</td><td>Кешенең йылы, яҡты иҫтәлектәре булырға тейеш.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Zamir -Алмаш</td><td>Ә ул һөйөүҙә, матурлыҡта тәрбиәләнгәйне.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Sayı -Һан</td><td>Әммә икеһе лә, һуңғы түҙемлектәрен йыйып, урттарын сәйнәй -сәйнәй, асыулы һүҙҙәрен йота.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Sıfat -Сифат</td><td>Һыбайлылар, юлға һыйыша алмай, юл эргә-һендәге сиҙәмлектән киләләр ине.
Йылы һөйәк һындырмай.</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Fiil -
Ҡылым</td><td>İsim fiil -
Исем ҡылым</td><td>Сәйер, хәҙер килеп, уны үҙенең һөйөүе үлтерҙе булып сығамы ни инде? (Г. Ғиззәтуллина.)</td></tr>
<tr><td>Sıfat -fiil -
Сифат ҡылым</td><td>Күндергән дә, һүндергән дә - һүҙ.</td></tr>
</table>

Bir kelimeden oluşan özne basit özne, birkaç kelimeden oluşan ise bileşik öznedir.

Örnek:

Basit -Ябай	Ҡоштар бигерәк матур һайрай.
Bileşik -Ҡушма	Һөт өҫтө аҫтан күтәрелеүен онотторға тейеш түгел. (Г. Садиҡов.) Фәйзи Ғәскәров исемендәге Башҡорт дәүләт халыҡ бейеүҙәре ансамбле - Халыҡ -ара, Бөтә Союз, Бөтә Рәсәй конкурстары лауреаты. («Башҡортостан» гәзитенән.)

Özne hakkında temel bildiren, haber veren cümle öğesine yüklem denir.

Özne ile yüklem olumluluk -olumsuzluk ve tekillik -çoğulluk yönlerinden uyum göstermelidir.

Yüklem özneye bağlı olarak, onunla uygun şeklide kullanılır.

Yüklem

ни эшләй,

ни хәлдә,

нимә,

ниндәй ул

gibi sorulara cevap verir.

Yüklem aşağıdaki kelime türlerinden meydana gelir:

Kelime türleri -Һүҙ төркөмдәре		Örnekler -Миҫалдар
İsim -Исем		Бураның тулылығы - бураҙнанан
Zamir -Алмаш		Хеҙмәт фронтының һалдаты - мин
Sayı -Һан		Беҙҙең өйҙә беҙ дүртәү: беҙҙең бесәй - дүртенсеһе.
Sıfat -Сифат		Беренсе бураҙнаның кәкре булмауы яҡшы.
Fiil Ҡылым	Fiil Төп ҡылым	Нулдең абруйын алдындағы таяҡ күтәрә
	İsim fiil Исем ҡылым	Тыуған илеңде һаҡлау - ата -әсәңде яҡлау.
	Sıfat -fiil Сифат ҡылым	Күп уҡыған - күп белгән.

Bir kelimeden oluşan yüklem basit yüklem, birkaç kelimeden oluşan ise bileşik yüklemdir.

Örnek:

1) Тағы ыжғыра яланда минең уҫал бураным.

Тағы ла алға ынтыла минең сапсан боланым (ябай хәбәр).

2) Ғәжәпләнмә: күрше таштағы гөл

Серен асҡан икән башҡаға (ҡушма хәбәр).

3) Һеҙ изге эшкә аяҡ салмағыҙ (ҡушма хәбәр: нығынған һүҙбәйләнеш).

Özne ve Yüklemin uyumu

Эйә менән хәбәрҙең ярашыуы

1. Haber, Emir, Şart kiplerinde ki fiilden Yüklem, bununla birlikte isim ve yardımcı fiilden oluşan Bileşik Yüklem özne ile birinci, ikinci şahıs olarak uyum sağlar.

Örnek:

Мин яҙам.

Беҙ яҙабыҙ.

Һин беләһең.

Беҙ беләбеҙ.

Мин уҡытыусы инем.

Беҙ уҡытыусы инек.

Һин барһаң, мин дә барам.

2. Özne ile yüklem şahıslarda uyum sağlayıp fakat sayıda uyum sağlamazlar. Bu Çağdaş Başkurt dili sistemine girmiştir.

Gramer sitili ile baktığımızda ise C. Ğ. Kiyekbayev'in fikrine göre, o cümleyi, yani canlı anlatım ve yazı dilini düzenli hale getirir.

Örnek:

Özne 3. şahıs çoğul zamiri veya çoğulda ki isimden gelse, yüklem beraber kullanılır.

Örnek:

Ул ҡайта. Улар ҡайта.

Айбулат ҡайта. Айбулаттар ҡайта.

Малайҙар арба тауышына ҡолаҡ һала -һала ғына эйәрҙе.

Шул саҡ ағастар ҡыштырҙаны, аяҡ аҫтындағы ботаҡтар шартлап һынды.

Tabiat olaylarının anlatıldığında özne çoğul olarak bulunsa, yüklem, genellikle beraber kullanılır.

Örnek:

Тик ҡаҙаҡ сәхрәләрендә генә була торған киңлектә һарғайып таң атты. Аҡрынлап ҡына киң дала өҫтөндә һарғайып күренгән кәбәндәр һәм дөйә, йылҡы көтөүҙәре, бер -береһенән айырылып, аңлайышлы булып күренә башланы.

Cümlenin çoğul hâlinde ki öğesi ekleri aldığında, yüklem, genellikle beraber kullanılır.

Örnek:

1) Уларҙың күҙҙәре тағы осрашты.

2) Уның ҡуйы ҡара сәстәре түгелеп маңлайына һибелде.

Cümlede yüklem sıfattan veya model kelimelerden (бар, мөмкин, тейеш, тугел һ. б.)oluşsa, o çoğul hâlindeki özne ile uyum sağlamaz, beraber kullanılır.

Örnek:

Әкрен генә иҫкән ел ыңғайына һелкенгән йәшел улән араһынан муйындарын һоноп йылмайған ҡыҙыл, аҡ, кукһел төҫтәге әллә нисәмә төрлө сәскәләр һаман матур. (Я. Хамматов.)

Cümlede özne çoğul hâlinde isim -fiil olarak kullanılırsa, yüklem beraber olur/kullanılır.

Örnek:

Аҡсарлаҡтарҙың, ҡояшта ялтыраған ҡанаттарын елпеп, берсә юғары күтәрелеүҙәре, берсә, ауыр таш һымаҡ, ҡапыл түбәнгә йомолоуҙары күренде.

Cümlede yüklem Belirtme hâli/ төшөм йүнәлешендәге fiilden olursa, çoğul hâlinde olan özne ile uyum sağlamaz, beraber kullanılır.

Örnek:

Хәҙер ошо турала ирҙәр йыйылышҡан ерҙә, ҡатын -ҡыҙ туңәрәкләшеп ултырған өйҙә төрлө хәбәрҙәр һөйләнелә.

Başkurt dilinde özne ile yüklemin şahıslarda uyum sağlamadığı durumlar da olabilir.

Örnek:

Һеҙ белгәнде мин белеп онотҡан. Һеҙ белгәнде мин күптән киптереп элгән.

Özne İle Yüklem Arasında - Çizgi

Эйә менән хәбәр араһында һыҙыҡ

Cümlenin öznesi de yüklemi de isim, sayı, isim -fiil ve sıfat -fiil olup özne-den sonra durulur, özne ile yüklem arasına -/çizgi koyulur.

Örnek:

1) Ата улы - Ватан улы.

2) Тыуған илеңде һаҡлау - ата -әсәңде яҡлау.

3) Ике икең - дүрт.

Özne zamirden, yüklem isimden veya ismin yerine kullanılan herhangi bir kelime türünden olup, duraklama yapılması durumunda, -/çizgi koyulur.

Örnek:

Ул - ғалим, мин - шофер. Һин уҡыусы.

Özne ile Yüklem arasına o(onlar) /ул (улар) zamiri gelse, -, çizgi onun önüne koyulur.

Örnek:

Китап - ул белем шишмәһе.

Cümlenin Yardımcı Öğeleri - Һөйләмдең Эйәрсән Киҫәктәре

Cümlenin ana veya diğer öğelerini açıklayan öğelere эйәрсән киҫәктәр/yardımcı öğeler denir.

Örnek:

Был баһадир өйәңке йыл һайын яҙғы ташҡындағы боҙҙар менән алыша. Был һөйләмдә был баһадир, йыл һайын, боҙҙар менән - эйәрсән киҫәктәре баш киҫәктәрҙе, ә яҙғы ташҡындағы эйәрсән киҫәге бүтән эйәрсән киҫәкте асыҡлап килә.

Yardımcı öğeler 3 kısma bölünür:

Эйәрсән киҫәктәр өс төргә бүленә: **аныҡлаусы, тултырыусы, хәл.**

(Nesne, D. T. , Z. T. , E. T.)

Zarf Tümleci -Аныҡлаусы

Zarf tümleci cümlede nesnenin öznesini, sayısını ve büyüklüğünü belirterek aşağıdaki sorulara cevap verir:

ниндәй - nasıl

ҡайһы - hangisi

ҡайҙагы - neredeki

нисә - kaç

нисәнсе - kaçıncı

кемдең - kimden

нимәнең - neyden

Zarf tümleci aşağıdaki kelime türlerinden meydana gelir:

Kelime türleri -Һүҙ төркөмдәре	Örnekler -Миҫалдар
İsimde -İyelik Hâlinde исемдә: эйәлек килештәге	Салауаттың ҡарашы еңеүгә өндәй.
Fiil:Sıfat ve İsim fiilden Ҡылым: сифат һәм исем ҡылымдан	Салауат ғәскәренә күҙ ташланы: ҡурҡыуҙың әҫәрен дә күрмәне. Хәлдән тайып йығылғандарҙың да, упҡынға инеп юғалғандарҙың да зары ишетелмәне. (Ә. Вахитов.) Күпте күргән йылғалар төбөн күрһәтмәй аға.
Sıfattan -Сифаттан	Салауаттың әле тегендә, әле бында күренеп киткән яҡты йөҙөнә, баһадир һынына, ҡынына инмәҫ ҡылысына ҡарап, хәлдән тайған - хәл алып, көстәре бөткән - көс алып, үҙҙәренә күпер һалалар. (Ә. Вахитов.)
Sayıdan -Һандан	Бына тыуған ерҙең бер киҫәге - һаҙлыҡ. . . Кемгәлер ул йәмһеҙ, хатта шөкәтһеҙ күренәлер, серәкәйе лә талайҙыр, яңылыш баҫһа, йәне лә көйәлер, ҡарғап та ҡуялыр. . . Ә бит тыуған ерҙең һаҙы ла үҙенә күрә матур! (Ә. Вахитов.)
Zamirden -алмаштан: Gösterme zamiri, iyelik hâlin-deki zamir күрһәтеү алмашы, эйәлек килештәге алмаш	Был күпер - Салауат күпере. Беҙҙең йөҙҙә асыу, мәңгегә ҡатып ҡалған асыу.

Zarf tümlecine dönüşen kelimeye **анығланыусы** denir.

Örnek:

Яңы уйҙар миңә ул бирҙе.

Был һөйләмдә анығланыусы - уйҙар.

Eşit ve Eşit olmayan Zarf Tümleçleri

Тиң һәм тиң булмаған анығлаусылар

Cümlede birkaç zarf tümleci birlikte kullanılabilir. Onlar da ya eşit olur veya eşit olmaz.

Тиң анығлаусылар kendi aralarında birbiri ile bağlantılıdır, sayı ile söylenir, birbirinden duraklamalar ile ayrılır. Kelimesine bağlı olarak yapılıp, yani анығлаусы kelimesinden çıkarak her birisine soru yöneltilebilir. Onlar genelde, aynı kelime türlerinden olup, aynı şekilde olur. Тиң анығлаусылар arasına virgül koyulur. Onların arasına sıralı bağlaçlar da koyulabilir.

Тиң анығлаусылар:

Çeşitli nesneler arasında farkı gösterir.

Örnek:

1) Бейек яр башына теҙелеп баҫҡан балалар Ағиҙел өҫтөнән үткән **аҡ, күк, зәңгәр** пароходтарҙы кинәнеп күҙәтә.

2) **Ал, ҡыҙыл, зәңгәр** сәскә баҡсабыҙҙың гөлдәре.

Ялтырап, һыҙылып ята һуҡмаҡтары һәм юлдары.

Zarf tümlecini bir yönden açıklarlar.

Örnek:

1. **Йылы, талғын** ел иҫте.

2. Баяғы **тәүәккәл, ғәмьеҙ** шуҡ лейтенант ҡайҙа булды һуң?

3. Zarf tümleci, nesneyi çeşitli yönlerden açıklar.

Örnek:

1) Хәҙисәнең күҙ алдында **ят, матур** һәм **иҫ киткес ылыҡтырғыс** донъя асылды.

2) **Айһыҙ, ҡараңғы** төн. (Сәбәп -һөҙөмтә бәйләнеше, «айһыҙ» - шуға ҡараңғы.)

3) Йылдар үтте. Береһенән -береһе матур, аяҙ таңдар атты.

Birbirine uyumlu olmayan zarf tümleçlerinin öndeki zarf tümlecine bağlı olmaksızın kendinden sonra gelen zarf tümleciyle uyum sağlar.

Örnek:

1) **Яҡшы күк** ат менән бер һалдат юлдан уҙҙы.

2) Минең күҙ ҡушаҡҡа тағылған көрән атта булды. Ул ҡойоп ҡуйған кеүек матур. **Оҙон ҡойроҡло** хайуан.

3) Фронтта **һәләк булып ҡалған шағир йөрәкле батыр** егет хаҡында очерк яҙырға күптән уйлап йөрөй инем.

Birbirine uyumlu olmayan zarf tümleçlerinin arasına virgül konmaz. Onların arasına bağlaçlar da konmaz.

Örnek:

1) **Уның онотолоп барған бәхетһеҙ** йәшлеге иҫенә төштө. ,

2) **Йылы ҡанатлы** ел

Уйҙарымды минең аңланы.

İsmi Açıklama - Өҫтәлмәлек

Өҫтәлмәлек - zarf tümlecinin bir çeşidi. Zarf tümlecinden farkları vardır. O nesneyi belirtmekle kalmaz, onu adlandırır. Bunların ayrıca soruları olmaz. Açıklanılan isim hangi soruya cevap verirse bu da aynı soruya cevap verir.

ғалим - филолог,

уҡытыусы - **математик**,

яҙыусы - **публицист**,

Аҡъял **батыр**,

Зөләйха **өләсәй**,

Арыҫлан **олатай**,

Хөснә **еңгә**,

Байбулат **еҙнә**.

Örnek:

кем?

İsim açıklaması nesnenin çeşitli özelliklerini bildirir.

һөнәрмәндең ниндәй белгес икәнен (укытыусы -физик),

Kelime türleri - Һүҙ төркөмдәре	Örnekler -Миҫалдар
Исем: төбәү, төшөм, сығанаҡ, урын -ваҡыт килештә	Халыҡты ҡалыпҡа һалып булмай. Арыҫлан алышта үлер. Ҡурҡаҡ дуҫ ҡыйыу дошмандан ҡурҡынысыраҡ.
Алмаш	Ул уйсан күҙҙәрен миңә төбәне.
Һан	Берәүҙәргә көн дә байрам, көн дә туй, Берәүҙәргә көн дә һағыш, көн дә уй.
Исем ҡылым	Һайҙа йөҙөүҙән дә файҙа тапҡандар бар.
Сифат ҡылым	Күләгәнән сыҡҡанға күләгә эйәрер.
Исем урынында ҡулланылған бүтән һүҙ төркөмдәре	Бөркөттөң томшоғо кәкрелектән көлмәйҙәр, ә шөрләйҙәр.
Бәйләүестәр менән килгән исемдәр һәм исем урынында килгән бүтән һүҙ төркөмдәре	1. Кеше донъяға үҙ йондоҙо менән тыуа. 2. Ватан өсөн, әсәй, һинең өсөн Ҡыҙғанмабыҙ, йәнде бирербеҙ.

предметтың тәғәйенләнешен (бүлмә -кабинет, завод -лаборатория),

хеҙмәт төрөн һәм һөнәрҙе (врач Кәримов, уҡытыусы Таһирова), ҡәрҙәшлекте (Сәлим олатай, Рәшиҙә апай, Дамир ҡустым).

врач -хирург,

ғалим -эколог.

Edat Tümleci -Тултырыусы

Cümlenin fiiline bağlanarak onun anlamını açıklar. Aşağıdaki sorulara cevap verir:

кем менән - kiminle

нимә менән - neyle

кем өсөн - kimin için

кем тураһында - kim hakkında

нимә тураһында - ne hakkında

кем тарафынан - kim tarafından

Edat tümleci aşağıdaki kelime türlerinden meydana gelir:

Özne de edat tümleci de bir kelime türünden meydana gelir; çünkü ikisi de nesneyi bildirir.

Direkt ve sınırlı Edat tümleci
Тура һәм ситләтелгән тултырыусы

Тура тултырыусы harekete yönelen nesneyi bildirir.

Беҙ инша яҙҙыҡ.

Алма өлгөрҙө.

Бала алма ашай.

Еләк беште.

Бала еләк йыя.

Direkt Edat tümleci her zaman belirtme hâlindedir.

Direkt Edat tümleci olan cümlenin yüklemi geçişli fiilden oluşur.

Direkt Edat tümleci belirtme hâlinde de bulunabilir.

Örnekleri karşılaştırınız:

Birinci cümlede belirtisiz nesne hakkında,

İkinci cümlede belirtili nesne hakkındadır.

Һорау бирҙем.

Яуап алдым.

Ят **кеше** күрҙем

Ошо **һорауҙы** бирҙем.

Көткән **яуапты** алдым.

Сәлихте күрҙем.

Cümlenin Öğeleri -Һөйләм Киҫәктәре			
		Sorular - Һорауҙары	**Örnek -Миҫал**
Ana Öğeler - Баш киҫәктәр	Özne -Эйә	Кем? Нимә? Ни? Кемдәр? Нимәләр? Ниҙәр?	Бүлмә матур итеп йыйыштырылған.
	Yüklem - Хәбәр	Нимә эшләй? Нимә эшләгән? Нимә эшләр? Ни хәлдә? Ниндәй ул? Кем?	Был өйҙөң хужаһы - мин. Ағиҙелдең буйы йәмле, Гөл сәскәле далаһы. (йыр)

Yardımcı Öğeler - Эйәрсән киҫәктәр	Zarf Tümleci -Аныҡлаусы	Ниндәй? Ҡайһы? Ҡайҙағы? Нисә? Нисәнсе? Кемдең? Нимәнең?	Баҡсала бик матур ағас үҫә. Сәлимә бишенсе класта уҡый.
	Dolaylı Tümleç - Тултырыусы	Кемде? Нимәне? Кемгә? Нимәгә? Кемдән? Нимәнән? Кем менән? Нимә менән? Кем өсөн? Кем тураһында? Нимә тураһында? Кем тарафынан? Нимә тарафынан?	Ул беҙгә иртәгә киләә. Айбулат Мәғәфүрәгә һәр ваҡыт иғтибарлы, яҡын. (Һ. Дәүләтшина). Айырылғанды айыу ашар, бүленгәнде бүре ашар. (мәҡәл).
	Edat Tümleci -Хәл	Ҡайҙа? Ҡасан? Нисек? Ни өсөн? Күпме?	Шишмә сылтыр -сылтыр аға.

Sınırlı edat tümleçleri hem yönelme hâli, ayrılma hâlinde ki isimlerden hem de isim ve çeşitli edatlardan oluşur.

Örnek:

1. Дуҫтарыңа ышан, үҙеңә таян.
2. Хайуандан кешегә әүерелеү эволюцияһы нисәмә миллион йылдар дауам иткән, кешенән хайуанға әйләнеү өсөн бер шешә хәмер етә.
3. Йәшел алмала витаминдар куберәк.

Edat Tümleçleri - Хәлдәр

Edat Tümleci cümlede iş ve hareketin yapılması, miktarını, zamanını, yeri, sebebi, maksadı, hangi şartlarda yapıldığını bildirir. Edat tümleçleri zarf sorularına cevap verir.

Edat Tümlecinin Çeşitleri - Хәл төрҙәре

Edat Tümleci çaşitleri -Хәл төрө	Soruları - Һорауҙары	Örnekler -Миҫалдар
Zarf - Рәүеш хәле	нисек? ни рәүешле? ҡайһылай?	Йондоҙҙар күҙ ҡыҫыша, ҡайһы уйнай, ҡайһы береһе иламһырап, моңһоу тора. Шишмәкәй шылтыр -шылтыр шылтырар ине. . .
Yer - Урын хәле	ҡайҙа? ҡайҙан? ҡайҙа саҡлы? ҡайҙан алып?	Йыраҡтан гөлдөр -гөлдөр арба килә. Алыҫтан йыр тауышы ишетелә.
Zaman - Ваҡыт хәле	ҡасан? ҡасанға тиклем? ҡасандан алып?	Өмөт ҡайнап, ташып күкрәгемдән, көтәм тиҙҙән аҡ көн тыуғанын.
Miktar - Күләм - дәрәжә хәле	нисә? күпме? нисә тапҡыр? ниндәй (ни) дәрәжәлә?	Табанымда тыуған тупрағымдың Йылыһын тойоп атлап уҙғанда, Беренсе ҡат шунда мин үҙемде Ер улы тип белдем, туғандар.

Sebep - Сәбәп хәле	ниңә? ни өсөн? нилектән? ни сәбәпле? кем (нимә) арҡаһында?	1) Бер өйрәнгәс, аҙаҡ ауыр хатта Таяғын да ташлап китеүе! 2) Ул һайрай мең телдә, Булғанға күп илдә. 3) Һинең арҡала ошо ҡыҙҙы осраттым бит: әгәр шул көнө һеҙгә ярҙам итергә бармаһам, уны тап итмәгән булыр инем.
Maksat - Маҡсат хәле	ни өсөн? ниндәй маҡсат менән?	Ҡоро сығыу уйы менән һыуға сумғандар ҙа бар.
Şart -Шарт хәле	ни эшләһә? ниндәй шартта?	Ваҡ мәсьәләләр күбәйһә, эреләрен йота. Тел өйрәтмәһәң, балаңды ла аңламаҫың.
Кире хәл	ни эшләһә лә? ни эшләмәһә лә? нимәгә ҡарамаҫтан?	Торройҡ -торройҡ, тиһәләр ҙә, Тормаҫ инде торналар.

Kitabın sonundaki metinlerden ikisinin transkripsiyonu ve Türkçesini, diğer kısmını ise Kiril alfabesiyle verdik. Başkurtlar hâli hazırda Kiril alfabesini kullanmaktalar. Yakın bir zamanda Latin alfabesine geçmeleri ihtimali görünmüyor. Burada bir dilbilimcinin konu hakkında fikrini paylaşmak istiyorum.

Başkurt, Tatar dilleri Türk dili gibi müstakil dildir. Bu dillerin yazılı ve sözlü edebiyatı var. Edebî dili ve şiveleri var. Bu dillerde okullarda eğitim veriliyor, gazeteler, dergiler, edebiyat eserleri basılıyor. Geçmiş asırlara ait el yazmaları var. Bu diller elbette Türkî dillerdir. Lakin bu dilleri Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi olarak adlandıramayız.

Sonuçta Başkurtlar yaklaşık 70 yıldır bu alfabeyi kullanıyorlar. Kütüphanelerinde, arşivlerinde Başkurtça Kiril alfabesiyle yazılmış binlerce eser var. Burada verdiğimiz metinlerle Başkurtçaya aşina olacağınızı daha sonra matbu eserleri, internette Başkurt gazetelerini, romanlarını, hikâyelerini ve edebiyat portallarını rahat bir şekilde takip etmenize bu metinlerdeki göz alışkanlığınızın yardımcı olacağını düşünüyoruz.

Aslında Kiril alfabesi o kadar zor olmamakla birlikte, trasnkripsiyon yapma yerine ve Latin alfabesi yerine Kiril alfabesini öğrenmeniz daha da önemli olacaktır.

BAŞKURTÇA ÖRNEK METİNLER:

Ҡарт айыу менән төлкө

Ҡартлыҡтан бәлйерәгән бер айыу һыйыр -фәлән ауларға, бал эҙләп ағас башына менергә хәленән килмәй башлағас, тауыҡ үрсетеп көн күрмәксе булған. Ул тауыҡ аҫрай башлаған. Тауыҡтары бик үрсегән: төнәр урындары булмағанлыҡтан, уларҙы төйләгән тибеп алып киткеләй икән. Был бәләнән ҡотолор өсөн, айыу тауыҡ кетәге яһарға булған. Быны төлкө ишетеп ҡалған да айыу янына килгән.

- Мин бик һәйбәт балта оҫтаһы бит, - тигән ул. - Һиңә бына тигән тауыҡ кетәге ҡороп бирә алам.

Айыу, быға бик ҡыуанып, төлкөгә тауыҡ кетәге ҡороу эшен тапшырған. Тиҙ арала ул кетәкте ҡороп та биргән. Айыуға тауыҡ кетәге бик оҡшаған. Үҙе ныҡ, үҙе бейек, ем һалыр өсөн улаҡ кеүек нәмәһе лә бар, ти, ултырып төнәр өсөн арҡыры урҙа ла бик һәйбәт кенә эленеп тора, хатта йомортҡа һалыр өсөн ояһы ла бар, ти. (Әкиәттәр, 1996: 73).

Kart ayıv menän tŭlkŭ

Ķartlıķtan bälyerägän ber ayıv hıyır -fälän avlarğa, bal izläp ağas başına menergä hälenän kilmäy başlağas, tavıķ ürsetep kŭn kürmäkse bulğan. Ul tavıķ asray başlağan. Tavıķtarı bik ürsegän: tŭnär urındarı bulmağanlıķtan, ularzı tŭylŭgän tibep alıp kitkeläy ikän. Bıl bälänän ķŭtŭlŭr ŭsŭn, ayıv tavıķ ketäge yaharğa bulğan. Bını tŭlkŭ işetep ķalğan da ayıv yanına kilgän.

- Min bik häybät balta ŭstahı bit, - tigän ul. - hiñä bına tigän tavıķ ketäge ķŭrŭp birä alam.

Ayıv, bığa bik ķıvanıp, tŭlkŭgä tavıķ ketäge ķŭrŭv işen tapşırğan. Tiz arala ul ketäkte ķŭrŭp ta birgän. Ayıvğa tavıķ ketäge bik ŭķşağan. Üze nıķ, üze beyek, yem halır ŭsŭn ulaķ kevek nämähe lä bar, ti, ultırıp tŭnär ŭsŭn arķırı urza la bik häybät kenä ilenep tŭra, ķhatta yŭmŭrtķa halır ŭsŭn ŭyahı la bar, ti. (Äkiättär, 1996: 73).

Yaşlı Ayı ile Tilki

Yaşlılıktan halsiz düşen bir ayı sığır falan avlamaya, bal aramak için ağaçların tepesine çıkmaya takati yetmemeye başlayınca, tavuk besleyip gününü gün etmek istemiş. Ayı, tavuk beslemeye başlamış.

Tavukları o kadar çok beselemiş ki semizlikten sağa sola dönecek yerleri kalmamış. Bu arada tavuklara çaylak dadanmış. Bu beladan kurtulmak için, ayı tavuk kümesi yapmak istemiş. Bunu duyan tilki ayının yanına gelmiş.

- Ben çok iyi marangozum. Sana çok iyi tavuk kümesi yapıp verebilirim, demiş.

Ayı, buna çok sevinmiş, tilkiye tavuk kümesi yapma işini vermiş. Tez zamanda o kümesi yapıp teslim etmiş. Tavuk kümesi ayının çok hoşuna gitmiş.

Kümes sağlam, büyük, yem koymak için yemliği bile var, demiş. Tüneği de oldukça geniş. Çok iyi bir şekilde asılmış duruyor, hatta yumurta koymak içinde yuva da var, demiş.

(Masallar, 1996:73)

Иң ҡәҙерле аҡса

Донъяла булған, ти, бер тимерсе. Уның булған, ти, бер шундай ялҡау улы, ундайҙы көндөҙ шәм яндырып эҙләһәң дә таба алмаҫһың. Егерме йәшкә етһә лә, ул үҙ ғүмерендә ҡыл да ҡыбырлатмаған. Үҙе һап -һау, көслө булһа ла, ашап -эсә лә мейес башында рәхәтләнеп аунай - эште бар тип тә белмәй, ти.

Атаһы елкәһендә шулай йәшәй биргән ул.

Ләкин тора -бара атаһы ҡартайған, уның сүкеш тотор ҙа хәле ҡалмаған, ти. Хәлдән тайғас, үлемдең яҡынлашыуын һиҙенеп, улын саҡырып алған да:

- Кемгә оҡшап шундай ялҡау булғанһыңдыр. Ғүмерем буйына мин хеҙмәт иттем, донъямды үҙем көттөм, ә һинең бер һум аҡса ла тапҡаның юҡ бит әле, - тигән ҡарт.

- Бер һум аҡса табыу ҙа булдымы эш? - тигән улы.

- Улайһа кәсеп ит, - тигән атаһы. - Бер һум эшләп тапһаң, бөтә донъямды һиңә мираҫ итеп ҡалдырырмын, тапмаһаң - тутыҡҡан ҡаҙау ҙа минән ала алмаҫһың.

Ни эшләргә? Ялҡауҙың мираҫты эләктергеһе килә, ә эшләргә йыбана. Ҡыл да ҡыбырлатмай өйрәнгән кешегә эшләп бер һум табыуы анһатмы ни?!

Атаһы менән һүҙ көрәштереү файҙаһыҙ, сөнки ул үҙ һүҙендә ныҡ тора. Атаһының һүҙе ҡая таш кеүек ҡаты. Ташлы тауҙы күсереп булһа ла, ата һүҙен үҙгәртеп булмай. Әсәһе улын бик йәлләй, ти, үҙенең улы бит. Уңайлы ваҡыт тура килтереп, уға:

- Тыңла әле, улым, бына һиңә бер һум аҡса. Һин кискә тиклем йөрө лә, кис булғас, эштән ҡайтҡан булып, атайыңа бирерһең, - тигән, ти.

Малайҙың ҡыбырлағыһы ла килмәй, ти, ләкин ни эшләһен, барырға тура килә. Әсәһенән бер һум аҡса, ҡыҙынып, ҡайтыр ваҡыт еткәс, бер генә түгел, ике саҡрымды йүгереп үтә.

Тирләп -бешеп атаһы эргәһенә йүгереп килә. Саҡ -саҡ тын ала, битенән шыбыр тир аға, ти. Атаһына бер һум аҡса һуҙып:

- Был аҡса миңә бик ҡиммәткә төштө. Көн буйына үгеҙ кеүек эшләнем. Хәлем бөттө, ҡолап барам, - тигән, ти.

Атаһы, аҡсаны алып, әйләндереп -әйләндереп ҡарай ҙа тағы баҙлап торған утҡа ташлай, ти.

- Юҡ, улым, һин алдайһың. Был аҡса һиңә бушҡа килгән. Юҡҡа ғына тауҙан йүгергәнһең, - тигән, ти. Ә ялҡауға нимә, йылмая ла: «Ышанмаһаң, ышанма инде», - тип, йоҡларға ята.

Улы тәмле итеп йоҡлаһа ла, әсәһенең бөгөн йоҡоһо ҡасҡан, сөнки ҡартты алдай алмаясағын белә ул. Аҡсалар әрәм -шәрәм ителәә, малайға ла унан файҙа юҡ, ти.

Иртәгеһен әсәһе улына тағы ла:

- Бына нәмә, улым, мираҫты бушҡа ғына бирмәйҙәр, уны алырға теләһәң, ысынлап эшләргә тура килер, ахыры. Көнөнә берәр -икешәр тинлек булһа ла эшлә, бәлки, аҙнаһына берәр һум таба алырһың, - тигән, ти.

Башҡаса әмәл ҡалмаған, ти. Ялҡауға әсәһенең һүҙен тыңларға тура килгән. Аҙна буйына ул берәүҙәргә нәмә ташый, икенселәргә ярҙам итә. Берәүҙәре уға бер тин, икенселәре ике тин биргәндәр. Шулай итеп, бер һум аҡса тапҡан да атаһына алып ҡайтҡан, уның алдына бер ус ваҡ аҡса һалған, ти.

Ҡарт, тағы ла аҡсаларҙы әйләндереп -әйләндереп, ауырлығын самалап, яҡтыға ҡуйып ҡараған да:

- Юҡ, улым, һин тағы ла алдайһың. Был аҡсаларҙы үҙең эшләп тапмағанһың, - тигән дә бөтә аҡсаны, услап алып, баҙлап торған утҡа ырғытҡан, ти.

Улы, быға түҙеп тора алмайынса, баҙлап торған утҡа ташланған һәм, ҡулдары менән ҡуҙҙарҙы таратып, аҡсаларҙы уттан йыйып ала башлаған, ти.

- Ни эшләйһең һин, атай? Күпме тир түгеп, көс һалып алған аҡсамды һин утта яндыраһың? - тип илап ебәргән, ти.

Атаһы ҡарап торған да:

- Хәҙер ышанам, улым, ышанам. Һиңә кеше тапҡан аҡса йәл түгел ине, ә үҙең тир түгеп тапҡаны ана шулай ҡәҙерле була ул! - тигән, ти. - Шулай, улым. Эшләһәң, аҡсаң да, үҙеңә хөрмәт тә булыр, эшләмәһәң, аҡсаң да булмаҫ, кеше аҡсалары ла ярҙам итмәҫ. Минең һүҙҙәремде ғүмерең буйына иҫеңдә тот.

Шунан ҡарт улына үҙенең байлығын мираҫ итеп ҡалдырған, ти.

Фәрит Иҫәнғолов (Әкиәттәр, 1996: 131 -136).

İñ ḳäẕirli aḳsa

Donyala bulğan, ti, bir timirsi. Unıñ bulğan, ti, bir şunday yalkav ulı, undayẕı kǚndǚẕ şäm yandırıp éẕlähäñ dä taba almaśhıñ. Yegirmi yäşkä yethä lä, ul üẕ ğümirindä ḳıl da ḳıbırlatmağan. Üẕi hap -hav, kǚslǚ bulha la, aşap -ésä lä miyis başında räḥätlänip avnay - éşti bar tip tä bilmäy, ti.

Atahı yelkähindä şulay yäşäy birgän ul.

Läkin tǚra -bara atahı ḳartayğan, unıñ sükiş tǚtǚr ẕa ḥäli ḳalmağan, ti. Ḥäldän tayğas, ülimdiñ yaḳınlaşıvın hiẕinip, ulın saḳırıp alğan da:

- Kimgä ǚḳşap şunday yalkav bulğanhıñdır. Ğümirim buyına min ḥiẕmät ittim, donyamdı üẕim kǚttǚm, ä hiniñ bir hum aḳsa la tapḳanıñ yuḳ bit äli, - tigän ḳart.

- Bir hum aḳsa tabıy ẕa buldımı éş? - tigän ulı.

- Ulayha käsip it, - tigän atahı. - Bir hum éşläp taphañ, bǚtä donyamdı hiñä miraś itip ḳaldırırmın, tapmahañ - tutıḳḳan ḳaẕav ẕa minän ala almaśhıñ.

Ni éşlärgä? Yalkavẕıñ miraśtı éläktirgihi kilä, ä éşlärgä yıbana. Ḳıl da ḳıbırlatmay ǚyrängän kişigä éşläp bir hum tabıvı anhatmı ni?!

Atahı minän hüẕ kǚräştiriv fayẕahıẕ, sǚnki ul üẕ hüẕindä nıḳ tǚra. Atahınıñ hüẕi ḳaya taş kivik ḳatı. Taşlı tavẕı küsirip bulha la, ata hüẕin üẕgärtip bulmay. Äsähi ulın bik yälläy, ti, üẕiniñ ulı bit. Uñaylı vaḳıt tura kiltirip, uğa:

- Tıñla äli, ulım, bına hiñä bir hum aḳsa. Hin kiskä tiklim yǚrǚ lä, kis bulğas, éştän ḳaytḳan bulıp, atayıña birirhiñ, - tigän, ti.

Malayẕıñ ḳıbırlağıhı la kilmäy, ti, läkin ni éşlähin, barırğa tura kilä. Äsähinän bir hum aḳsa, ḳıẕınıp, ḳaytır vaḳıt yetkäs, bir ginä tügil, iki saḳrımdı yügirip ütä.

Tirläp -bişip atahı érgähinä yügirip kilä. Saḳ -saḳ tın ala, bitinän şıbır tir ağa, ti. Atahına bir hum aḳsa huẕıp:

- Bıl aḳsa miñä bik ḳimmätkä tǚştǚ. Kǚn buyına ügiẕ kivik éşlänim. Ḥälim bǚttǚ, ḳǚlap baram, - tigän, ti.

Atahı, aḳsanı alıp, äyländirip -äyländirip ḳaray ẕa tağı baẕlap tǚrğan utḳa taşlay, ti.

- Yuḳ, ulım, hin aldayhıñ. Bıl aḳsa hiñä buşḳa kilgän. Yuḳḳa ğına tavẕan yügirgänhiñ, - tigän, ti. Ä yalkavğa nimä, yılmaya la: “Işanmahañ, ışan - u ma indi”, - tip, yǚḳlarğa yata.

Ulı tämli itip yŭḳlaha la, äsähiniñ bü̆gü̆n yŭḳü̆hŭ ḳasḳan, sü̆nki ḳarttı alday almayasağın bilä ul. Aḳsalar äräm -şäräm itilä, malayğa la unan fayz̠a yuḳ, ti.

İrtägihin äsähi ulına tağı la:

- Bına nämä, ulım, miraśtı buşḳa ğına birmäyz̠är, unı alırğa tilähäñ, ısınlap éşlärgä tura kilir, aḥırı. Kü̆nü̆nä birär -ikişär tinlik bulha la éşlä, bälki, az̠nahına birär hum taba alırhıñ, - tigän, ti.

Başḳasa ämäl ḳalmağan, ti. Yalkavğa äsähiniñ hüz̠in tıñlarğa tura kilgän. Az̠na buyına ul birävz̠ärgä nämä taşıy, ikinsilärgä yarz̠am itä. Birävz̠äri uğa bir tin, ikinsiläri iki tin birgändär. Şulay itip, bir hum aḳsa tapḳan da atahına alıp ḳaytḳan, unıñ aldına bir us vaḳ aḳsa halğan, ti.

Ḳart, tağı la aḳsalarz̠ı äyländirip -äyländirip, avırlığın samalap, yaḳtığa ḳuyıp ḳarağan da:

- Yuḳ, ulım, hin tağı la aldayhıñ. Bıl aḳsalarz̠ı üz̠iñ éşläp tapmağanhıñ, - tigän dä bü̆tä aḳsanı, uslap alıp, baz̠lap tü̆rğan utḳa ırğıtḳan, ti.

Ulı, bığa tüz̠ip tü̆ra almayınsa, baz̠lap tü̆rğan utḳa taşlanğan häm, ḳuldarı minän ḳuz̠z̠arz̠ı taratıp, aḳsalarz̠ı uttan yıyıp ala başlağan, ti.

- Ni éşläyhiñ hin, atay? Küpmi tir tügip, kü̆s halıp alğan aḳsamdı hin utta yandırahıñ? - tip ilap yebärgän, ti.

Atahı ḳarap tü̆rğan da:

- Ḥäz̠ir ışanam, ulım, ışanam. Hiñä kişi tapḳan aḳsa yäl tügil ini, ä üz̠iñ tir tügip tapḳanı ana şulay ḳäz̠irli bula ul! - tigän, ti. - Şulay, ulım. Éşlähäñ, aḳsañ da, üz̠iñä ḥü̆rmät tä bulır, éşlämähäñ, aḳsañ da bulmaś, kişi aḳsaları la yarz̠am itmäś. Miniñ hüz̠z̠ärimdi ğümiriñ buyına iśiñdä tü̆t.

Şunan ḳart ulına üz̠iniñ baylığın miraś itip ḳaldırğan, ti.

Färit İśängü̆lü̆v (Äkiättär, 1996: 131 -136).

En Kıymetli Para

Dünyada bir demirci varmış. Onun tembel bir oğlu varmış, onun gibilerini gündüz mum yakıp da arasan bulamazmışın. Yirmi yaşına basmış; ama ömründe kılını da kıpırdatmamış. Kendi sağlıklı, güçlü kuvvetli olsa da yiyip içip ocak başında rahatça yan gelip yatıp çalışmak iş var da demezmiş. Baba parasıyla böyle yaşıyormuş.

Lakin zaman içinde yaşlanmış, onun çekiç tutacak tâkâti kalmamış. Halden düşünce, ölümün yaklaştığını hissedip oğlunu çağırmış:

- Kime benzeyip böyle tembel oldun. Ömrüm boyunca ben çalıştım, dünyamı kendim kazandım, senin hâlâ bir kuruş para kazandığın yok, demiş ihtiyar.

- Bir kuruş para kazanacak iş var mı ki? demiş oğlu.

- Öyleyse iş bul demiş babası. Bir kuruş kazansan bütün malımı sana miras bırakırım, kazanamazsan paslanmış çivi bile benden alamazsın.

Ne yapmalı? Tembelin mirası alası geliyor ve çalışmaya yelteniyor. Kılını bile kıpırdatmamaya alışmış birine çalışıp bir kuruş para kazanmak kolay mı?

Babasıyla laf yarıştırmak faydasız, çünkü o sözünün eri biriymiş. Babasının sözü kaya gibi sertmiş. Taşlı dağı yıkmak olur baba sözünü değiştirmek olmazmış. Annesi oğluna acımış, kendi oğlu ya. Müsait bir zaman bulup ona:

- Dinle oğlum, işte bir som para. Sen akşama kadar dolaş, geç olunca, işten dönmüş ol, babana verirsin demiş.

Çocuğun yerinden kıpırdaması gelmemiş, lakin ne yapsın, gitmiş. Annesinden bir som para alıp, döneceği zaman gelince, sadece bir kilometre değil iki kilometre dolanmış.

Terleyip pişip babasının yanına koşarak gelmiş. Hızlı hızlı nefes almış, yüzünden ter akmış. Babasına bir som para uzatıp.

- Bu para bana çok değerli demiş. Gün boyu öküz gibi çalıştım. Takatim kalmadı, yıkılacağım demiş.

Babası parayı alıp, evirip çevirmiş bakmış yanan ateşin içine atmış.

- Yok oğlum sen beni kandırıyorsun. Bu parayı kazanmamışın, havadan gelmiş sana. Boş yere dağı taşı dolaşmışın demiş.

Tembelin umurunda mı, gülümseyip: “İnanmazsan, inanma!” diyerek uyumak için yatmış. Oğlu tatlı tatlı uyuyormuş. Annesinin bugün uykusu kaşmış; çünkü ihtiyarı kandıramayacağını biliyormuş. Paralar boşu boşuna harcanıyor, çocuğa da ondan fayda yok demiş.

Ertesi gün annesi oğluna daha:

- İşte oğlum mirası boş yere vermezler, onu almak istersen, sonunda gerçekten çalışmak zorundasın. Her gün birer ikişer kuruşluk olsa da çalış, belki haftasına birer som kazanabilirsin demiş.

Başka çare kalmamış. Tembele annesinin sözünü dinlemek kalmış. Hafta boyunca o, birilerine bir şeyler taşımış, diğerlerine yardım etmiş.

Birinciler ona bir kuruş ikinciler iki kuruş vermişler. Böyle yapıp bir som para kazanmış alıp babasının yanına gitmiş, onun önüne bir avuç bozuk para koymuş.

İhtiyar, daha da paraları evirip çevirip ağırlığına bakarak ışığa koyup bakmış ve:

- Hayır oğlum sen yine aldatıyorsun. Bu paraları kendin çalışıp kazanmadın demiş ve bütün parayı avuçlayarak ateşin içine atmış.

Oğlu buna dayanamayıp ateşi dağıtıp paraları ateşten toplayıp çıkarmaya başlamış.

- Ne yapıyorsun sen baba? Ne kadar ter dökerek güç harcayarak kazandığım parayı sen ateşte yakıyorsun? Diyerek ağlamaya başlamış.

Babası bakmış ve:

- Şimdi inanıyorum. İşte insan kazandığı para yel değil, kendin ter döküp kazandığın para böyle kıymetli olur demiş. Böyle oğlum. Çalışsan para da kendin hürmet de kazanırsın. Çalışmazsan paran da olmaz, insanların paraları da yardım etmez. Benim sözlerimi ömrün boyunca aklında tut.

Böylece ihtiyar servetini, malını mülkünü oğluna miras bırakmış.

Ferit İsenğolov (Masallar, 1996: 131 -136).

Ватан һәм милләт

Күге аҫтында йәшәгән, һауаларын еҫкәгән, һыуын эскән, икмәген ашаған ватанығыҙҙы ныҡ һөйөгөҙ, уның исемен бөйөк итеү өсөн тырышығыҙ.

Ватан - һәр кем алдында ғорурланырлыҡ хазина. Шуға күрә ватан өсөн малығыҙҙы (байлыҡтарығыҙҙы) ҡыҙғанмағыҙ һәм көстәрегеҙҙе аямағыҙ. Ватан хаҡына бындай фиҙаҡәрлек күрһәтмәгән кеше унда йәшәүгә лайыҡлы түгел.

Ата -әсәгеҙҙе, ҡәрҙәштәрегеҙҙе нисек һөйәһегеҙ, милләтегеҙҙе лә шулай һөйөгөҙ. Милләтегеҙ өсөн хеҙмәт итеүҙе йәнегеҙ өсөн бәхет тип белегеҙ. “Милләт” һәм “Ватан” һүҙҙәрен мәсхәрәләүселәрҙе тыңламағыҙ. Улар кешелек сифатынан мәхрүм ҡалған бисаралар. Уларҙың үҙҙәрен ҡыҙғанығыҙ һәм түбән дәрәжәгә төшкәндәре өсөн мәрхәмәт күрһәтегеҙ.

Милләт һәм ватан өсөн хеҙмәт итергә тура килһә, уның өсөн рәхмәт һәм бүләк көтмәгеҙ.

Милләт һеҙгә яфа ҡылһа, һис үпкәләмәгеҙ, һеҙгә йөкмәтелгән хеҙмәттәрҙән баш тартмағыҙ.

(Ризаитдин Фәхретдиндең “Нәсихәттәр” китабынан)

Үҙем рус - башҡортса һөйләшәм

Мин сал сәсле, аҡ йөҙлө, асыҡ сырайлы, ифрат яғымлы һәм мөләйем кеше менән һөйләшеп ултырам. Ул - Дмитрий Михайлович Прохоров. Шул тиклем иркен, матур итеп башҡортса һөйләшә, тыңлауы күңелле. Телде бөтә нескәлектәренә тиклем белә, мәҡәлен, әйтемен дә ҡуллана. Бөрйән башҡортонан айырырлыҡ та түгел. Элегерәк уның менән “здравствуйте!” тип иҫәнләшһәләр, ул “Һаумыһығыҙ!” тип сәләм ҡайтарған.

“Ошонда йәшәгән халыҡтың телендә һөйләшмәү мөмкин түгел. Һөйләшеп кенә ҡалмайым, башҡортса уҡыйым да. Үҙ тәжрибәмдән сығып шуны әйтәм: етәксегә, әгәр ул башҡа милләттән икән, айырыуса урындағы телде белеү кәрәк. Белмәй, белергә теләмәй икән, үҙенә ҡыйынға тура киләсәк. Минең балаларым да башҡортса яҡшы һөйләшә. Ҡыҙым Оля - Стәрлетамаҡта, улым Михаил Екатеринбургта ярайһы уҡ оҙаҡ йәшәйҙәр, ә башҡорт телен онотмайҙар, ҡайтһалар, һөйләшеп танһыҡтары ҡанмай”, - ти ул.

С. Бәҙретдиновтан)

Гүзәл Өфөм - баш ҡалам

Өфө - Башҡортостандың баш ҡалаһы. Бөгөнгө Өфө - Башҡортостандың сәйәси, мәҙәни, иҡтисади һәм сәнәғәт үҙәге. Унда миллиондан ашыу күп милләтле халыҡ йәшәй һәм эшләй.

Өфө урамдары киң һәм матур. Килгән ҡунаҡтарға күрһәтерлек, ғорурланып һөйләрлек иҫтәлекле урындары ла күп уның.

Ағиҙелдең иң бейек ярында, суйын атҡа атланып, ғорур Салауат баҫып тора. Ул беҙгә һәләтле

полководец, ғәҙәттән тыш көслө, батыр булғаны өсөн генә түгел, ә иң изге, иң бөйөк дуҫлыҡ һәм туғанлыҡ йырсыһы, көрәшсеһе булғаны өсөн дә яҡын.

Дуҫлыҡ монументы башҡорт һәм рус халҡының татыу булыуын мәңгеләштерә. Унда театрҙар һәм музейҙар, кинотеатрҙар һәм мәҙәниәт һарайҙары күп. Өфө парктары ял итеүселәрҙе һәр ваҡыт үҙенә тарта.

Төнгө Өфө айырыуса матур. Төрлө яҡтан төрлө төҫтәге нурҙар балҡый. Йырҙа йырланғанса: “Ҡара төндә яҡты итә балҡып янған уттары”.

Тағы ла миллион йылдар буйы мәңге балҡып, шаулап -гөрләп йәшә, гүзәл Өфөм - баш ҡалам!

(“Йәншишмә”нән)

Санкт - Петербургта - Өфө урамы

Башҡортостандың үҙ ирке менән Рәсәй дәүләтенә ҡушылыуына 450 йыл тулыу уңайы менән илебеҙҙең төньяҡ баш ҡалаһы Санкт - Петербургта Өфө урамы булдырылған. Ул Петроград районының Нева йылғаһы ярына сыға торған урында урынлашҡан. Был урамды реконструкциялауға һәм төҙөкләндереүгә Санкт -Петербург хөкүмәте 230 миллион һум аҡса бүлгән. Тиҙҙән унда төҙөлөш эштәре тамамланасаҡ, ҡала бюджетында кәрәкле сығымдар ҡаралған. Ә беҙҙең республика хөкүмәте Өфө урамын башҡорт еренең бер киҫәгенә әүерелдереү өсөн тырышлыҡ һаласаҡ. Бында Башҡортос - тандан килтерелгән тауарҙар һәм аҙыҡ -түлек, иң элек башҡорт балы буласаҡ. Был урамға килгән һәр кем уның исемен белмәйенсә лә таныясаҡ. Ә иң мөһиме шунда: төньяҡ баш ҡалала йәшәүсе яҡташтарыбыҙ өсөн ул тыуған ерҙең изге бер мөйөшөнә әйләнәсәк.

(З. Ҡотлогилдина)

Башҡорт балы

Башҡорт балы - донъяла өс алтын миҙалы булған берҙән -бер бал төрө. Тәүге алтын миҙал -

1900 йылда Парижда уҙғарылған Бөтә донъя йәрминкәһендә, икенсеһе - 1961 йылда Эрфрутта Халыҡ - ара күргәҙмәлә, өсөнсөһө 1971 йылда Мәскәүҙә Умартасыларҙың халыҡ -ара конгресында бирелә. Үҙенсәлекле еҫе һәм тәме өсөн был миҙалдарға йүкә балы лайыҡ була. Йүкә балы - иң ҡиммәтлеһе һәм киң билдәлеһе, ул сәскә балдары араһында беренсе урында тора. Уны күбеһенсә Көнбайыш Урал йүкәлектәренән йыялар. Ул хуш еҫле һәм татлы, саф асыҡ һары төҫтә була, кәрәҙендә юғары тәбиғи сифаттарын һәм таҙалығын һаҡлай. Йүкә балы күп сирҙәрҙе дауалау көсөнә эйә. Бал - йәнгә сихәт, тәнгә шифа, йөрәккә дауа, беләккә көс биреүсе дан ризыҡ.

Бал тураһында башҡорт телендә бик күп мәҡәлдәр бар. Мәҫәлән, эҙләгән ҡорт бал табыр, эшләгән кеше мал табыр; Бал ҡортоноң балы бар, балға хәтле наҙы бар; Балдың үҙе тәмле, ауыҙҙың һүҙе тәмле; Бал тәмле лә, ҡорт саға; Балын яратһаң, бәләһен дә ярат; Балың булмаһа ла, баллы телең булһын һ. б.

(Т. Бикҡужина буйынса)

Республиканың күренекле рәссамы

Әҙиә Ситдиҡова - республиканың күренекле рәссамдарының береһе. Ул 1964 йылда Урал төбәктәре күргәҙмәһендә рәсми танылыу яулай.

Әҙиә Ситдиҡованың пейзажы ла авторҙың ижади офоҡтарының киңлеге, оҫталығы хаҡында һөйләй. Әҙиә Ситдиҡова - республикабыҙҙың халыҡ рәссамы, Салауат Юлаев исемендәге дәүләт премияһы лауреаты.

Нигеҙҙә, ул ижад иткән әҫәрҙәрҙең күпселеге фольклор ерлегендә тыуған, унда боронғо тарихи мираҫыбыҙ, халҡыбыҙҙың көнкүреше, сәнғәте яҡшы сағыла.

Рәссамдың ятаҡан темалары - Башҡортостандың тәбиғәте, башҡорт халҡының көнкүреше,

башҡорт балы. Уның “Башҡорт балы” исемле картинаһында ла башҡорт балына мәҙхиә йырлана.

(Т. Бикҡужина буйынса)

Рудольф Нуриев

Рудольф Хәмит улы Нуриевтың тыумышын Иркутск ҡалаһы менән бәйләйҙәр. Әсәһе Владивостокта хеҙмәт иткән ире эргәһенә китеп барғанда, Иркутск өлкәһендәге бер станцияла, юлда тыуа Рудольф. Ләкин уның бала сағы, артабанғы яҙмышы Башҡортостан, Өфө менән бәйле. Бына нимә тип яҙа ул үҙенең хәтирәләрендә: "Әсәйем Ҡазан ҡыҙы булһа, атайым Ҡырмыҫҡалы районынан ине. Әсәйем - татар, атайым - башҡорт милләтенән".

Рудольф бала саҡтан балетҡа ғашиҡ була. Ул Пионерҙар йортона балет түңәрәгенә йөрөй. Һуңынан, балет бейеүсеһе булырға ҡарар итеп, Ленинградтағы хореография училищеһына уҡырға китә. Уны тамамлағас, атаҡлы Киров исемендәге Ленинград дәүләт опера һәм балет театрында бейей башлай.

1961 йылда Р. Нуриев СССР -ҙы ҡалдырып китә. Монте -Карлола, унан Парижда, Лондондағы Король балетында эшләй, бында ун биш йыл бейеп, үҙен донъя кимәлендәге балет "короле" итеп танытыуға өлгәшә. Бер үк ваҡытта ул АҠШ, Европа илдәре, Австралия труппаларында ла эшләй. Заманында донъя сәхнәһендә уға тиңләшкән бейеүсе булмай.

Бөйөк бейеүсе Париж эргәһендәге рус зыяратына ерләнгән.

(Календарҙан)

Тамара Таньыҡҡужина

Тамара Таньыҡҡужина шашкалар тарихында беренсе тапҡыр бер юлы ике мәртәбә - халыҡ - ара ҡатын -ҡыҙҙар донъя чемпионатында һәм рус шашка уйындары буйынса еңеү яулауы менән билдәле. Хәҙерге көндә ул - дүрт тапҡыр донъя чемпионы, Башҡортостан Республикаһының "Салауат Юлаев" исемендәге Дәүләт ордены лауреаты, Башҡортостан Республикаһының атҡаҙанған спортсыһы исеменә лайыҡ. Үҙенең еңеүҙәре хаҡында ул бына нимәләр һөйләй:

"Шашка уйындары - фән, спорт һәм сәнғәт тармаҡтары бергә уҡмашҡан өлкә. Спорт, сөнки унда ярыш рухы ярылып ята. Фән, сөнки шашкалар даими өйрәнеүҙе талап итә. Сәнғәт, сөнки илһамһыҙ был уйында еңеү яулау бөтөнләй мөмкин түгел. Уйынға килгән һәр бер кеше еңергә теләй инде ул. Мин дә шул иҫәптән. Әммә был донъяла бөтә нәмәне

еңергә ынтылмайым. Дүрт тапҡыр еңгәнемде иғтибарға алғанда, миндә лидерлыҡ сифаттары барлығын инҡар итә алмайым. Башҡа өлкәләрҙә лә шулайҙыр тип уйлайым, бына, мәсәлән, шашкаларҙа еңеү төрлө этаптарҙан тора. Һәр бер баҫҡыстың үҙ еңеүе, еңелеүе, тигәндәй. Чемпион булыу тураһында тик һуңғы этапта хыяллана башлайһың.

Ҡайһы еңеүегеҙ күңелегеҙгә яҡынырак, тигән һорауҙы йыш бирәләр. Уларҙың барыһы ла минең күңелемә яҡын. Шулай ҙа тәүге тапҡыр чемпион исемен яулаған 1997 йылды онотоу мөмкин түгел. Мин ул еңеүҙе көтмәгәйнем. Уны осраҡлы хәл тип тә әйтеп булмай, сөнки мин ул ваҡытта яҡшы ғына уйнай инем инде. Көсөргәнешле уйындарҙан һуң еңеллек тойғоһо килде. Ҡапыл хыялдарым тормошҡа аша бит тигән уй шырпы кеүек мейемде сыйып үтте лә бар зиһенемде яҡтыртып ебәрҙе.

Һәр бер еңеү кешенең офоҡтарын киңәйтә, яңы баҫҡысҡа күтәрә. Күп кенә нәмәләрҙе бөтөнләй икенсе юҫыҡта аңлай, тоя һәм ҡабул итә башлайһың. . .

(“Башҡортостан календары”нан)

Тәмәке, алкоголь, наркотик

Халыҡ үлеменең сәбәпсеһе булған ошо өсәүҙе бер -береһенән айырып ҡарап булмай, улар өс игеҙәк кеүек. Һәр кеше үҙ үлеменә юлды тәмәке тартыуҙан башлай, шунан ул алкоголь һәм наркотик ҡоллоғона әләгә. Ләкин быны бер кем дә танырға теләмәй. Ана, тәмәкене рекламалаған таҡталар менән ҡала тулған. Шул аңлашылмай: әгәр ҙә рекламанан килгән килем тәмәке арҡаһында ауырыуға һабышыусы әҙәмде дауалауға киткән сығымдарҙан биш -алты тапҡырға аҙыраҡ икән, унан ниндәй файҙа?

Шул уҡ рекламалар йәштәрҙе эсергә лә саҡыра: һыраға маҡтау йырлана. Рекламалаусылар, әлбиттә, һыра алкоголизмының араҡы алкоголизмынан ауырыраҡ икәнен, шәхестең биш -алты тапҡырға тиҙерәк тарҡалыуын яҡшы белә. Ләкин маҡтайҙар, тараталар. Һыраны мәктәп уҡыусыларынан башлап, барыһы ла эсә икәнен күҙ алдына килтерһәң, илдең ҡайҙа табан барыуын аңлап була торғандыр. Тағы ла наркоманлыҡтың эҙемтәләре иҫте китәрә. Белмәгән кеше наркоманды шәйләмәҫкә лә мөмкин, сөнки унан еҫ сыҡмай, ул болғаңлап та йөрөмәй һәм туҙынмай. Ләкин наркомандың йәмғиәткә ҡурҡынысы бигерәк тә ҙур, уны дауалап булмай тиерлек. Ә рекламаланған үҙәктәр - бала ҡайғыһынан алйыған ата -әсәнән аҡса һурыу ысулы ғына.

Халыҡта элек -электән сәләмәтлек һәм көс культы өҫтөнлөк иткән: әкиәттәрҙә һәм риүәйәттәрҙә, ҡобайырҙарҙа һәм хикәйәттәрҙә тәне һәм рухы менән матур, көслө, яуызлыҡҡа ҡаршы көрәштә еңеүсе батырҙарға маҡтау йырланған. Ә беҙгә әллә ниндәй яуыздарға ҡаршы түгел, үҙебеҙҙең һәлкәүлеккә, битарафлыҡҡа, ялҡаулыҡҡа ҡаршы көрәшергә генә кәрәк.

(Венер Сәхәүетдинов, профессор)

Берҙәмлеккә ынтылыш

Башҡортостан Республикаһының Дәүләт суверенитеты тураһында декларация ҡабул ителгәс, дәүләт флагы, герб, гимн булдырыу кәрәклеге тыуҙы. Башҡортостан Республикаһы Министрҙар Кабинеты иң яҡшы проектҡа конкурс иғлан итте. Конкурста ижади берекмәләр, профессиональ

рәссамдар, дәүләт һәм йәмәғәт эшмәкәрҙәре, уҡыусылар һәм студенттар әүҙемлек күрһәтте. Махсус комиссия флаг буйынса рәссамдар Урал Мәсәлимов менән Ольга Асабиналарҙың конкурс проекттарын иң уңышлыһы тип тапты.

1992 йылдың 25 февралендә республика Юғары Советы дәүләтебеҙҙең төп атрибуттарының береһе булған яңы флагты раҫланы.

Ул йәшел, аҡ һәм зәңгәр төҫлө горизонталь һыҙатлы дүрт мөйөшлө туҡыманан тора. 1999

йылда ҡабул ителгән “Башҡортостан Республикаһының Дәүләт символдары тураһында”ғы Законда флагтағы һыҙаттар төҫөнөң мәғәнәһенә ошондай аңлатма бирелгән: йәшел төҫ - азатлыҡты, йәшәйештең мәңгелек булыуын; аҡ төҫ - Башҡортостан халыҡтарының тыныслыҡ һөйөүсәнлеген, асыҡ, ихлас күңелле булыуын, үҙ -ара хеҙмәттәшлек итеүгә һәр саҡ әҙер тороуын; зәңгәр төҫ уларҙың уй - ниәттәренең аныҡлығын, изгелеген һәм сафлығын аңлата. Аҡ һыҙаттың уртаһында алтын төҫлө эмблема - түңәрәк, унның үҙәк өлөшөндә ете тажлы ҡурай төшөрөлгән. Ҡурай сәскәһе - дуҫлыҡ символы, ете тажы иһә Башҡортостан халыҡтарының берҙәмлегенә башланғыс һалған ете ырыуҙы кәүҙәләндерә.

Башҡортостан Республикаһы Президенты “Башҡортостан Республикаһында байрамдар һәм иҫтәлекле көндәр, һөнәри байрамдар һәм башҡа иҫтәлекле даталар тураһында”ғы Закондың яңы редакцияһына ҡул ҡуйып, 25 февралде Башҡортостан Республикаһының Дәүләт флагы көнө тип иғлан итте.

(Интернеттан)

Юғары белем биреүҙең башланғысы

Беҙҙең илдә юғары белем биреүҙең башланғысы Петр I эпохаһына барып тоташа.

Уның уйынса, Рәсәй империяһындағы тәүге ғилми -уҡытыу үҙәге Университет менән Академияны үҙ эсенә алырға тейеш була. Был хаҡта Императорҙың 1724 йылдың 28 ғинуарындағы указында әйтелә.

XVIII быуатта Петербургта Академия университеты, Тау училищеһы һәм Медицина -хирургия академияһы, ә Мәскәүҙә "тәүге классик университет һәм Славян -грек -латин академияһы" асыла.

Студенттарҙың уҡыуы һәм көндәлек тормошо уставта ҡаралған булған, ҡағиҙәләрҙе

боҙоусыларға штрафтар һалынған, крәҫтиән кейе -ме кейҙереү, шпага йөрөтөүҙе тыйыу кеүек язалар бирелгән. Шул уҡ осорҙа тәүге стипендиаттар ҙа булдырыла. Архивтарҙа уларҙың фамилиялары ла һаҡланған: исемлектә Академия университетынан - 23, Мәскәү дәүләт университетынан 30 студент күрһәтелгән. Стипендия ашауға, кейем -һалым менән китаптар алыуға, шулай уҡ шәхси торлаҡҡа түләүгә еткән. Хатта ул ваҡытта ла студенттар өҫтәмә килем табыу юлдарын эҙләгән, ҡайҙа ла булһа эшләр булғандар. Сит телдә баҫылған китаптарҙы руссаға тәржемә итеү айырыуса күп килем килтергән.

(Интернеттан)

17 ноябрь - Халыҡ - ара студенттар көнө

Халыҡ -ара студенттар көнө - студенттарҙың халыҡ -ара хеҙмәттәшлеге көнө. Был көн фашизмға ҡаршы көрәшкән студент -тарҙың 1941 йылда Лондонда үткәрелгән халыҡ -ара осрашыуында булдырыла, һәм ул фашизмға ҡаршы көрәшкән Чехословакия студенттары иҫтәлегенә арнала.

1939 йылдың 17 ноябрендә Чехословакияның Студенттар союзы етәкселәре фашист оккупацион властары тарафынан ҡулға алына һәм атып үлтерелә. Юғары уҡыу йорттарының меңләгән студенттары менән уҡытыусылары концлагерҙарға ебәрелә, уҡыу йорттары ябыла.

Был көндәрҙең фажиғәле ваҡиғаларын иҫкә алып, шуға ышанғы килә: улар бөтә донъя студенттарын яҡынайтыр, берләштерер, төрлө расалар, төрлө телдәр һәм ғөрөф -ғәҙәттәр араһындағы айырмалыҡтарҙы бөтөрөр; ә беҙҙең икһеҙ -сикһеҙ планетабыҙҙа был көндә “студенттар” тип аталған бер һәм берҙәм милләт вәкилдәре шатланып байрам итер.

Хәҙерге ваҡытта 17 ноябрь - Студенттар көнө - бөтә юғары уҡыу йорттарын, бөтә факультеттарҙың студенттарын берләштергән символик көн иҫәпләнә. Был көндө ғәҙәттә студенттар, алдағы сессияларҙы, зачет - имтихандарҙы, “ҡойроҡтарын” онотоп, клубтарҙа, дискотекаларҙа күңел аса, дөйөм ятаҡтарҙа кис ултырыуҙар ҙа ситтә ҡалмай.

(Интернеттан)

Студент Америкала ла студент

Америка студенттары менән әңгәмәләшкән ваҡытта, бер ҡасан да университетта алған белемегеҙҙе “юғары”, тип әйтергә ашыҡмағыҙ, сөнки беҙҙәге уҡыу йорттары ундағы юғары класҡа тиң. Уҡырға инеү процесы ла бик күпкә айырыла. Мәҫәлән, беҙҙә аттестаттың уртаса балы, ҡабул итеү имтихандары иҫәпкә алынһа, АҠШ -та иһә бөтә студенттар ҙа бер үк һорауҙарға яуап бирә, йәғни тест һынауы үтә. Уларҙың һөҙөмтәләрен компьютер баһалай һәм абитуриент һайлаған вузға тапшыра. Юғары балл, әлбиттә, ҡабул ителеүгә булыша, әммә бер ниндәй ҙә гарантия бирә алмай. Сөнки университет кемде алыуҙы үҙе хәл итә. Бында бик күп факторҙар, шул иҫәптән раса, енес, ата - әсәйеңдең ҡайһы уҡыу йортон тамамлауы ла күҙ уңында тотола. Әгәр улар университетта эшләһә, мәҫәлән, медицина бүлегенә табиптар династияһынан сыҡҡан балаларҙы алырға тырышалар. Был уларҙың материалды еңелерәк һәм тиҙерәк үҙләштереүен иҫәпкә алып эшләнә.

Уҡыу өсөн түләү ҙә - мөһим мәсьәлә. Түләүҙәр студенттың өлгәшеүенә генә түгел, ә белемгә субсидияларға, ғаиләнең килеменә һ. б. бәйләнгән. Университет менән бәйләнеш булыу ҙа ҙур әһәмиәткә эйә. Юғары уҡыу йорттары хеҙмәткәрҙәренә, ҡағиҙә буларак, балаларының уҡыуы өсөн 50 -

75 процент түрәһе ташлама яһала.

Америка университеттарында студенттар уҡыясаҡ предметтарҙы үҙҙәре һайлай. Уларға дәрес ҡалдырыу рөхсәт ителмәй, баһалар иһә өйгә бирелгән һәм контроль эштәргә ҡарап ҡуйыла. Бөтә контроль эштәр ҙә бары яҙма формала башҡарыла, студенттар тик аспирантурала ғына телдән һынау тапшырырға мөмкин.

(Календарҙан)

Ниндәй ул Америка?

Мин үҙем булған Солт -Лейк Сити ҡалаһы тураһында һөйләргә теләйем. Ҙур булмаһа ла, уны иң таҙа ҡала булараҡ, 2002 йылда сираттағы ҡышҡы Олимпия уйындары үткәреү өсөн һайлағандар. Мине лә ҡаланың таҙалығы хайран ҡалдырҙы. Урамда бөтә урындарҙа ла сүп һалыу өсөн урналар ҡуйылған. Тәртип тә ҡаты. Водитель машина тәҙрәһенән тәмәке төпсөгө йәки сүп ташлаһа, ҙур штраф түләй. Урамда халыҡ үҙен бик тәртипле тота, хатта һағыҙ ташлаусыны ла күрмәҫһең.

Егерме йәшкә тиклемге йәштәр, үҫмерҙәр барға, дискотекаға йөрөмәй. Уларға шарап, хәмер

түгел, һыра һатыу ҙа ҡәтғи тыйылған. Супермаркеттарҙа, автозаправка станцияларында һатып алған әйберҙәрҙең ни бары өс процентын ғына һыра тәшкил итергә тейеш. Алкоголле эсемлектәр һатылған магазинға инеү өсөн иң элек нисә йәштә икәнлегең яҙылған шәхси танытмаңды күрһәтәһең.

Ижтимағи урындарҙа, йәғни халыҡ күпләп ял иткән һәм эшләгән урындарҙа, тәмәке тартыу,

араҡы эсеү ҡабул ителмәгән. Ошондай урындарҙа тәмәке тартҡаныңды күрһәләр, ҙур ғына штрафҡа юлығаһың, араҡы эсһәң, төрмәгә ябып ҡуйыуҙары ихтимал. Документһыҙ йә эскән килеш машина йөрөтһәң дә, төрмә менән таныштырыуҙары мөмкин.

Мин “Лагуна” аттракцион паркында эшләнем. Американыларҙың тотош ғаилә менән күңелле

ял итеүҙәренә көнләшеп тә ҡуйҙым. Улар, уйнап -көлөп арығас, йәм - йәшел таҙа сирәмгә ултырып, бер ниндәй спиртлы эсемлектәрһеҙ, тәмәкеһеҙ саф һауала ашап -эсәләр. Барыһы ла йылмайып ҡына һөйләшә. Ғөмүмән, уларҙа йәкшәмбе “ғаилә көнө” тип йөрөтөлә. Ата -әсәйҙәр был көндө тик балалары менән генә үткәрә, бергәләп телевизор ҡарайҙар, китап уҡыйҙар, йыр өйрәнәләр, һүрәт төшөрәләр. Ун алты йәшкә еткән ҡыҙҙар урамда яңғыҙ йөрөмәһен, бәләгә юлыҡмаһын өсөн, ата -әсәйҙәре уларға еңел машина һатып алып бирә.

Мин эшләгән Солт -Лейк Сити ҡалаһы балалар һәм уҡыусылар өсөн барлыҡ шарттар тыуҙырылған таҙа, күркәм, тын, матур ҡала булып хәтеремдә ҡалды.

(З. Латипова)

“Ер рухы” триптихы

Рәссамдар Р. С. Зәйнетдинов менән Г. Ғ. Калитовтарҙың “Ер рухы” триптихы өс өлөштән тора. “Мираҫ” картинаһының ҡап уртаһында - Ҡол Ғәли. Фекер һәм шиғриәт титанының

һынланышы сағылдарҙа үҫкән имән кеүек ныҡ, мөһабәт. Бер нисә йөҙ йыл үткәс тыуасаҡ, ижад итәсәк

шағирҙар уны уратып баҫҡан - Тажетдин Ялсығол, Шәмсетдин Зәки, Ғәли Соҡорой. Эргәләрендә - ҡурай тотҡан малай. Шағирҙарҙың һәр һүҙенә ҡолаҡ һалған, уларҙың ауыҙынан сыҡҡанды хәтеренә һеңдерә барған, бар ишеткәндәрен киләсәк быуынға тапшырырға тейешле был бәләкәй кеше - Киләсәк.

“Ҡымыҙ” картинаһында тормоштары һәм ижадтары Башҡортостан менән бәйле әҙиптәр: Лев Толстой, Константин Иванов, Сергей Аксаков, Ғабдулла Туҡай һәм Александр Пушкин образдары һынландырылған.

“Ер рухы” картинаһында Уралдың изге тупрағында тамыр йәйгән арҙаҡлы шәхестәр

һүрәтләнгән. Ундай шәхестәрҙе халыҡ, заман тыуҙыра. Улар - замандың ғорурлығы, даны һәм милләттең танытмаһы: Салауат, Аҡмулла, Вәлиди, Бабич. . .

Полотнолағы арҙаҡлы заттарҙы халыҡтың йәне, тәне, рухы, аҡылы тип тә атарға була. Бында халҡыбыҙҙың 23 шәхесе һынландырылған. Алғы рәттә - Мифтахетдин Аҡмулла, Һәҙиә Дәүләтшина, Салауат Юлаев, Зәки Вәлиди, Шәйехзада Бабич, Мәжит Ғафури, Мөхәмәтсәлим Өмөтбаев, артта Әбделҡадир Инан, Афзал Таһиров, Мөхәмәтша Буранғолов, Ризаитдин Фәхретдинов, Ғәлимов Сәләм, Баязит Бикбай, Сәғит Агиш, Рәми Ғарипов, Жәлил Кейекбаев, Рәшит Ниғмәти, Имай Насыри, Назар Нәжми, Зәйнәб Биишева, Мостай Кәрим, Дауыт Юлтый, Сәғит Мифтахов һындары һүрәтләнгән. Халҡым, ерем, телем тип янған, уның киләсәген уйлап эш башҡарған ир -уҙамандар һәм ҡатын - ҡыҙҙар. Дәрәжәле, хөрмәтле, баһалы, арҙаҡлы, ҡәҙерле, матур, һылыу һындар. Һирәк улар. . . Әммә, Ирәмәлдә үҫкән алтын тамыр һымаҡ, милләтебеҙгә көс -ҡеүәт, йорт -еребеҙгә ҡот -ырыҫ өҫтәй был шәхестәр.

Рәссамдар Рәшит Сәйфетдин улы Зәйнетдиновҡа, Георгий Ғәйниәхмәт улы Калитовҡа “Мираҫ”, “Ер рухы”, “Ҡымыҙ” триптихы өсөн 1995 йылда Башҡортостан Республикаһының Салауат Юлаев исемендәге дәүләт премияһы бирелә. **Т. Бикҡужина буйынса)**

Тыуған ерең - яҙмышың

Кеше тыуыр ерҙе үҙе һайлап тыумай. Тыуғас инде, был ер уның яҙмышына әйләнә. Далала тыуғанһың икән - дала ғәзиз, тауҙа тыуғанһың икән - тау ғәзиз. Дала улы бул, тауға ҡул күтәрмә. Тау улы бул, далаға һүҙ ебәрмә. Йәшәү ҡануны шундай. Әҙәм булырға беҙҙе тәбиғәт тә өйрәтә. Уның менән күҙмә -күҙ ҡалғанда, теләһә нимә ҡыланырға мөмкин. Әйҙә, төкөрөн, балта сап, ут үртә, сүп туҙҙыр, кәрәк -кәрәкмәгән һүҙҙәр ҡысҡыр. Берәү күрмәй, берәү өндәшмәй. Әммә нәҡ ошондай саҡта кеше үҙен -үҙе ҡулға алырға өйрәнә. Тәбиғәт ана шулай кешелек тәртибе тәрбиәләй. Шулай тыуған ер төшөнсәһе хасил була.

(Т. Килмөхәмәтов)

Ай Уралым, Уралым. . .

Урал - тәбиғәте ғәжәйеп хозур, йәнлектәргә, ҡош -ҡортҡа, ҡаҙылма байлыҡтарға ифрат бай илаһи ер.

Урал - Европа менән Азия сиктәрендә ятҡан, Кар диңгеҙенән Ҡаҙағстан ерҙәренә тиклем 2000 саҡрымдан ашыуға һуҙылған, киңлеге 40 -60, урыны менән 150 саҡрымға еткән армыт -армыт уралып ятҡан тауҙар иле. . . Уның иң бейек тауҙары - Ямантау (1640 м), Оло Ирәмәл (1582 м), Кесе Ирәмәл (1449 м).

Армыт -армыт йәмле Урал тауҙарына, Ирәмәл буйҙарына таң ҡалмаған кеше юҡ. Мәскәүҙән килгән илгиҙәр, сәнғәт белгесе Сергей Лебедев һоҡланыуын белдереп, бына шулай яҙған: “Был Рио - де -Жанейро һәм Сан -Франциско ла түгел. Йөҙ мәртәбә яҡшыраҡ!” Йәнә Көньяҡ Урал, Яйыҡ буйы тәбиғәтенә иҫе -һушы китеп, туҡтауһыҙ фотоға төшөрөп йөрөгән Мәскәү журналисы: “Бында бәхетле кешеләр йәшәй!” - тигәйне.

Бөйөк һүҙ оҫтаһы Шәйехзада Бабич бына нисек тасуирлаған Уралды:

Уралҡайҙың аҫты алтын, Өҫтө шиғыр, үҙе нур; Киләсәктә был ергә Хоҙай үҙе ҡыҙығыр.

Башҡортостан - гөлбостан, Сөнбөлстан, нурбостан, Шунда тыуған, шунда үҫкән

Башҡорт атлы арыҫлан!

(С. Бәҙретдинов, Т. Бикҡужина буйынса)

Әсә теле

Әсә теле - бишек йыры, әсәләрҙең үҙ балаларын күкрәгенә ҡыҫып яратыу, һөйөү, наҙлау теле; өләсәйҙәр һөйләгән әкиәттәр, риүәйәттәр, хикәйәттәр теле; бәйеттәр, ҡобайырҙар һәм героик эпостар теле, олатайҙар хикәйәләгән сал тарих, сәсәндәр ижад иткән мәҙхиәләр теле; кейәүгә оҙатылған йәш ҡыҙҙарҙың сеңләүе. Әсә теле - тыуған яғындағы сылтырап аҡҡан шишмәләр, яҙ көндәрен шашып һайрашҡан ҡоштар моңо. Үҙ төйәгеңдәге һәр әйберҙең исемен, атамаһын, уның бик күп төрлө билдәләрен, эскән һыуыңдың, һулаған һауаңдың, әсәләрҙең күкрәк һөтөнөң һәм үҙ ереңдең икмәгенең тәмен әсә телендә тоя, әйтә белеү кешегә бирелгән иң ҙур бәхет ул.

(Р. Ғ. Аҙнағолов.)

Башҡорт теле

Аҫыл ҡоштай ҡанатланып осам,
Һөйләшәм мин туған телемдә.
Атай -әсәй теле ҡәҙерлерәк
Сит телдәрҙән минең илемдә.
Туған телем - минең йөрәккәйем,
Күңелемде нык͡лап асасаҡ.
Хозурланып хайран ҡалып ҡуям,
Иҫкә килһә наҙлы бала саҡ.
Эй, туған тел! Ниндәй изге һүҙ ул!
Сылтырап аҡҡан шишмә сафлығы.
Башҡорт балы тәменән дә тәмле
Туған телем, һин иң татлыһы!
Мәңге йәшә, минең башҡорт телем!
Ул -ҡыҙҙарың һине данлаһын!
Ғүмер буйы, йәнле тарих яҙып,
Башҡорттарым һине һаҡлаһын!

(Айһылыу Абдуллина.)

Туған тел

Һөйләшегеҙ әсә менән,
Теленә өйрәнегеҙ.
Йөҙгә ҡыҙыллыҡ
Килтермәҫ
Әсәнән белгәнегеҙ.
Һөйләшегеҙ туған телдә,
Туйғансы һөйләшегеҙ!
Тел тыуҙырған шатлыҡтарҙы
Кешегә өләшегеҙ.
Эй, туған тел! Тәрән диңгеҙ -
Сумһаң да, буйлап була.
Ул ҡурайҙа бар донъяның
Моңдарын уйнап була.
Туған телде һуҡалама,
Һөйөү менән уҡала,
Уның менән йөрәктәр ҙә
Йөрәктәрҙән ут ала.

(Карам Бакиров.)

Туған тел

Ерҙә кеше һөйәгенән
Убалар үҫкән…
Тел - тере шишмә - үлмәгән,
Бөгөнгә еткән!
Шул тел менән тыуҙым, үҫтем,
Торам бөгөн дә.
Аңлай мине ғәзиз халҡым
Туған телендә.
Минең телем - тыуған ерем,
Әсәм тауышы,
Халҡымдың бай хазинаһы,
Таҙа намыҫы!
Ерҙә халыҡ йәшәй икән,
Теле лә йәшәй!
Телен асҡанда, һәр бала
Әйтәсәк: “Әсәй”.
Мин сикһеҙ хөрмәт итәмен
Халҡымдың телен,
Ә кем уны һанға һуҡмай,
Хурлай тик үҙен!. .

(Б. Бикбай.)

Халҡыма хат

(өҙөк)

Туған телем минең! Күпме һүҙең
Йондоҙ кеүек йым -йым нурлана.
Тамырыңды уйлап, ғорурланам,
Бөгөнгөңдө күреп , хурланам.
Туған телкәйенмдең хәлдәренән
Бәғерҙәрем яна, теленә.
Халҡыма мин ошо хатты яҙам,
Оран һалам башҡорт иленә.
Еркәйемдең тарих һөйләмәгән
Юҡ һуҡмағы, һыуы, юҡ тауы.
Ишетәмен әле ҡылыс сыңын,
Әле һылыу ҡыҙҙың һыҡтауын.
Күпме моң бар еләҫ аҡландарҙа,
Күпме наҙ бар дала елендә!
Ҡарай улар ғәзиз әсәм булып,
Һөйләшәләр башҡорт телендә.
Башҡорт балаһы мин.
Ер хәтерендә
Мең йыл укйылып барған эҙем бар.
Быуындарға ялғап быуындарҙы,
Илде тотҡан телем, һүҙем бар.

(Рауил Бикбаев.)

Туған телем!

“Әсәй” тигәндә лә һин кәрәк,
“Атай” тигәндә лә һин кәрәк.
Берҙән -берем, айым, ҡояшым,
Тип әйтһәм дә, телем, һин кәрәк.
Салауат та ғорур башҡортон
Туған теле менән данлаған.
Киң Уралын - данлы төйәген
Һаҡлар өсөн ерен даулаған.
Эй, туған тел, нәфис телем һин,
Наҙлы моңон мине һуғарған.
Күңелдәрем һүнмәҫ -һүрелмәҫ
Әсә телкәйенән нур алған.
“Әсәй” тигәндә лә һин кәрәк,
“Атай” тигәндә лә һин кәрәк. -
Күңелемдең һүнмәҫ нуры һин,
Мәңге йырланасаҡ йырым һин,
Моңло -йырлы туған телем һин.

(Кәтибә Кинйәбулатова.)

Халҡым,Ерем, Телем - өс тағандың
Беләм илгә терәк булғанын,
Үткән юлым - тарих саҡрымдары,
Илсе Ғайса зары - тойғаным!
Хәтер тере, телем - ярым үле…
Ерем тере - халҡым таралған…
Үткәндәрҙең үҙәк өҙгөс моңо
Тама йөрәктәге яранан.
Кем мин, әгәр өнһөҙ, һүҙһеҙ ҡалһам
Битарафлыҡ елен тойғанда?!
Илһеҙ, Ерһеҙ, Телһеҙ тороп ҡалһаҡ,
Кем булырбыҙ, башҡорт туғандар!

(Лилиә Ҡәйепова.)

Һаҡлағыҙ

Һаҡлағыҙ башҡорт телен,
Башҡорт телен - йыр телен,
Батыр телен, йән телен,
Үҙем өсөн аҡмаҡ йәшем,
Һаҡлағыҙ башҡорт йәнен,
Һаҡлағыҙ башҡорт ерен,
Һаҡлағыҙ башҡорт ғәмен,
Һаҡлағыҙ башҡорт илен, тим,
Ҡояш илен, зан илен -
Һаҡлағыҙ башҡорт телен,
башҡорт илен!

(Розалия Солтангәрәева.)

Халҡым хазинаһы

Туған телде,
күҙ ҡараһы кеүек,
Һаҡлайыҡсы, ҡыҙҙар,
егеттәр.
Ҡарғалар күп, ә беҙ
һирәкбеҙ, тип
Ҡарҡылдауға күсмәй
бөркөттәр.
Ерҙә һәр тел -
Ғүмер буйы йыйған
Хазинаһы бит ул
халыҡтың,
Хаҡыбыҙ юҡ беҙҙең
юғалтырға
Бөртөгөн дә ошо
байлыҡтың.
Бәғзеләрҙең бөгөн шул
мираҫты
Тәләф итеүҙәре хуп
түгел.
Ғазап сигеп үҙең
тапмағанды

Туҙҙырыуы, эйе,
бик еңел.
Туған телде,
күҙ ҡараһы кеүек,
Һаҡлайыҡсы, ҡыҙҙар,
егеттәр.

Ҡарғалар күп, ә беҙ
һирәкбеҙ, тип
Ҡарҡылдауға күсмәй
бөркөттәр.

(Мәүлит Ямалетдинов.)

Башҡорт Халҡына Көйлө Хитап

Башҡорт халҡы, һиңә бер һүҙ әйтәм,
Минең әйткән һүҙҙе тыңлаһаң,
Зәки һеҙҙе һатҡан тигән һүҙгә
Ышанмаҫһың, алйот булмаһаң…

Уйыңа ла алма, башҡорт булһаң,
Әхмәтзәки беҙҙе һатыр тип!
Ҡөрьән үбеп Зәки ғәһед иткән,
Уйлай күрмә антын тапар тип.

Башҡорттағы намыҫ, иман менән
Ярһып тибә Зәки йөрәге,
Ҡолаҡ асма дошман ҡотҡоһона!
Зәки - Башҡортостан терәге

Башын һалып Зәки эшкә кергән
Йәтим Башҡортостан бәхетенә,
Валлаһи, ул һатмаҫ тыуған илен
Донъя аҡсаһына, тәхетенә…

Ышан, ышанғандай бер аллаңа:
Зәки һинең садыйҡ уғылың!
Утҡа бешер Зәки, һыуға төшөр,
Әммә һатмаҫ намыҫ - күңелен!

(Ш. Бабич шиғырынан өҙөк).

Беҙ

Беҙ үҙебеҙ - башҡорттар,
Күп ырыуға баш йорттар.
Беҙҙә гәүһәр, беҙҙә йәүһәр,
Беҙҙә һәр бер ашлыҡтар.

Беҙҙә тиңһеҙ сәхрәләр.
Сәхрәләр - ожмах улар;
Унда гөлдәр тирбәнеп,
Йәмләнергә саҡыралар.

Унда ҡоштар һайраша,
Күлдә ҡамыш шаулаша.
Ҡамыш буйы әрүшә,
Тамаша, әй тамаша.

Беҙҙә ҡалын урмандар,
Беҙҙә данлы Урал бар;
Урал аҫты алтындыр,
Өҫтә шәфәҡ балҡыйҙыр.

Һиҙен, башҡорт, бәхетеңде,
Төшөн, башҡорт, атыңды;
Күрер өсөн тәхетеңде,
Истиҡбалың алтынлы.

(Ш. Бабич)

Башҡортостан

Арыҫландар үҙ ерен
Залимдарҙан таптатмаҫ,
Таптаймын тип атлаһа,
Башҡорт ҡаны атлатмаҫ.
Ил өҫтөнә сапҡан яу
Башҡорт ерен ҡаҡшатмаҫ,
Бысраҡ табан аҫтында
Башҡорт намыҫы ятмаҫ.
Башҡортостан - гөлбостан,
Сөнбөлөстан, нурбостан,
Шунда тыуған, шунда үҫкән
Башҡорт атлы арыҫлан!
Башҡортостан баҡсаһы -
Арыҫландар торған ер;
Арыҫландар бабаһы -
Ҡаһармандар йөрөгән ер;
Ҡаһармандар кәүҙәһен
Ҡосаҡлаған, күмгән ер;
Хәләл ҡандар шәүләһен
Күккә тәрсим ҡылған ер.
Башҡортостан - гөлбостан,
Былбылстан, нурбостан,
Шунда тыуған, шунда үҫкән
Башҡорт тигән арыҫлан!

Шәйехзада Бабич

Башҡортостан

Башҡортостан - беҙҙең Бөркөтостан,
Иркең ҡурсып, күпме бөркөт осҡан!. .
Башҡортостан - йөрәк ҡағышым,
Ерһенмәһәм, төшһөн ҡарғышың!

Һинһеҙ күңелем нисек йәшәһен,
Һинһеҙ зиһенем нисек йәшнәһен?
Башҡа ерҙә ашым ейелмәҫ,
Башҡа ергә башым эйелмәҫ…

Юҡ, кәрәкмәй миңә аһ -ваһтарың,
Ситтә торһон йәннәт -ожмахтарың,
Башҡортостан - тыуған төбәгем,
Һиндә ятһын, ятһа, йөрәгем!. .

(Р. Ғарипов.)

Уралым

Ай Уралым, Уралым,
Күгәреп ятҡан Уралым!
Нурға сумған түбәһе -
Күккә ашҡан Уралым!
Һине маҡтай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.
Минең тыуған ҡырҙарым,
Балдай татлы һыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Күккә ашҡан Уралым, -
Минең изге төйәгем,
Һеҙҙе һөйә йөрәгем.

(Салауат Юлаев.)

Сыңғыр -сыңғыр сыңраған

Йылҡыһы күп Уралтау,
Мөңөр -мөңөр мөңрәгән
Һыйыры күп Уралтау;
Кәкре ҡойроҡ, йылтыр күҙ
Береһе күп Уралтау,
Ҡыҫҡа ҡойроҡ, шеш ҡолаҡ
Ҡуяны күп Уралтау;
Майлап ҡуйған ҡайыштай,
Йыланы күп Уралтау;
Алпан -толпан атлаған
Айыуы күп Уралтау;
Ҡыҙ балалай биҙәнгән
Төлкөһө күп Уралтау,
Ояларға урыны мул
Ҡоштары күп Уралтау;
Балығы ҡуйҙай тулаған,
Һыуы ярына һыймаған
Йылғаһы күп Уралтау.

(Ҡобайырҙан.)

Яҙ етә

Ҡояш көлөп ҡарай беҙгә,
Күҙҙәр сағыла.
Йылғаларҙан боҙҙар аға
Диңгеҙ яғына.
Яҙ, яҙ, яҙ етә!
Тәҙрәне астылар:
Тып, тып, тып итә
Эре -эре тамсылар.
Ағасҡа ҡунып, сәпсектәр
Сырылдашалар;
Йәшкелт -һары сыйырсыҡтар
Эй йырлашалар.
Тиҙҙән шаулап япраҡ ярыр
Оҙон аҡ ҡайын,
Аҡ сәскәләр алып килер
Беҙгә май айы.

(Фәтих Кәрим.)

Йәйҙе көтәм

Ҡасан йәй етә һуң? Көтөп,
Күҙҙәрем талды.
Ҡояш апай көлөр күктә
Белмәй ал -ялды.
Һыу инергә барыр инек,
Ҡыҙынһаҡ гел дә,
Сирләмәҫ инек ҡыш көнө
Буранда, елдә.
Ниңә йәйҙе көтәһең, тип
Һораһаң, күрсе!
Әсәйем һыуҙа йөҙөргә
Туп алып бирҙе.

(Рәшиҙә Шәмсетдинова.)

KAYNAKÇA

AZNAGULAV, Rail, *Hezirgi Deris*, Kitap Yayınları, Ufa, 2011

BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçe'nin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

BASKAKOV, Aleksandr, *Tyurskie Yazıki*, Nauka, Moskova, 1960.

BİNER, İsmet, *Rusça -Başkurtça -Türkçe -İngilizce Sözlük*, Başkirskaya Ensiklopediya Yayınları, Ufa, 2002.

BİNER, İsmet, *Rusça - Başkurtça - Türkçe Konuşma Klavuzu*, İnsan Yayınları, Moskova, 1994.

ÇEÇENOV, Ali, *Grammatika Tyurkskih Yazıkov*, Nauka Yayınları, Moskova, 2002.

DIBO, Anna, *Sravnitelno -istoriçeskoye grammatika tyurskih yazıkov*, Nauka Yayınları, Moskova, 2006.

DIBO, Anna -HİSAMİTDİNOVA, Firdevs, *Grammatika Başkirskogo Yazıka*, Govorun Yayınları, Moskova, 2009.

DMİTRİYEV, Nikolay, *Grammatika Başkirskogo Yazıka*, Akademi Nauk SSCB Yayınları, Moskova -Leningrad, 1948.

DMİTRİYEV, Nikolay, *Başkort Tili Grammatikahı*, Akademi Nauk SSCB Yayınları, Moskova, 1950.

DMİTRİYEV, Nikolay, *Grammatika Başkirskogo Yazıka*, Rusya Bilimler Akademisi Yayınları, Ufa, 2008.

DOĞAN, Oğuz - KOÇ, Kenan, *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitapevi Yayınları, Ankara, 2004.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

ERSOY, Habibe, *Türk Lehçeleri Grameri -"Başkurt Türkçesi"*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s.751 -796.

GALYAUTDİNOV, İşmuhammet, *Tyurkskaya filologiya*, Akademi Nauk Başkırtistan, Ufa, 2000.

HİSAMİTDİNOVA, Firdevs, *Başkirskiy yazık*, İzdatelsva Govorun, Moskova, 2011.

İBRAHİMOV, Gaynislam, *Başkurt Türkçesi Grameri -Lisans Tezi*, Ankara, 1996.

İBRAGİMOV, Gaynislam -RAHİMOVA, Elvira -VAHİTOVA, Raile, *Samauçitel Başkirskogo Yazıka*, Gılim Yayınları, Ufa, 2012.

İŞBİRDİN, Ernes, *İstoriceski Razvitije Leksiki Başkirkogo Jazıka*, İzdatelsva Nauka, Moskova, 1986.

KAMALOV, İlyas - ÖZYETGİN, A. Melek - DÜNDAR, A. Merthan, *Tarihten Bugüne Başkurtlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.

KAŞGARLI MAHMUT, *Divanü Lugati't -Türk*, 2010, S. 22.

KARA, Mehmet, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2012.

KİYEKBAYEV, Celil, *Hezirgi Başkurt Tili*, Kitap Yayınları, Ufa, 1966.

KULAMŞAYEV, Kalmamat, *Başkurt Türkçesi Ders Notları*, İstanbul, 2011.

KUZEYEV, Rail, *Prishazdeniye Başkirskogo Naroda*, Nauka Yayınları, Moskova,1974.

MAKSUTOVA, Naciba, *Vostoçnıy Dialekt Başkirskogo Yazıka*, Moskova, 1976.

MİRJANOVA, Sariya, *Başkirsko -Ruskiy Slovar*, İzdatelsvo Russkiy Yazık, Moskova, 1996.

MUSAYEV, Kenesbay, *Grammatika Karaimskovo yazıka*, 2002.

URAKSİN, Zinnur - BİİŞEV, Ğibat - AGİŞEV, İldus, *Başkort Telenen Huzlige*, 2 cilt, Moskova, 1993.

USMANOVA, Minhıluı. G., *Grammatika Başkirskogo Yazıka*, Kitap Yayınları, Ufa, 2012

ŞEKUR, Reşit, *Başkort dialektarı*, Kitap Yayınları, Ufa, 2002.

TENİŞEV, Ethem, *Yazıki Mira: Turskiyi Yazıki*, Nauka Yayınları, Moskova, 1996.

TENİŞEV, Ethem, *Grammatika Tyurkskih Yazıkov*, Nauka Yayınları, Moskova, 1979.

TOGAN, Zeki Velidi, *"Başkurt", İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

TİMURTAŞ, F. Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: İÜ Edb. Fak. Yayınları No:2157, İstanbul, 1977.

URTEGEŞEV, Nikolay -HİSAMETDİNOVA, Firdevis -İŞKİLDİNA, Konstantin, *Atlas artikualnıh nastroyek soglasnıh vostoçnogo dialekta başkirskogo yazıka*, Rossikaya Akademiya Nauk, Ufa, 2012.

VTORIY VSEMİRNIY KURULTAY, Kitap Yayınları, Ufa, 2002, 47 - 50 s.

YULDAŞEV, Ahnef, *Grammatika Sovremennogo Başkirskogo Literaturno-va Yazıka*, İzdatelstva Nauka, Moskova, 2010.

YANGUZİN, Rim -HİSAMİTDİNOVA, Firdevs, *Korennıe Norodı Rossii - Başkiri*, Kitap Yayınları, Ufa, 2007.

ZEYNULLİN, Marat, *Hezirgi Başkurt Ezebi Tili -Morfologiya*, Mir Peçati Yayınları, Ufa, 2005.

ZEYNULLİNA, Gevher -SİRAZİTDİNOV, Zinnur, *Hezerge Başkort Ezebi Telenen Anlatmalı Huzlege*, Kitap Yayınları, Ufa, 2004.

İnternet Kaynakları:

http://www. bashkortostan. ru/24. 12. 2013

Başkurt dili Başkurdistan'ın devlet dillerinden biridir. Türk dilleri grubunun, Kıpçak koluna aittir. Başkurtça en çok Tatarca, Kazakça ve Nogaycaya yakındır. Keza Doğu Türk dilleri (Altayca, Hakasça vd.) ile de çok ortak özelliklere sahiptir.

Diğer gramer çalışmalarından farklı olarak bu kitap 42 harfli mevcut Başkurt Kiril alfabesiyle verilmiştir. Kitabın bazı bölümlerinde Türkçe okunuşu da yazılmış, fakat anlatım Türkçedir. Bu eser, Türkiye'de Çağdaş Türk Lehçelerini kendi alfabesiyle okutarak ortak değerler ve kültüre sahip olduğumuz devlet ve toplulukları daha iyi tanımamızı sağlayacaktır. Bu dillerde eğitim veriliyor, gazeteler, dergiler, edebiyat eserleri basılıyor. Başkurt gazetelerini, edebiyat eserlerini matbu olarak veya internetten okumak isteyen biri Kiril alfabesini bilmelidir. Bu kitap bugünkü kullanılan alfabeyle yazılmış Türkiye'deki nadir çalışmalardan biridir.

Başkurt dili uzmanlarından biri tarafından yazılan bu eser, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Türk Dili ve Edebiyatı vb. bölümlerinde büyük bir boşluğu dolduracaktır.

BAŞKURDİSTAN

Başkurdistan - gülistan,
Sümbülistan, nuristan.
Burda doğmuş, burda büyümüş,
Başkurt adlı arslan!
(Şeyhzade Babiç)

БАШҠОРТОСТАН

Башҡортостан - гөлбостан,
Сөнбөлөстан, нурбостан,
Шунда тыуған, шунда үҫкән
Башҡорт атлы арыҫлан!
(Шәйехзада Бабич)

İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü

Balabanağa Mahallesi Kimyager Derviş Paşa Sokak No: 16, 34134
Beyazıt-İstanbul - TÜRKİYE
Tel: +90 (0212) 455 58 59 (0212) 455 57 00 (16770)
Faks: (0212) 455 57 62
E-mail: avrasya@istanbul.edu.tr, avid.dergi@yahoo.com.tr

BAŞKURT DİLİ GRAMERİ

Doç. Dr. İsmet BİNER

İstanbul
2014

BAŞKURT DİLİ GRAMERİ

БАШКОРТ ТЕЛЕНЕҢ ГРАММАТИКАҺЫ

Doç. Dr. İsmet BİNER

İstanbul Üniversitesi
Avrasya Enstitüsü Yayınları:6